

2 | 2023

SPř

Slovanský
přehled

Slavonic Review

Ročník 109 / Založen 1898

2 | 2023

Slovanský přehled

*Časopis pro dějiny střední, východní
a jihovýchodní Evropy*

Slavonic Review

*Journal for the History of Central, Eastern
and Southeastern Europe*

Ročník 109 / Založen 1898

Redakce / Editorial Board

Vedoucí redaktor / Editor-in-Chief

František Šístek

Zástupce vedoucího redaktora / Deputy Editor-in-Chief

David Svoboda

Výkonná redaktorka / Managing Editor

Jana Škerlová

Redakční rada / Editorial Board

Lukáš Babka (Slavonic Library), Roman Baron (Institute of History, Czech Academy of Sciences), Juraj Benko (Institute of History, Slovak Academy of Sciences, Bratislava), Adrian Brisku (Faculty of Social Sciences, Charles University), Jiří Friedl (Faculty of Military Leadership, University of Defense), Vladimír Goněc (Faculty of Arts, Masaryk University), Lubica Harbulová (Faculty of Arts, University of Prešov), Zora Hesová (Institute of Philosophy, Czech Academy of Sciences), Ladislav Hladký (Institute of History, Czech Academy of Sciences), Martin Holý (Institute of History, Czech Academy of Sciences), Eva Irmanová (Institute of History, Czech Academy of Sciences), Petr Kaleta (Faculty of Education, Masaryk University), Miroslav Kouba (Faculty of Arts and Philosophy, University of Pardubice), Kateřina Králová (Faculty of Social Sciences, Charles University), Jan Němec (Institute of History, Czech Academy of Sciences), Jan Pelikán (Faculty of Arts, Charles University), Marek Příhoda (Faculty of Arts, Charles University), Přemysl Rosůlek (Faculty of Arts, University of West Bohemia in Pilsen), Petr Stehlík (Faculty of Arts, Masaryk University), Michal Šmigel (Matej Bel University, Banská Bystrica), Václav Štěpánek (Faculty of Arts, Masaryk University), Radomír Vlček (Institute of History, Czech Academy of Sciences), Emil Voráček (Institute of History, Czech Academy of Sciences), Zbyněk Vydra (Faculty of Arts and Philosophy, University of Pardubice), Jiří Vykoukal (Faculty of Social Sciences, Charles University)

Mezinárodní vědecká rada / Advisory Board

María Alina Asavei (Institute of International Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University), Ivo Goldstein (Faculty of Philosophy, University of Zagreb), Marc L. Greenberg (University of Kansas, Lawrence), Catherine Horel (Centre national de la recherche scientifique; Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne), Božidar Jezernik (Faculty of Arts, University of Ljubljana), Olena Palko (University of Basel), Piotr M. Majewski (Institute of History, University of Warsaw), Miłoś Reznik (Deutsches Historisches Institut Warschau, Warsaw), Jelena P. Serapionova (Institute of Slavic Studies, Russian Academy of Sciences, Moscow), Tamara Scheer (Institute for East European History, University of Vienna; Pontifical Institute Santa Maria dell' Anima, Rome), Dubravka Stojanović (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Andrew B. Wachtel (American Academy of Arts and Sciences)

Od roku 2009 jsou abstrakty článků *Slovanského přehledu* uveřejňovány v databázi The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl> společně se jménem autora, adresou zaměstnavatele a e-mailovou adresou. Časopis je také registrován v databázi SCOPUS a European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS).

Since 2009, all abstracts of *Slovanský přehled* are published in The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl>, along with the author's name, institutional affiliation, address and e-mail. *Slovanský přehled* is also registered in SCOPUS and in European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS).

© Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2023

ISSN 0037-6922 (Print)

ISSN 2788-3248 (On-line)

OBSAH | CONTENTS

Studie | *Articles*

- KUTÍLEK Jan
Jews in Limbo: Decay of the State Authority in Galicia in 1918
as a Prelude to Post-War Anti-Jewish Violence 169
- HUBENÝ David
Počátky československého četnictva na Podkarpatské Rusi
v letech 1919–1922 193
*The beginnings of the Czechoslovak gendarmerie in Subcarpathian
Ruthenia 1919–1922*
- FRYNTA Jakub
Ke vztahu machnovštiny a bolševismu v roce 1920 209
*On the relationship between the Makhnovshchina and Bolshevism
in 1920*
- LOZOVIUK Petr
„Kde je síla, tam je i svoboda!“ Ukrajinské sokolské hnutí
v meziválečném Československu 243
*“Where there is strength, there is freedom!“. The Ukrainian Sokol
movement in interwar Czechoslovakia*
- ZLATANOV Aleksandar
Cross-cultural Contacts during the Tanzimat: The Ottoman
Cossacks Regiment and its Reception 267

Recenze | Book Reviews

- Alena MARKOVÁ, *The Path to a Soviet Nation. The Policy of Belarusization* 285
(Mariia Kuznetcova)
- Marek JAKOUBEK – Lenka J. BUDILOVÁ, *Living in Two Worlds. Bulgarian Czechs in the Village of Vovvodovo* 289
(Anna Jagošová)
- Nenad KARAMIJALKOVIĆ – Ana JELIĆ, *General František Zach. Životna priča česko-srpskog panslaviste* 291
(Václav Štěpánek)

Zprávy | Book Reports

299

Zprávy z vědeckého života | News from Academic Life

- Pátý ročník konference Studentské dialogy o východní Evropě (Brno – Olomouc – Praha) 303
The fifth annual Student Dialogues on Eastern Europe conference (Brno – Olomouc – Prague)
(Marek Příhoda)
- Konference *Ozbrojené síly a československý stát. Za hranice země v boji za svou vlast* – Brno 19. září 2023 307
Conference “Ozbrojené síly a československý stát. Za hranice země v boji za svou vlast” [Armed Forces and the Czechoslovak State: Beyond the Country’s Borders in the Battle for their Homeland] – Brno 19 September 2023
(Jiří Friedl)
- Konferencia „Promyšlet Evropu dvacátého století: Kontinuita vs. diskontinuita“ 309
Conference “Rethinking 20th Century Europe: Continuity versus Discontinuity”
(Tatiana Petková)

STUDIE / ARTICLE

Jews in Limbo: Decay of the State Authority in Galicia in 1918 as a Prelude to Post-War Anti-Jewish Violence¹

JAN KUTÍLEK

*Institute of Historical Sciences, Faculty of Arts and Philosophy at the University of Pardubice,
Czech Republic*

Jews in Limbo: Decay of the State Authority in Galicia in 1918 as a Prelude to Post-War Anti-Jewish Violence

The economic situation in Galicia in the last year of the war was desolate. Protests, strikes, and looting marked the beginning of 1918. Then a wave of violence came in response to the Brest-Litovsk Treaty. Jews were considered a foreign element loyal to the hated central authorities and were often the targets of violence. After the national passions caused by the loss of the Chełm region due to the Brest-Litovsk peace cooled down, the violence caused primarily by food shortages emerged. Jews perceived as dishonest merchants were often the victims of an angry mob. In the last months before the collapse of the Austro-Hungarian Empire, war exhaustion was steadily

1 The article was supported by the grant project SGS_2023_007 called “Support for scientific and presentation activities of the students of the doctoral study programme in History and the master’s study programme in Cultural history at the University of Pardubice, the Czech Republic”. I want to thank Konrad Zieliński for his advice and invaluable critique. Also, I would like to thank Pieter M. Judson, Marcos Silber, and Zbyněk Vydra for fruitful discussions on the issue.

becoming more noticeable. The hardships caused by the lack of food as well as national and social stirrings worsened the overall situation.

Keywords: Anti-Jewish Violence; Galicia; Austria-Hungary; Poland; Food Riot; National Upheaval

Introduction

The article explores the economic situation and violence against Jews in Galicia in 1918, prior to the fall of the monarchy. In order to gain insight into these events, archival materials from the Austrian State Archives in Vienna and the National Archives in Kraków are made of use. Several studies have been written on violence against Jews in Poland during and after World War I. The violence against Jews in Galicia, particularly in the early months after the Second Polish Republic was proclaimed, is of great interest to both Polish and foreign historians. The violence against Jews in the last year of the Austro-Hungarian Empire is a less commonly discussed topic. However, what is notably missing from the discussion is the proper emphasis on the broader detailed context of the gradual disintegration of the Austrian administration in Galicia, which was crucial for creating the conditions that led to anti-Jewish violence. The brutal violence against Jews in November 1918 was not an isolated event but occurred against the backdrop of social disintegration caused by shortages of food, as well as the escalation of national tensions.²

-
- 2 Grzegorz GAUDEN, *Lwów-kres iluzji: opowieść o pogromie listopadowym 1918* [Lviv-the End of Illusion: the Story of the November Pogrom of 1918] (Kraków 2019); William W. HAGEN, *Anti-Jewish Violence in Poland, 1914–1920* (New York: Cambridge University Press, 2018), pp. 123–172; William W. HAGEN, “The Moral Economy of Ethnic Violence: The Pogrom in Lwów, November 1918,” *Geschichte und Gesellschaft* 31 (2005), no. 2, pp. 203–226; William HAGEN, “The Moral Economy of Popular Violence: The Pogrom in Lwów, November 1918,” in *Anti-Semitism and Its Opponents in Modern Poland*, ed. Robert Blobaum (Ithaca: Cornell University Press, 2005), pp. 124–157; Christoph MICK, *Lemberg, Lwów, L'viv, 1914–1947: Violence and Ethnicity in a Contested City* (West Lafayette: Purdue University Press, 2016), pp. 85–136; Alexander Victor PRUSIN, *Nationalizing a Borderland. War, Ethnicity, and Anti-Jewish Violence in East Galicia, 1914–1920* (Tuscaloosa: University of Alabama Press, 2005); Eva REDER, *Antijüdische Pogrome in Polen im 20. Jahrhundert, Gewaltausbrüche im Schatten der Staatsbildung 1918–1920 und 1945–1946* (Marburg: Verlag Herder-Institut, 2017); Jan RYBAK, *Everyday Zionism in East-Central Europe: Nation-building in War and Revolution, 1914–1920* (New York: Oxford University Press, 2021), pp. 151–198; Frank M. SCHUSTER, *Zwischen allen Fronten. Osteuropäische Juden während des Ersten Weltkriegs (1914–1919)* (Köln: Böhlau, 2004); Konrad ZIELIŃSKI, “Z fali zająć antysemickich i pogromów w Galicji Zachodniej: Mielec, listopad 1918 r [From the wave of anti-Semitic incidents and pogroms in Western Galicia: Mielec,

Administrative, demographic, and ethnic relations background of Galicia

The predominant populations in Galicia, situated within the Cisleithanian part of the Austro-Hungarian Empire, consisted primarily of peasants. In the region of West Galicia, demarcated by the Vistula River to the west and north, the San River to the east, and the Carpathian Mountains to the south, the prevailing religious affiliation was Roman Catholicism, and the dominant language was Polish. On the other hand, in East Galicia, bounded by the San River to the west, the Carpathian Mountains to the south, Bukovina to the southeast, and the Zbruch River to the east, the majority of the population adhered to Greek Catholicism and spoke Ukrainian.³ Jews were the third-largest group after Poles and Ukrainians. In 1910, there were about 871,000 Jews in Galicia, making up 10.9 % of the population. Of these, approximately 213,000 lived in western Galicia, primarily in the eastern and southern districts of what later became Kraków Voivodeship. Eastern Galicia had a larger Jewish population that was more evenly distributed and spread across villages. In the towns of western Galicia, Jews were in a weaker position compared to Poles, unlike eastern Galicia, where they typically made up about a third of the population alongside Poles and Ukrainians. In some towns, Jews were the majority, such as Brody with 67.5 % Jewish population or Buchacz with 54.4 %. Although the Jews in both parts of Galicia had distinct features, they were primarily of the Eastern European type. The majority adhered to Orthodox Judaism, and the predominant occupations were in trade, intermediation, small-scale services, and crafts. Only a very small number were involved in agriculture, with over two-thirds of Galician Jews working in trade, small industries, and crafts. However, in eastern Galicia, there was a small yet noticeable community of Jewish landowners.⁴

November 1918],” in eds. Kamil KIJEK – Artur MARKOWSKI – Konrad ZIELIŃSKI, *Pogromy Żydów na ziemiach polskich w XIX I XX WIEKU* [Pogroms against Jews in Poland in the 19th and 20th centuries], vol. 2, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2019, pp. 218–240.

3 Tim BUCHEN, *Antisemitism in Galicia: Agitation, Politics, and Violence against Jews in the Late Habsburg Monarchy* (New York: Berghahn, 2020), p. 9.

4 Konrad ZIELIŃSKI, “Galicyjscy Żydzi w latach Wielkiej Wojny 1914–1918 [Galician Jews in the years of the Great War 1914–1918],” *Studia Żydowskie. Almanach* 1 (2011), no. 1, pp. 17–42, pp. 18–20.

A Rough Beginning of the New Year

The economic situation in Poland and Galicia during the last year of the war was exceedingly bleak. Demographic changes, hunger, inflation, and military requisitions lead thousands of people to move into cities. Additionally, Hungary's refusal to sell food to Austria and Germany meant that the burden of supply lay solely on war-impooverished Galicia.⁵ The collapse of the municipal supply system was already evident in the first half of 1917. In mid-January 1918, the Habsburg monarchy was rocked by demonstrations, hunger strikes for peace, mutinies in the army, and workers' protests in Galicia and Silesia.⁶ Kraków, the administrative centre of Western Galicia, was the site of riots on 15 January 1918 due to a shortage of bread. A mob of several thousand people looted shops and smashed shop windows, with order being restored only in the evening. The following day, thousands of women gathered in front of the Mickiewicz Monument. After one woman "spoke excitedly about the growing distress," the crowd moved on to the Bishop's Palace on Franciszkańska Street, where they demanded to be admitted. The Bishop of Kraków, later Archbishop Adam Stefan Sapieha (1867–1951),⁷ received the women's deputation and promised intervention, suggesting that the women return later so that he could inform them of the results of his actions. The crowd subsequently proceeded to the Town Hall in Grodzka Street, where it was dispersed by the police. However, dispersed groups of hunger strikers also formed in other parts of the city and suburbs. Women, as well as boys and girls in smaller and larger groups, broke windows of shops, restaurants, and cafés, and also broke into shops and looted.⁸

The next day, more than 2,000 women gathered in front of the Bishop's Palace. Sapieha explained to the protesters that his intervention had not fallen on deaf

5 A. V. PRUSIN, *Nationalizing a Borderland*, p. 71.

6 Jerzy PAJAŁK, *Zarys dziejów społecznych ziem polskich 1914–1918 – Galicja* [Outline of the social history of the Polish lands 1914–1918 – Galicia], in red. Włodzimierz Mędrzecki, *Studia nad historią społeczną ziem polskich 1914–1918* [Studies in the social history of the Polish lands, 1914–1918] (Warszawa: Instytut Historii PAN 2018), pp. 102–103; See also Tomasz KARGOL, *Odbudowa Galicji ze zniszczeń wojennych w latach 1914–1918* [Reconstruction of Galicia from War Destruction in the Years 1914–1918] (Kraków: Historia Iagellonica, 2012), pp. 21–47.

7 Adam Stefan Sapieha was a Polish priest, from 1925 Archbishop of Kraków and from 1946 Cardinal.

8 Österreichisches Staatsarchiv (ÖSTA), Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Ministerium des Innern (Mdi), Präsidiale (PR), Galizien (GA), Signatur (Sign.) 22, Faszikel (Fsz.) 2118, protocol 1349.

ears, and two wagons of flour were sent to Kraków. He also promised to help alleviate the supply shortage in the future using his influence. The deputation promised to try to calm the situation, but they stressed that they could not be responsible for the city's peace if the shortage continued. Some women left, but others moved to the municipal building, where several thousand people gathered to ask councillors about the supply situation. Councillor Daszyński was the first to speak to the crowd, followed by Dr. Marek, who added fuel to the fire with the following speech: "The Germans are primarily to blame for the misery because they recklessly deprived Galicia of food, but in the second place the imperial and royal governor's office is to blame, which seemed powerless against the overconfidence of the landowners [Agrarier] and chain merchants [Kettenhändler]." ⁹ Certainly, stirring up anti-German sentiments did not contribute to the future peace in the city. As we will see in detail below, during this time, the hatred towards Germans increased in Galicia. However, it was not just Germans that Dr. Marek verbally attacked. Moreover, his attacks on chain merchants, who were commonly identified as Jews, served to reinforce negative stereotypes about Jewish people. ¹⁰ Marek ended his speech by urging the people present to avoid violence. Nevertheless, the crowd headed to Kazimierz, the main square and other streets in the Jewish quarter, where they broke windowpanes. The police had to intervene to disperse the rioters, but no looting had yet occurred. ¹¹

On January 17, a group of approximately 3,000 dissatisfied people gathered in front of the Governor's office on Czysta Street for another hunger demonstration. They demanded an improvement in the supply situation, as was typical for these protests, and also wanted to be updated on the meetings taking place between the members of the central Imperial Council (Reichsrat) and the City Council in the Governor's Office. Before the meeting started, a group of workers from local factories, led by the deputy of the Austrian Parliament Zieleniewski, and a delegation of women, went to speak with the governor about the poor living and working conditions.

Karl von Huyn (1857–1938), ¹² who was the governor at that time, promised the people that the town would be supplied with flour and bread for a few days as soon as possible. However, some in the crowd criticized this promise, seeing it as

9 Ibidem, protocol 1719.

10 W. W. HAGEN, *Anti-Jewish Violence in Poland*, p. 92.

11 ÖSTA, AVA, MdI, PR, GA, Sign. 22, Fsz. 2118, protocol 1719.

12 Karl von Huyn was the last governor of Galicia from July 1917 to November 1918.

a way to deceive the people. They also demanded an end to the war. The crowd threw stones and coal at the governor's office, resulting in a broken window. After the police intervened, only a few people remained. Vice President Rolle assured them that the military authorities would be asked to provide supplies sufficient for two weeks and that steps would be taken to import food from the Olkusz and Miechów districts to Kraków. Additionally, it was promised that the gendarmerie would no longer confiscate food brought to Kraków from the surrounding villages. The speech also mentioned that measures would be taken to prevent food transport from Galicia to Germany and the western provinces. In the afternoon, several thousand women and children gathered again in front of the City Hall and the surrounding area, but they were dispersed. The daily report noted that the mood of the population remained agitated, and that there were signs of the influence of Bolshevik ideas in the lower strata of society. Finally, the report stated that the desire to end the war as soon as possible was gaining strength.¹³ As Borislav Chernev noticed, the population of the Habsburg Empire realized there could not be enough food without peace.¹⁴ In order to contextualize these riots, it is necessary to move from the local dynamics to the imperial perspective. On January 14, the Austrian government announced the already low flour rations to be reduced to only half. As a result, the workers in Wiener Neustadt took to the streets, demanded not merely food supplies but also immediate peace and political and social liberty, and rejected both war and the ruling authorities.¹⁵ This triggered a domino-like effect, leading to a wider strike movement of over 700,000 workers in a few days. From Ostrava to Trieste, and Salzburg to Lviv, protesters poured into the streets.¹⁶

In Galician town of Tarnów, windows were smashed and flour was stolen during protests on January 17 and 18. The police had to intervene, but no major incidents occurred and peace was restored in the evening. Discontent towards the Prussians and their annexationist aspirations was a common theme among the demonstrators. In Jasło, windows were broken on January 22 and 23, and Jewish homes in Bochnia were targeted on January 24. Organized strikes also occurred,

13 ÖSTA, AVA, MdI, PR, GA, Sign. 22, Fsz. 2118, protocol 1719.

14 Borislav CHERNEV, *Twilight of Empire: The Brest-Litovsk Conference and the Remaking of East-Central Europe, 1917–1918* (Toronto: University of Toronto Press, 2017), p. 83. As Borislav Chernev argues, the strike movement anticipated the revolutions of 1918, which aimed for more democracy and popular participation. For the broader context of the protests associated with the Brest-Litovsk Treaty, see the 3. chapter of aforementioned Chernev's book.

15 Ibidem, p. 86.

16 Ibidem, p. 118.

such as the railway workers' strike in Lviv that started on January 17 and lasted for 11 days. Minor disruptions in the local industry occurred in Biała on January 22, in Przemyśl on January 23, and railway workers in Lviv went on strike again on February 2 for about 48 hours.¹⁷

On February 1, the National Democratic youth handed out leaflets with the message "The resolution of May 26 is in danger, come to the Mickiewicz Monument on Saturday 2 February at 7 p.m.," one day before the National Workers' Congress meeting in the Lviv Town Hall. The next day, several thousand young people gathered, and the local security authorities had a hard time controlling the crowd. The youths refused to disperse and resisted military and police guards by shouting "shame, long live the revolution, long live the republic, down with the police" as they made their way to the Town Hall. The police pushed the demonstrators away, but the protesters behaved aggressively and wounded several police officers. The investigation suggested that even a shooting that should have first come from the crowd occurred. Staff Sergeant Józków Stanislaus responded by firing one shot into the air and another without aiming into the perimeter. The disturbance resulted in two dead protesters who likely died as a result of shots fired from the crowd. A rumour started that German soldiers were behind the first shot. The protesters' hatred towards the Germans was shown by an incident where they started shouting, breaking windows, and burning a small German flag outside the German Field Post Directorate on Stefan Batory Street.¹⁸ According to Frank M. Schuster, young men identified themselves as Poles and strongly supported the emergence of the Polish state. Having grown up during the war, they believed that violence was a justified way to achieve their goals. Their hatred towards Germans was driven by their nationalism, which was also connected to anti-Semitism. As Poland neared independence, it was mainly these young men and demobilised soldiers who attacked Jews.¹⁹ In 1918, the military intelligence services observed an increase in cases where Polish schoolchildren were being incited. Moreover, pupils in Galicia repeatedly released detained deserters and assaulted Jews.²⁰

17 ÖSTA, AVA, MdI, PR, GA, Sign. 22, Fsz. 2118, Galizien; Demonstrationen und Arbeitsausstände im Monate Jänner 1918, protocol 1775.

18 Ibidem, Anfrage der R. R. Abg. Dr. Glabinski, Dr. Graf Skarbek und Gen. wegen der Vorfälle in Lemberg am 2. Februar 1918, protocol 3294.

19 F. M. SCHUSTER, *Zwischen allen Fronte*, p. 426; See also Eva Reder, "Im Schatten des polnischen Staates – Pogrome 1918–1920 und 1945/46 – Auslöser, Bezugspunkte, Verlauf," *Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung* 60/4 (2011), pp. 571–606, here p. 593.

20 Ch. MICK, *Lemberg, Lwów, Lviv*, p.108.

To summarise, protests and strikes erupted in Galicia in early 1918 as part of the broader strike movement, driven by discontent with harsh living conditions. Anti-German sentiment was high, with clashes between demonstrators and authorities. The discontent among the population was further fuelled by the Polish press, which reported extensively on the dire living conditions and the spread of diseases such as typhus and dysentery. The German authorities were accused of reckless requisitioning, while the Austrian authorities were seen as being influenced by the Germans. For instance, *Gazeta Podhalańska* reported that every German soldier who wished to go on leave had to prove he had 25 kg of food for his family, and that each soldier had to send 2 kg of food per week to his relatives in Germany. Meanwhile, the *Agence Polonaise* revealed on November 23, 1917, that large quantities of foodstuffs were being sent to Germany as “war material”. *Kurjer Lwowski* published an article claiming that the German army was sending regiments of recruits to Galicia solely to feed them at the expense of the local population. According to the article, these regiments were depriving several districts of all food.²¹

National unrest as a consequence of the Brest-Litovsk Treaty

Ota Konrád and Rudolf Kučera have demonstrated, using the Bohemian lands, Austria, and Tyrol as examples, that the fall of the Austro-Hungarian Empire was largely due to the delegitimisation of the old order in the streets and squares, rather than the programs of politicians of individual nations. The scarcity of basic necessities, especially food, played a crucial role in the collapse.²² However, the national issue contributed significantly to the downfall. In Galicia, the national issue arose very acutely in the aftermath of the Brest-Litovsk peace. In February 1918, the already difficult economic conditions in Galicia were exacerbated by the uncertainty surrounding the future of the Polish residents of the province. The Treaty of Brest-Litovsk resulted in Podlasie, Volhynia, and the Chełm region becoming part of the Ukrainian People’s Republic.²³ Ukraine under threat of occupation by Bolshevik

21 Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK), C.K. Dyrekcja Policji w Krakowie (DPKr), sygnatura (sygn.) 29/247/0/-/117, Akta prezydzialne (AP): 1918, numer (nr) 1–999, pp. 1606–1607.

22 Ota KONRÁD and Rudolf KUČERA, *Cesty z apokalypsy: Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922* (Prague 2018), p. 176. See also the English translation *Paths out of the Apocalypse. Physical Violence in the Fall and Renewal of Central Europe, 1914–1922* (Oxford: Oxford University Press, 2022).

23 Ch. MICK, *Lemberg, Lwów, Lviv*, p. 88.

Russia in return for promised military assistance guaranteed to supply Germany with 1 million tons of grain annually. A robust Polish reaction followed. The provisional government of the Kingdom of Poland, which was a state under the influence of the Central Powers, resigned. Polish legionaries, led by Józef Haller, switched their allegiance to the Entente powers.²⁴ In February of 1918, about 1,600 Polish legionaries stationed in Rarańcza defected to the enemy over the course of two days. As a result, around 5,500 remaining legionaries were either interned or expelled from the Austrian army. In addition, the treaty contained a secret clause providing for the establishment of a Ukrainian Crown Land ruled by Austria, which would result in the future cession of East Galicia to Ukraine. This clause quickly became public knowledge and further outraged the Poles. In response, February 18 was declared a day of national mourning.²⁵

Mass protests broke out in Galicia, spontaneous and then organised by independence parties. Some of the protests turned violent against the Jews.²⁶ One notable example was the peaceful demonstration that took place on February 18 in the primarily Polish city of Lviv, where roughly 20,000 people from all social strata took part in a peaceful demonstration.²⁷ The center of Western Galicia was not spared from the demonstrations either. In Kraków, a gathering of approximately 40,000 people took place, with speakers expressing a common theme: Austria and particularly German diplomacy had acted deceitfully towards the Poles. One of the speakers, Novak, the president of the Galician association of primary school teachers, announced that the primary school teachers had decided to “stop teaching German in regular classes as early as this week.” Railway workers also promised to “prevent any food from being exported from Galicia.”²⁸

However, the peaceful demonstration was preceded by violent riots. The report of Police Commissioner Steinhäusl, who visited Galicia to organise counter-intelligence activities on the occasion of the treaties with Ukraine and Russia, states that on February 11 and 12, demonstrations of an “anti-dynastic and anti-state cha-

24 W. W. HAGEN, *Anti-Jewish Violence*, pp. 92-93. These were troops that had hitherto been on the Austrian side. Units under Józef Piłsudski had already refused to fight for Austria in 1917 (see Idem, *Anti-Jewish Violence*, p. 93).

25 Ch. MICK, *Lemberg, Lwów, Lviv*, pp. 88-89.

26 W. W. HAGEN, *Anti-Jewish Violence in Poland*, pp. 92-93.

27 ÖSTA, AVA, MdI, PR, GA, Sign. 22, Fsz. 2118, Protestkundgebungen gegen die Einbeziehung des Cholmer Gebietes in die Ukraine, protocol 4009.

28 Ibidem, Kundgebungen gegen die Einbeziehung des Cholmer Gebietes in die Ukraina, protocol 4146.

racter” took place in Kraków. State emblems, eagles and coats of arms on state buildings, newsagents and shops were torn down. Eagles on post boxes were painted over with black paint. “On Ringplatz [Rynek Główny], a picture was put up depicting Christ on the cross, on the sides of which were drawn His Imperial and Royal Apostolic Majesty Emperor Charles and His Majesty the German Emperor.” The painting read, “Jesus Christ, you were never in the company of such two scoundrels on the cross!” Locals may also have seen a painting depicting the German Emperor playing the flute and Kaiser Karl dancing to the tune of Wilhelm’s “whistle”. Both emperors and “Her Majesty the Empress” were “publicly ridiculed, their eyes were gouged out, and the defaced paintings were burned.” Shop windows were smashed during the demonstrations, regardless of the nationality or religion of the owners. Similar incidents occurred in Rzeszów and Jarosław, located in Galicia, and in Lublin, located in the Kingdom of Poland. In Lviv, a Polish enclave located in the predominantly Ukrainian Eastern Galicia, a burning of paintings of the Austrian and German emperors took place. Leaflets depicting a Semitic caricatured Polish eagle were distributed, ridiculing the Austro-Polish solution to the so-called Polish question.

However, in Eastern Galicia, the strike was more peaceful due to fears of counteraction by the majority population of Ukrainian nationality. The calmer course of the demonstrations in the eastern part of the Crown Lands is reflected in the report of the court inspector mentioning the situation in Vynnyky near Lviv, the provincial court councillor Agenor Ritter von Frenzl of 2 March: “As the court president, the provincial court councillor Promiński, who has lived in Winniki [Vynnyky] for several years, knows the population well and seems to enjoy great respect in the town, assures me, the fears of a revolutionary movement are unfounded.” Not only during the organised protest rally, which was attended by 7,000 people but also before it, “the population behaved with complete calm and dignity.” He states that no disturbances or hostile speeches against the state or the Emperor were observed anywhere in the area of the local district court.

On February 18, Polish civil servants, railway officials, students, women, and children participated in a strike to mourn the annexation of the Chełm region to Ukraine. Copies of a painting depicting Christ and the two emperors were distributed in Przemyśl. In Rozwadów, the Emperor’s monument was demolished and replaced with a Polish eagle. The Bishop of Przemyśl, Józef Sebastian Pelczar (1842–1924),²⁹ stated in his sermon that Poles had lost trust in the government

29 Józef Sebastian Pelczar was a Polish Roman Catholic clergyman and bishop of the diocese of Przemyśl.

and could only trust in God and their people. Polish railway workers removed the badge of the imperial crown from their hats, and people vowed in churches not to speak German anymore.

In the midst of the turmoil, rumours were spreading about barricades being set up in Prague and the German National Theatre being burnt down. There were also reports of public ridicule of Kaiser Wilhelm in Vienna and accusations that the Austrian government had sold Warsaw to Ukraine for flour. The resistance was largely directed towards everything German, particularly imperial Germans [*Reichsdeutschen*] or “Prussians”. In Lviv, Polish demonstrators tore down and destroyed German flags, while in Kraków, the German passport office was demolished. The negative sentiment towards Germans also extended to the Jewish community, which was viewed as a “foreign body suspected of loyalty to the central authorities”.

According to a report dated March 3 by Judicial Inspector Dr. Windakiewicz, widespread anger over the Chełm annexation was evident. This anger was directed primarily at the imperial Germans, who were suspected of having a significant influence on the decision to annex the region. They were also accused of disregarding the needs of the local Polish population, whose food requisitions and exports from Galicia left them vulnerable to famine. Additionally, it is worth noting that similar acts of unrest occurred in the surrounding small district towns, such as Tuchów, where mobs removed imperial eagles from official buildings before 18 February. In some instances, such as in Kraków or Limanowa, authorities took preemptive measures to remove imperial eagles from official buildings as a precautionary measure to prevent them from being vandalized or destroyed by the mob.

During the demonstration in Mielec, several individuals, including the district judge Głogoczowski, addressed the assembled crowd in front of the district council building and at the graves of the fallen participants of the Polish uprising of 1863. Notably, the speeches given “did not contradict the pro-Austrian sentiment that had been ingrained in Polish society for many years.” However, only two days later, a Jewish-owned shop was vandalized, and the proprietor was assaulted. According to reports, the shop owner had been accused of charging exorbitant prices for thread and stockings. These incidents reflect the rise in anti-Jewish sentiment that was prevalent in the region at this time, fuelled in part by economic anxieties and political unrest.

On 17 February in Rzeszów, the imperial eagles were torn down from public buildings and burned, while imperial paintings and pictures of army commanders were blackened. Additionally, stones were thrown at the windows of houses in-

habited by Jews. One of the reports suggests that violent acts against Jews were taking place at every opportunity. In Dębica, a speech against Germany was delivered by a man named Szczerbinski, which was followed by the customary oath in which attendees pledged not to feel any satisfaction until a united Poland was established. The president of the court took down the eagle to prevent any potential riot. On 4 March, Dbałowski, the provincial councillor of the Ministry of Justice for Western Galicia, reported witnessing firsthand how the imperial eagle in secondary school had been replaced with a Polish one and how the eagle hanging on the financial guard building had been covered with black ink in Tarnobrzeg. The demonstration that took place on 18 February in Tarnobrzeg consisted of a church service, nationalist speeches, and a resolution on the Chełm question. Despite being peaceful, Jewish shops were closed that day, and Jews did not venture out into the streets due to the fear of attacks. Dbałowski also notes that there was a growing unease due to the recent arrests of returning Polish legionnaires, who were mostly young men who had become eligible for compulsory military service only this year. Notably, protest demonstrations took place on February 18 not only in Tarnobrzeg but also in other municipalities in the district.

According to the court inspector Johann Hawel, the protest rally against the annexation of the Chełm region to the Ukrainians in Mościska was peaceful. The speeches were mainly directed against the German and Austrian governments, without contesting the dynasty. The Roman Catholic dean's opening words were: "Brethren, do not let yourselves be drawn into hostility and hatred towards our monarchy because the injustice done to the Poles by the Treaty of Chełm [Cholm] was done by the Germans." However, rumours were circulating in some villages belonging to the district that Vienna had already decided to cede Eastern Galicia up to the river San to Ukraine, that Eastern Galicia had been made into a separate Crown land administered by Ukrainians, that the large estates had been abolished, and that property had been divided among the Ukrainian population. These rumours were probably spread indirectly by prisoners of war recounting the revolutionary events on their way out of Russia and Ukraine.³⁰ These former prisoners of war were held in camps for returnees, where they underwent not only medical examinations but also a ten-day "disciplinary re-education".³¹ Despite this effort, the allegations of subversive activities by former prisoners of war were frequently re-

30 Ibidem, protocol 11226.

31 Pieter M. JUDSON, *The Habsburg Empire: a New History* (Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016), p. 426.

ported in the documents of the Austrian authorities, suggesting that the effort was insufficient.

In Dynów, a local president of the court and a lawyer allegedly incited the Poles against the Jews. "In Wadowice, Saybusch [Żywiec] and other places", the distribution of leaflets was recorded, which were also posted on telegraph poles, calling on the inhabitants to proceed to the division of land and to take action against the Jews.³² In Strzyżów, the district governor was informed that Father Bolek, the parish priest of Lutcza, had made a provocative speech that could potentially cause anti-Jewish riots and strengthen the opinion of the inhabitants that they were no longer obliged to supply grain. The district governor then questioned several participants in the meeting, including Bolek, the mayor Dr. Patryn, and the district commissioner Wojcikiewicz. Wojcikiewicz stated that Bolek criticised the Brest-Litovsk Treaty and urged that the peasants should not be required to supply any more grain for state and military purposes. Bolek also criticised the Jews for "holding aloof from demonstrations and exploiting the people". In Bolek's view, it was necessary to break relations with the Jews but not to resort to violence.³³

A phonogram addressed to the Prime Minister in Vienna reports that on February 18, there were sporadic riots in several Galician districts, including Żywiec, Nowy Targ, Tarnów, Stryj, Mielec, and Myślenice. The riots were directed against Jewish shops, particularly food vendors and warehouses, and had the character of "aprovisional riots".³⁴ In particular, anti-Jewish riots by the peasant population took place in the villages of Jordanów, Myślenice and Maków. In Myślenice, a crowd of women from the suburbs attempted to break into a shop and rob it. The situation escalated to the point that soldiers from Kraków had to be called in to restore order.³⁵

Following the disturbances after the signing of the Brest-Litovsk Treaty, the situation in Galicia briefly calmed down. However, according to a report by the k. u. k. police commissioner Steinhäusl, tensions still ran high. He stated that "great events are being prepared, and the people are only waiting for the signal to rise again against the dynasty and the state." The population was divided along national lines, with Poles and Ukrainians forming two distinct groups. Polish individuals, officials, students, schoolchildren of both genders and soldiers were seen wearing

32 ÖSTA, AVA, MdI, PR, GA, Sign. 22, Fsz. 2118, protocol 11226.

33 Ibidem, Polnisch nationale Kundgebungen am 18. Februar 1918, protocol 5222.

34 Ibidem, Judenfeindliche Exzesse in Krakau, protocol 9226.

35 Ibidem, Antisemitische Ausschreitungen im politischen Bezirke Myślenice, protocol 5062.

badges with the Polish eagle and white and red ribbons, as well as cockades with the image of Piłsudski. Meanwhile, Ukrainians were seen wearing badges with the Ukrainian lion and yellow and blue ribbons. According to reports, students in Stryj were even armed with revolvers and “punch rings [Schlagringen]”. The situation was kept under control only due to the presence of Hungarian, Austrian and imperial German troops.³⁶

In March, marked by the second major Polish protest, a leaflet was circulated by Polish nationalists. This leaflet depicted a Polish eagle wearing a kippa holding a money bag and a menorah, portraying Jewish Polish politicians as traitors who supported an independent Poland under Habsburg rule. March 2, high tensions were reported in Lviv, with Ukrainians and Poles planning demonstrations for the coming Sunday. Unlike Poles, Ukrainians demonstrated to express gratitude. The fear of a pogrom forced Jews to hide their belongings.³⁷ In March, the Polish protests eventually yielded results as the government gave in to their demands. The justification was the Ukrainian People’s Republic’s failure to secure grain supplies. Chełm was returned to the Poles, which naturally caused resentment among the Ukrainians.³⁸ The Jews were caught between the warring sides. Tensions remained high, and there was a constant fear of violence.

As Konrad Zieliński summarised, as a consequence of the Brest-Litovsk Treaty, many towns experienced incidents of violence against Jews. These actions were carried out by various groups, including schoolchildren, students, and peasants in small settlements and villages. Jews were also targeted on trains, and in some cases, Jewish shops were plundered.³⁹ The depicted events were defined by demonstrations and strikes with an anti-dynastic and anti-state character, marked by acts of vandalism, defacement of symbols, and protests against imperial rule. These events were fueled by frustrations over the cession of the Chełm region and food shortages. The population of Galicia was divided along national lines. The

36 Ibidem, protocol 11226.

37 Ch. MICK, *Lemberg, Lwów, Lviv*, p. 93.

38 Ibidem, 95.

39 Konrad ZIELIŃSKI, “Impact of the Central Powers’ Occupation in Poland on the Polish-Jewish Relations, 1914–1918,” in eds. Věra TYDLITÁTOVÁ – Alena HANZOVÁ, *Reflections on Anti-Semitism: Anti-Semitism in historical and anthropological perspectives* (Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2009), pp. 78–86, p. 84; See also Konrad ZIELIŃSKI, Reperkusje traktatu brzeskiego z 1918 roku dla stosunków polsko-żydowskich [Repercussions of the Brest Treaty of 1918 on Polish-Jewish relations], *Studia Judaica* 6 (2003), no. 1, pp. 95–115.

described incidents reflect the troubling rise in anti-Semitic sentiment, fuelled by economic anxieties and national unrest.

Jews responsible for food shortages: the April violence

In April, a severe food shortage again caused ethnic tension. A disturbing event happened at the beginning of the month during an annual gathering of thousands of Jewish pilgrims in Nowy Sącz to pray at the grave of Rabbi Halberstam (1793–1876).⁴⁰ Soldiers from the k. u. k. infantry regiment disrupted the event, claiming that the prosperous appearance of the pilgrims contrasted with their misery and suffering. The soldiers beat and robbed some of the Jewish pilgrims, taking several thousand crowns, clothing, and shoes. This incident highlighted the perception of the Jewish population in the region.⁴¹

Moreover, Kraków saw another round of street violence. The unrest was driven by a severe food shortage. The Jewish population was blamed for the high prices, and it was alleged that Jewish customers were willing to pay more, further inflating the prices. This sparked an angry mob, which gathered in Kleparz Square and Grodzka Street, and attacked Jews. The mob then proceeded to the Jewish quarter of Kazimierz, where they smashed shop windows and looted several stores.⁴² Certainly, Kraków was not the only city in the empire facing a food crisis. The shortage of food in the imperial cities was mirrored in the constant decline of the daily food allotment. In Vienna, by 1918, there was not enough milk available for ration. Prague had to introduce a half-ration of bread in April 1918.⁴³ In April, bread shortages also plagued Kraków. However, the official reports sent to Vienna attributed the Kraków riots to high prices charged by Jewish merchants during a bread shortage.

40 Chaim Halberstam of Sanz was a famous Hasidic rabbi and founder of the Hasidic dynasty of Sanz.

41 ÖSTA, AVA, MdI, PR, GA, Sign. 22, Fsz. 2118, Überfälle von Soldaten auf Juden in Nowy Sącz, protocol 9591.

42 Ibidem, Judenfeindliche Exzesse in Krakau, protocol 9226. See also W. W. HAGEN, *Anti-Jewish Violence in Poland*, pp. 97–100; Jan MAŁECKI, *Zamieszki w Krakowie w kwietniu 1918 r. Pogrom czy rozruchy głodowe?* [The Disturbances in Kraków in April 1918. Pogrom or Hunger Riot?], in ed. Andrzej PALUCH, *The Jews in Poland*, vol. 1 (Cracow: Jagiellonian University, 1992), pp. 245–257.

43 P. M. JUDSON, *The Habsburg Empire*, p. 400.

The police director in Kraków suggested that the military police were partly responsible for the violence, with some guards allegedly instructed not to prevent looting. The misconduct of the military police was allegedly due to the replacement of experienced officers with “inferior material, and only partially at that”.⁴⁴ On the other hand, the military command in Kraków reported to the War Ministry that the security guards responsible for maintaining order in the city were not only inactive during the April riots but also during the February riots.

Teenage boys, led by Polish legionnaires, played a significant role in the riots and were responsible for looting shop windows and Jewish stores. A report from the military headquarters in Kraków reveals that “uniformed school youths with revolvers, hoes, and clubs” were involved in the violence. Soldiers on leave and deserters also participated in the excesses. The attacks were not limited to Jews, and anyone who opposed the rioters was beaten. The security forces were also met with hostility and no longer held authority in the eyes of the crowd. A lieutenant who tried to aid a beaten civilian was punched in the face by a legionnaire, who also seized his bayonet. The military police present at the scene did not intervene. In another instance, even though three military police officers on horseback were present at the scene, they did not intervene to stop the looting happening just 15 paces away from them.⁴⁵ One report raises the possibility that the soldiers sympathized with the aggressors and, therefore did not intervene.⁴⁶

Psachie Meller, a Jewish man, died as a result of the riots. He was beaten after being dragged off a tram. On May 3, the Presidium of the Police Directorate in Kraków reported his death to the Ministry of the Interior in Vienna. He died at the Rappaport Hotel on Józef Dietl Street. The owner of the hotel, Rebecca Rappaport, had summoned a doctor Dr. Lustig, who described Meller’s condition as hopeless. Later, Rappaport also called another doctor, Dr. Bernaciński, who noted no visible injuries on the body and allowed Meller to be buried without an autopsy. Later that night, the government councillor and head of the police directorate received a message from the police chancellor Kantor, saying that a rumour was spreading in the Jewish quarter of Kazimierz about rioters murdering Meller. Given this information, an investigation into the cause of Meller’s death was ordered, and the body was taken to the institute of forensic medicine that same night.

44 ÖSTA, AVA, MdI, PR, GA, Sign. 22, Fsz. 2118, Judenfeindliche Exzesse in Krakau, protocol 9226.

45 Ibidem, protocol 9607.

46 ANK, DPKr, sygn. 29/247/0/-/117, AP: 1918, nr 1–999, p. 2639.

The public prosecutor's office was also informed, and a police investigation was launched to find witnesses to the incident. However, it was not possible to identify who had attacked Meller. The witnesses recorded in the court record, including Johann Salz, Abraham Schenker, Rebecca Rappaport, and others, only testified to what they had heard from Meller but did not see the assault with their own eyes.⁴⁷

On 18 April, when Meller's funeral took place, "stones were thrown from a worker's train travelling between Kraków and Podgorze at a corpse," carried near the railway line to the Jewish cemetery. As a result, several people were hit and slightly injured. At noon on April 19, more than 100 young Jews armed with clubs, iron bars, etc., gathered in the old Jewish temple on Szeroka Street. They then went to the nearby flea market, where they "attacked the Christians present [...] and slightly injured several persons".⁴⁸ This gathering was probably the result of the joint effort involving both Zionists and Poale Zion members to organize self-defence. Several thousand Jews assembled in the streets to safeguard their neighborhood. According to Jan Rybak, the events in Kraków were not just another act of violence against Jews. For Jewish activists, it marked a significant turning point, leading them to conviction that both central and local authorities were unwilling to protect Jews. This prompted the organization of Jewish self-defence in Galicia, with Zionists taking a leading role.⁴⁹

Since the disturbances in Kraków, fears began to spread in nearby Wieliczka that an attack on the Jews would soon occur. The rumours were alleged to spread, especially among women and adolescents.⁵⁰ Immediately after the outbreak of violence, the district governor turned to the military headquarters in Kraków with a request for military assistance, which arrived by train and marked the end of the looting. Some of the stolen items were subsequently returned to their original owners. Nevertheless, the passive attitude of the local gendarmes became the subject of the Jewish religious community's complaint.⁵¹ The state no longer possessed the power and the will to protect the Jewish citizens. Meanwhile, the growing national movements became increasingly influential. In general, the hunger riots

47 ÖSTA, AVA, MdI, PR, GA, Sign. 22, Fsz. 2118, protocol 11092.

48 Ibidem, Judenfeindliche Exzesse in Krakau, protocol 9226.

49 J. RYBAK, *Everyday Zionism in East-Central Europe*, p. 162–163.

50 ÖSTA, AVA, MdI, PR, GA, Sign. 22, Fsz. 2119, protocol 19867, Haus der Abgeordneten – 83. Sitzung der XXII. Session am 26. Juli 1918, p. 23.

51 Ibidem, Kriegsarchiv, Ministerium für Landesverteidigung, Gendarmerie, box 53, Judenfeindliche Exzesse in Wieliczka, protocol 6205.

increasingly having an anti-Jewish character compelled Jews, particularly Zionist activists, to reassess their stance towards the state.⁵²

Although the April riots were primarily triggered by food shortages, it's crucial to stress its significant anti-Jewish character. The May report compiled by the military headquarters in Kraków revealed that the people's main concern and desire was to end the war in order to improve their increasingly limited means of subsistence. The long-suffering population blamed the defective social and national structure of the state and sought social and national reform or overthrow. The demands for social and national change were met with the most robust response.⁵³ The report confirms the thesis of Jochen Böehler and others that the spread of national consciousness was not a priori the work of national political organisations. The experience of war was far more critical and formative than the efforts of Polish nationalists.⁵⁴

An empire on the verge of collapse

In the last months of the war, the Polish intelligentsia focused on the interned Polish legionnaires, who were seen as martyr victims of the k. u. k government. Deserter hunts organized by the Austrian authorities caused feelings of injustice, as Jews were rumoured to avoid front-line service while Poles faced severe punishments for the same offense. The arrest of legionnaires at the Stryj railway station, who were locked in sealed wagons on their way to Dęblin, was widely discussed in preparations for the May celebrations of Labour Day and Polish Constitution Day. Such perceived injustices had the potential to trigger protests and unrest. In May, there were rumours that a revolution would soon occur in Austria within two to three months.⁵⁵ A report on the mood in Western Galicia delivered to the k. u. k Ministry of the Interior, on May 13, described the Polish sentiment towards the army as unfavourable, considering it an "annoying foreign body". The report noted that Poles openly and covertly opposed the military administration. The report fur-

52 J. RYBAK, *Everyday Zionism in East-Central Europe*, p. 161–163.

53 ÖSTA, AVA, MdI, PR, GA, Sign. 22, Fsz. 2118, Stimmungsbericht des Militärkommandos in Krakau, protocol 14672.

54 Jochen BÖHLER, *Civil War in Central Europe, 1918–1921: The Reconstruction of Poland* (Oxford: Oxford University Press, 2018), p. 51.

55 ÖSTA, AVA, MdI, PR, GA, Sign. 22, Fsz. 2118, Situationsbericht des Militärkommandos Przemyśl, protocol 11474.

ther stated that this sentiment, fuelled by impulsive agitation, triggered bitter opposition to the military authorities in public, particularly among the youth, working class, and “urban trash”. This public behaviour was widely perceived as national-political and patriotic.⁵⁶

A report dated June 3 noted that riots were often instigated by refugees who were suffering from a lack of food. “Refugees who have no home, seed or food on their return to their homes grumble and claim they have been destroyed.”⁵⁷ This situation was particularly prevalent in eastern Galicia, where inhabitants returned to villages that had been abandoned by their original inhabitants due to the war. As a result, there were numerous conflicts exacerbated by the war’s destruction and the fact that Galicia had to provide accommodation for the moving troops during the war.⁵⁸

The shortage of flour and bread during the war also affected military garrisons, receiving inadequate or no supplies. However, the lack of food resulted in growing resentment from civilians and deserters towards the soldiers. On the night of June 10–11, the commander of the gendarmerie station in Grodzisko Dolne near Jarosław arrested several deserters. Later that night, about 20 soldiers and civilians demanded the release of the deserters, gathering outside the gendarmerie building. As a result, the gendarme station commander was hit by three shots, dying about an hour later. Investigations revealed that the gunmen fired about 30 shots.

On June 16, Social Democratic deputy Moraczewski was in Jarosław and invited the locals to a meeting at the Sokol hall. Despite a subsequent ban by the local authorities, he spoke to a crowd of thousands in the park, denouncing the government, Jews, estate owners, rich lords, and district officials. He claimed that the district governor and Jews were hiding large stocks of grain, and there was a conspiracy by central authorities and officials at the district level to rob the starving population. He called on the people to “help themselves” and deal with these “bloodsuckers [Blutsauger]”, particularly addressing women and assuring them of impunity for their acts. The deputy was cheered with applause and carried away on the arms of the crowd to cries of “Long live Bolshevism! Down with the district chiefs, the Jews, and their helpers! Finally, throw yourselves upon these gentlemen!” Three days later, riots broke out in Jarosław, involving mainly women and

56 Ibidem, Westgalizien – Stimmungsbericht, protocol 10878.

57 Ibidem, Fsz. 2119, Stimmungsbericht des Militärkommandos in Przemyśl, protocol 24035.

58 J. PAJAŁK, *Zarys dziejów społecznych ziem polskich*, p. 105.

children from poorer classes and “neglected street youth”. Breaking of windows and looting of bakeries occurred.⁵⁹

During the autumn of 1918, widespread criminal activity such as muggings, robberies, thefts, and murders plagued the region. The limited presence of soldiers and gendarmes made it difficult to implement effective countermeasures, resulting in a growing perception among the populace that the state was powerless to maintain order and security. This loss of faith in state power led to a disgracing of authority and a rapid deterioration of the situation. Additionally, various political and social factions promoted ethnic nationalism, further eroding the public’s trust in the state. In such a climate of lawlessness, the absence of consequences for criminal actions only served to embolden perpetrators.⁶⁰ Ultimately, the events of this period highlight the importance of a strong state monopoly on violence and power in maintaining public order and security.⁶¹

The violence that occurred after the fall of Austria-Hungary cannot be separated from the broader context of the last months of the war. During this time, the number of deserters who banded together for robbery increased rapidly. On September 18, a group of deserters attacked a gendarmerie post in Tarnowska Wola, firing shots into an empty guard’s bed through the window. The Austrian authorities responded by forming a unit to capture them. A report from September on the population’s mood, sent to the authorities in Vienna, noted that “the general hatred of Germans in Galicia (including Austrian Germans) knows no bounds.”

As the war dragged on, the toll it took on the population became increasingly apparent. The struggle for basic necessities like food and clothing was compounded by rising nationalist and social tensions, which even the military was not immune to. A report from Przemyśl on October 17 noted that despite efforts to stop them, deserter riots were spreading and had become a serious problem. Even executions meant to deter deserters had little effect, as crimes like robberies, burglaries, thefts, and looting of trains by deserters had become commonplace.⁶² The

59 ÖSTA, AVA, MdI, PR, GA, Sign. 22, Fsz. 2119, Stimmungsbericht des Militärkommandos Przemyśl, protocol 16443.

60 Ibidem, Stimmungsbericht des Militärkommandos in Przemyśl, protocol 24035.

61 Jeffrey S. KOPSTEIN – Jason WITTENBERG, *Intimate Violence: Anti-Jewish Pogroms on the Eve of the Holocaust* (Ithaca: Cornell University Press, 2018), p. 114. Unless, of course, it is a law-despising state that uses violence instrumentally to achieve its goals.

62 ÖSTA, AVA, MdI, PR, GA, Sign. 22, Fsz. 2119, Fsz. 2119, Stimmungsbericht des Militärkommandos in Przemyśl, protocol 24035; According to the report German troops “hunting” deserters were to be subjected to false accusations so that the Slavic soldiers could replace them.

number of deserters in the last months of the war in Galicia alone probably reached around ten thousand.⁶³

Already in the late summer of 1918, the central authorities ceased any efforts to counter anti-Jewish incitement and violence. The military command in Przemyśl reported that Jews in Galicia were compelled to form their own self-defence groups. It had become increasingly evident, particularly to the Zionists, that depending on Austria for the protection of Jews was futile. Zionists realized that the Jews had to prepare for a new order in which the new nation-states would play a major role rather than relying on the Habsburg monarchy, which could no longer meet even the basic needs of its citizens.⁶⁴

Conclusion

The November attacks on Jews occurred in a state of disintegration of the Austrian administration and war between the People's Republic of Western Ukraine and the Second Polish Republic. However, violence against Jews did not erupt out of the blue after the establishment of the Second Polish Republic. The pogroms that engulfed Galicia in November 1918 stemmed from a long unstable supply and security situation and escalating nationalism. Moreover, it cannot be overlooked that there was a certain tradition of anti-Jewish violence. Although the situation in Habsburg-dominated Galicia cannot be compared to Tsarist Russia, where, as John D. Klier points out, "the phenomenon of the pogrom became a familiar and unexceptional part of Russian life."⁶⁵ However, waves of violence with more or less anti-Jewish features had occurred before. These were the riots of 1846, 1872, 1881, 1886, and 1898. Indeed, in 1918, the last peasant waves of violence of 1886 and 1898 especially had to be vividly remembered.⁶⁶

63 Jakub BENEŠ, *The Green Cadres and the Collapse of Austria-Hungary in 1918* (Past & Present 236, 2017), no. 1, 207–241, p. 217.

64 J. RYBAK, *Everyday Zionism in East-Central Europe*, pp. 165–166.

65 John D. KLIER, "The Pogrom Paradigm in Russian History," in eds. John DOYLE KLIER – Shlomo LABMROZA, *Pogroms: Anti-Jewish Violence in Modern Russian History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), p. 33.

66 In 1846 the violence was primarily directed against the feudal lords, in 1872 against the nobility, in 1886 mainly against the Jews, who became economic rivals of the peasants, and the clergy, and in 1898 only against the Jews. See T. BUCHEN, *Antisemitism in Galicia*, pp. 114–115; see also Daniel UNOWSKY, *The Plunder: The 1898 Anti-Jewish Riots in Habsburg Galicia* (Stanford: Stanford University Press, 2018).

In 1918, the collapse of the Austrian administration led to a vacuum in maintaining law and order, which is crucial to understanding the events that took place in the newly formed Second Polish Republic. This vacuum led to attacks on Jews. This was confirmed by contemporary sources, including the final report of the American investigating mission in Poland, which stated that most of the excesses occurred during the chaotic organization of the new republic and military operations.⁶⁷ According to university professor Władysław Natanson (1864–1937),⁶⁸ Poland was in a state of anarchy, unable to maintain order.⁶⁹ However, Natanson attributed blame for the pogroms not only to the Poles but also to the Jews, arguing that the mistreatment of Poles by Jews had provoked revenge. He also described Jews as cowards. Piłsudski, the Chief of State of the newly established Second Polish Republic, acknowledged that the sudden collapse of the Austrian government contributed to the outbreak of violence against Jews in November 1918. However, he also pointed out that Polish resentment towards Jews, who were allegedly profiting from the war, was also a factor.⁷⁰ The stereotype that Jews were hoarding and speculating on food prices during the war, as well as avoiding military service, was widespread and contributed to the hostility towards them.⁷¹ Additionally, the Jews were associated with Austrian rule, which added to the resentment during the time of political upheaval.⁷²

67 “The Jadwin and Johnson Report,” in: *The Jews in Poland. Official Reports of The American and British Investigating Missions*, Chicago: American Commission to Negotiate Peace, 1920, p. 14.

68 Władysław Natanson was a Polish physicist of Jewish origin who was baptized and considered himself Polish.

69 Israel COHEN, “My Mission to Poland (1918–1919),” *Jewish Social Studies* 13 (1951), no. 2, pp. 149–172, p. 159.

70 *Ibidem*, p. 167

71 Heiko HAUMANN, *Dějiny východních Židů [History of the Eastern Jews]* (Olomouc: Nakladatelství Votobia, 1997), p. 180.

72 Although Polish, Ukrainian, and Jewish national movements developed rapidly, most Jews did not join any national movement and were loyal to the emperor. See Christoph MICK, “Legality, ethnicity and violence in Austrian Galicia, 1890–1920,” *European Review of History: revue européenne d’histoire* 26 (2019), no. 5, pp. 757–782, p. 760; The Habsburg monarchy offered many opportunities for Jews. They attended government schools and thus underwent a process of acculturation. Compared to Jews from other parts of Poland, the Jews of Galicia were the most Polonized. The growing Polish acculturation was associated with a strong loyalty to the Habsburg Empire. The Jews achieved emancipation under Habsburg rule, and compared with Tsarist Russia, anti-Jewish policies were never pursued there. Nevertheless, the majority of Polish society did not share Habsburg’s generosity. See Ezra MENDELSON, *The Jews of East Central Europe Between the Wars* (Bloomington: Indiana University Press, 1983), pp. 18–19.

The anti-Jewish violence that occurred after the proclamation of the Second Polish Republic in November 1918 was not an isolated incident, but rather a continuation of a long-established trend of hostility towards the Jewish population in the region. This trend was prevalent during the whole year of 1918 when economic hardships in Galicia were compounded by the uncertain future of Polish inhabitants caused by the signing of the Brest-Litovsk Treaty. Gradually, the state had lost both the capacity and the resolve to safeguard its citizens. The last months of the monarchy had seen a further deterioration in security due to masses of deserters flooding Galicia. Although not as brutal and on such a scale as events in the first months of the Second Polish Republic, the mistreatment of the Jewish population was consistent.

SUMMARY

In 1918, the Austrian administration collapsed. The empire's collapse is crucial for comprehending later developments on the territory of the nascent Second Polish Republic. The pogroms that swept through Galicia in November 1918 resulted from a long-term precarious supply and security situation and intensifying nationalism. In the scarcity caused by the fierce war, the people increasingly turned against the Jews. Soldiers were facing escalating hostility from the civilians and the ever-increasing number of deserters. The later anti-Jewish violence of November cannot be taken out of the entire background of the last war months. Even though the later violence against Jews, which broke out at the same time as the proclamation of the Second Polish Republic, was much more widespread and brutal, one cannot fail to see the continuity of the treatment of Jews.

STUDIE / ARTICLE

Počátky československého četnictva na Podkarpatské Rusi v letech 1919–1922

DAVID HUBENÝ

Oddělení archivních fondů z let 1918–1992, Národní archiv, Praha

The beginnings of the Czechoslovak gendarmerie in Subcarpathian Ruthenia 1919–1922

The provision of security in Subcarpathian Ruthenia represented a difficult task for Czechoslovakia, which had to be realized in the period of the post-war disruption with insufficient material and human resources, and it was often necessary to reckon with passionate social, ethnic, and religious movements. The gendarmerie, initially operating on the principle of temporarily or permanently transferred gendarmes from the Czech lands, who naturally had to first become acclimatized to their new environment, represented the basic security force that provided for public peace and stability in the countryside and small towns.

Key words: gendarmerie; Subcarpathian Ruthenia; Czechoslovakia

Úvod

Připojení území, které později získalo označení Podkarpatská Rus, k nově vzniklému Československu nebylo samozřejmé a už vůbec ne očekávané.¹ Pomineme-li v podstatě náhodnou skutečnost, že od léta 1918 se v rámci československých legií v Rusku ustavil karpatoruský oddíl financovaný československými orgány, jenž ale v rámci československé armády setrval velmi krátce,² pak první vážné náznaky toho, že oblasti obývané Rusíny by se mohly stát součástí Československa, se objevily až v říjnu 1918, kdy započaly rozhovory mezi československou a rusínskou emigrací v Severní Americe. Československá vláda v Praze se o této možnosti dozvěděla až počátkem prosince 1918.³

Zatímco peripetie spojené s diplomatickým, ale i vojenským procesem připojení Podkarpatské Rusi k Československu jsou již poměrně dobře známy, proces budování státních úřadů na nově připojeném území je dosud poměrně málo zpracován. Jednou z klíčových institucí v rámci tohoto procesu bylo četnictvo.⁴ Kořeny tohoto bezpečnostního sboru sahají v rámci habsburské monarchie do období napoleonských válek, kdy se četnictvo prvně objevilo v Lombardii. V polovině 19. století došlo k jeho rozšíření po území celé říše. Přes různé reorganizace a modernizace v průběhu druhé poloviny 19. století platilo i na konci první světové války, že se jednalo o vojensky organizovaný bezpečnostní sbor s přísnou disciplínou, jehož základ tvořili dobrovolníci. Ráz výběrového útvaru utrpěl během první světové války. Četnictvo tehdy přišlo o mužstvo odvelené do řad polního četnictva, ale také o padlé během bojových operací. Četnictvo pak bylo doplňováno vojáky, kteří však často nespĺňovali obvyklé nároky kladené na četníky.

Československým státem převzaté četnictvo personálně, materiálně i legislativně navazovalo na četnictvo předlitavské, tudíž i v rámci republiky platilo, že četnictvo vykonávalo bezpečnostní službu zejména na venkově a malých městech, zatímco ve velkoměstech či městech se zvláštním významem fungovala státní policie.

1 Srov. např. Jan RYCHLÍK, *Připojení Podkarpatské Rusi k Československu v letech 1919–1920*, in: Vratislav DOUBEK – Dagmar HÁJKOVÁ (eds.), *Život plný neklidu. Sborník k devadesátinám historika Jaroslava Opaty*, Praha 2014, s. 161–183.

2 Podrobněji srov. František ŠÍP, *Naše finanční pomoc při vzniku karpatoruských vojsk na Sibiři*, *Naše revoluce* 3, 1925/26, s. 386–391.

3 Národní archiv, fond Předsednictvo ministerské rady (dále jen NA Praha, f. PMR), kart. 4029, I. vláda, 14. zasedání z 3. prosince 1918, fol. 189.

4 Touto problematikou se stručně zabývala ukrajinská historička Tatána Popovičová. Tetjana Mikolajivna POPOVYČ, *Orhanizacija čechoslovač koji žandarmeriji na Pidkarpats'kij Rusi (1919–1921)*, *Naukovij visnyk Užhorod's'koho universytetu*, serija Istorija 2018, č. 2, s. 87–94.

Na rozdíl od habsburské monarchie bylo československé četnictvo vyjmutu z resortu obrany a předáno do podřízenosti ministerstva vnitra, které tak sjednocovalo hlavní vnitrostátní bezpečnostní složky (tj. četnictvo a státní policii). Slabou komunální policií, podléhající jednotlivým samosprávám, pak ve výsledku rovněž kontrolovalo v nejvyšší instanci ministerstvo vnitra. Vedle armády řízené ministerstvem národní obrany fungovala ještě pohraniční finanční stráž spadající pod ministerstvo financí.

Všechny vyjmenované bezpečnostní složky spolupracovaly na zajištění vnitřní i vnější bezpečnosti, ovšem hlavní slovo při zajišťování veřejné bezpečnosti civilního obyvatelstva měly četnictvo a státní policie. Z výše popsaného územního členění je zřejmé, že hlavní tíhu ochrany veřejného pořádku na Podkarpatské Rusi neslo četnictvo. Zatímco v českých zemích se četnictvo mohlo povětšinou opřít o fungující struktury, které bylo třeba jen personálně zesílit, na Slovensku a ještě větší měrou na Podkarpatské Rusi bylo nutno vybudovat sbor zcela nově, neboť dosavadní četnický personál v drtivé většině opustil služební místa ještě před příchodem československé armády. Důvod byl prostý. Na Podkarpatské Rusi se bývalý správní aparát začal rozpadat již koncem roku 1918, kdy došlo k vybrakování četnických stanic místním obyvatelstvem, takže musela být na pomoc povolána armáda.⁵ Při vzniku Maďarské republiky rad a jejího prosazování na Podkarpatské Rusi došlo např. v Berehovu k přepadení četnických kasáren a odzbrojení tamních 80 četníků.⁶ Během vlády rad došlo k rozpuštění policie i četnictva, jejichž příslušníci se ovšem přinejmenším zčásti dostali do bezpečnostních orgánů vlády rad,⁷ ale část z nich se v jejich rámci zapojila do odporu proti Maďarské republice rad. Maďarský personál byl tedy nejen znaven válkou a následnými vnitřními i vnějšími nepokoji, ale velmi dobře si uvědomoval, že místní obyvatelstvo mu nedůvěřuje a že se proti němu nebojí vystoupit.

Původní záměr československé četnické správy spočívající v obnově sítě bývalých uherských četnických stanic obsazených podle dřívější uherské systemizace narazil na několik problémů: Změna hranic si vynutila úpravu dislokace jednotlivých stanic, ale hlavně zhoršená bezpečnostní situace si vyžádala opakované zesílení personálního stavu. Právě získání dostatečného počtu četníků představovalo nejzávažnější obtíž. Četnický sbor byl oslaben jednak personálními ztrátami způso-

5 Petr Kondratějevč SMIJAN, *Žovtneva revoljucija i Zakarpattja (1917–1919 rr.)*, Lviv 1972, s. 23.

6 Ibidem, s. 94.

7 Ibidem, s. 139–140.

benými světovou válkou, také nutností zesílit počty četníků v oblasti Slezska, kde probíhal spor s Polskem o rozdělení Těšínska,⁸ ale též potřebou nahradit několik stovek četníků německé národnosti z pohraničních oblastí, kteří odmítli sloužit československému státu, jakož i úkolem zajistit klid a pořádek např. v českých hornických oblastech, tudíž síly k zajištění bezpečnosti na území Slovenska a Podkarpatské Rusi se sháněly mimořádně složitě.

Zdroje poznání k počátkům československého četnictva na Podkarpatské Rusi spravuje především Národní archiv. Ve fondu Předsednictvo ministerské rady se nacházejí zápisy z jednání vlády, která schvalovala a vydávala základní pokyny k působení sboru, např. k vytvoření nového zemského četnického velitelství. S ohledem na resortní podřízenost představují fondy Ministerstvo vnitra I. – prezídium a Ministerstvo vnitra I. – stará registratura pokladnici hlášení o různých správních a bezpečnostních problémech. Zejména prezídium soustředilo hlášení o všech mimořádných událostech (přestřelkách, demonstracích, výtržnostech atp.), které narušovaly veřejný pořádek. Naopak spisy Ministerstva vnitra I. – stará registratura dokumentují okolnosti administrativního budování podkarpatoruského četnictva (vyjednávání o budovách stanic, personální přesuny atd.). Zcela mimořádnou úlohu v prvních letech existence Československa zastával generální velitel četnictva přiřčený se svým úřadem k ministerstvu vnitra, neboť v letech upevňování státní moci fungoval tento útvar doslova jako jakýsi četnický generální štáb, který disponoval omezenými četnickými silami napříč republikou a staral o náležitou personální dotaci exponovaných částí. Generální velitel četnictva pak měl hlavně za úkol dohlížet na jednotnost výcviku a výkonu služby a zabýval se personáliemi četnických důstojníků. Ostatní fondy Národního archivu byly využity jen okrajově.

S ohledem na vojenskou diktaturu, platící na Podkarpatské Rusi od roku 1919 do začátku roku 1922, obsahuje množství archiválií k budování a fungování četnictva fond Zemské vojenské velitelství Užhorod, uložený ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu. Ostatně rok 1922 byl i četnickou správou považován za přelom, kdy se podařilo dosáhnout základní úrovně bezpečnosti a požadované nezbytné míry organizační výstavby.

Ve Státním archivu Zakarpatské oblasti sice existuje samostatný fond 785, týkající se tamního zemského četnického velitelství, ale jelikož začíná až rokem 1926, je pro tuto studii nepoužitelný. Suplementárně však bylo možné využít fond

8 Podrobněji srov. Ondřej KOLÁŘ – Ivana KOLÁŘOVÁ, *Československé četnictvo a policie ve sporu o Těšínsko 1918–1920*, Praha 2020.

63 obsahující písemnosti Civilní správy Podkarpatské Rusi, která představovala v podmínkách vojenské diktatury civilní složku československé správy a jednalo se o místní obdobu zemské správy politické. Svůj nezvyklý název tento fakticky zemský úřad podržel až do reformy státní správy zákonem č. 125/1927 Sb. z. a n. Tento fond proto obsahuje některá hlášení spojená s fungováním a budováním četnictva.

Organizační formy četnictva navazovaly na tradice rakouského četnictva, kdy v dané zemi představovalo nejvyšší četnické vedení zemské četnické velitelství. Sídla těchto velitelství se nacházela v místě zemské správy politické. Zemským četnickým velitelstvím podléhaly případně různá četnická oddělení spravující pokud možno vždy celé politické okresy (výjimky schvalovalo ministerstvo vnitra), okresní četnická velitelství a konečně jednotlivé stanice, jejichž personální sílu určovaly zemské správy politické (v našem případě Civilní správy Podkarpatské Rusi) v dohodě se zemským četnickým velitelstvím. Vznik nových stanic povolovalo ministerstvo vnitra, kterému musely být předloženy potřebné písemnosti (náčrtek obvodu, informace o způsobu zajištění její posádky, odhad na finanční náklad a souhlas zemské správy politické). Stanice měly dozorovat obce v rámci jednoho soudního okresu a výjimky opět povolovalo ministerstvo vnitra. U zemských četnických velitelství se nacházel jejich hospodářský referent s podřízenými účetními skupinami. Hospodářským referentem byl vždy důstojník podřízený přímo zemskému četnickému veliteli. Součástí zemských četnických velitelství bylo jeho doplňovací oddělení s úkolem vycvičit četníky na zkoušku a četníky na vrchní strážmistry. Četníci na zkoušku absolvovali pětíměsíční teoretické cvičení a zbytek zkušebního roku trávili přímo na některé stanici. V případě nemoci apod. se mohly četníkovi na zkoušku poskytnout další tři měsíce, aby dohnal látku.

První stanice a personální problémy

První místo, kde se uchytilo československé četnictvo, byl Užhorod, který československé síly ovládly v lednu 1919. Četnictvo však přišlo až 7. března 1919, kdy šest mužů přivedl okresní četnický inspektor Václav Rendl. O čtrnáct dní později, tedy 21. března, přibyl poručík v záloze Karel Hajdóczy, jenž byl rozkazem Zemského četnického velitelství pro Slovensko, pod nějž tato podkarpatoruská enkláva prozatím patřila, pověřen velením užhorodského četnického oddělení. Hajdóczyho doprovázelo několik dalších četníků, kteří byli určeni k obsazení stanic v nově vznikajícím četnickém oddělení ve Velkém Berezném, do jehož čela byl postaven další

poručík v záloze František Haidin, který se na místo určení vydal několik dní před příchodem Hajdóczyho.⁹ Václav Rendl (narozen 27. října 1870), který působil od března 1919 jako okresní četnický velitel v Užhorodě, ale podle Aloisy Jirky, prvního zemského četnického velitele, během pětiměsíčního velení nejevil „nejmenšího zájmu o službu [...] nevedl žádných kancelářských záznamů a nadužíval naprosté nezkušenosti svého mladistvého velitele oddělení poručíka Karla Hajdocyho [!] k osobní lenosti. Jeho vliv na podřízené mužstvo byl tak zhoubný, že bylo nutno dvakrát vystřídati mužstvo četnické stanice v Užhorodě pro uvolnění kázně a služební indolenci. Bude ve velkém zájmu služby, aby tento výkonný důstojník byl co nejdříve cestou superarbitrace odstraněn.“ Dnem 1. srpna 1920 byl Rendl skutečně přeložen do výslužby.¹⁰

Hledání velitele

V květnu 1919 se ještě uvažovalo o tom, že Podkarpatskou Rus by za četnictvo spravoval exponovaný štábní důstojník podléhající bratislavskému zemskému četnickému veliteli. Pro tuto roli se počítalo s podplukovníkem Ernestem Raithem,¹¹ na kterého si předtím zemský četnický velitel pro Slovensko stěžoval, že jako přidělelec pro četnické záležitosti v ministerstvu s plnou mocí pro správu Slovenska zasahuje do četnické správy, proti čemuž bratislavské zemské četnické velitelství protestovalo a generální velitelství četnictva mu dalo za pravdu.¹² Nicméně ministerstvo s plnou mocí pro správu Slovenska si četnického přidělence podrželo i v následujících měsících, než byl přidělen k bratislavskému zemskému četnickému velitelství.¹³ Raith měl podle původních plánů vykonávat na Podkarpatské Rusi „menší obor služební působnosti“, leč jak v září 1919 poznamenal generální velitel četnictva, „od té doby se však poměry tak změnil, že bude nutno v Užhorodě zřídit zvláštní zemské četnické velitelství“. Raith byl prozatím přidělen do Brna, aby se jako bývalý maďarský četník mohl seznámit s československými četnickými předpisy.¹⁴ Raith, který se hlásil o službu na Podkarpatské Rusi, z tohoto území přímo pocházel, tudíž generální velitel četnictva byl nucen poznamenat, že Raith, „jsa rodákem

9 NA, f. Generální velitel četnictva (dále jen GVČ), kart. 26, čj. 121dův/1928.

10 NA, f. Zemské četnické velitelství (dále jen ZČV), kart. 1639.

11 NA, f. GVČ, kart. 1, čj. 272dův/1919.

12 NA, f. GVČ, kart. 1, čj. 264dův/1919.

13 NA, f. GVČ, kart. 2, čj. 331dův/1919.

14 NA, f. GVČ, kart. 2, čj. 452dův/1919.

z tamní krajiny, jest úzce spjat s tamními poměry, kdežto zájem služby vyžaduje naprostou nezávislost četnického důstojníka.¹⁵ Raithovy vojenské kořeny navíc spadaly do užhorodského 66. pěšího pluku,¹⁶ který měl u československé správy mimořádně mizernou pověst pro nedisciplinovat svého mužstva. Zároveň se trvalo na tom, aby za velitele užhorodského zemského četnického velitelství byl jmenován výhradně „uvědomělý Čech“,¹⁷ což se o Raithovi, který mluvil „jen“ ukrajinsky, německy, maďarsky a rumunsky, nemohlo říct. Slovenštinu ovládal velmi neúplně. „Tichý, uzavřený, prostředních schopností, dosti pilný“ Raith, jak jej charakterizoval zemský četnický velitel pro Slovensko, kromě toho ještě postrádal „potřebnou energii“ ke zvládnutí samostatného velení.¹⁸ Navíc jeho převzetí a rychlé povýšení bylo způsobeno politickými tlaky a Raith se nemohl do své nové hodnosti a povinností plně zapracovat a hlavně dorůst. Navíc se na podzim 1919 hlásil jako nemocný.¹⁹

Ernest Raith však byl ještě nějakou dobu v naději, že přeci jen převezme vedení četnictva na Podkarpatské Rusi právě díky svým politickým konexím ke Grigoriji Žatkovičovi, který se v létě 1920 stal guvernérem Podkarpatské Rusi. Tyto naděje mu zhatila rozprava s četnickým majorem Ottou Bláhou. Temperamentní a živý Bláha, hlásící se k německé národnosti,²⁰ musel Raithovi zaimponovat, neboť jen tak si lze vysvětlit, že před Bláhou, jenž se vydával za německého Maďara, se „svěřil, že má přijít jako Žatkovičův četnický velitel“. Toto zajímavé sdělení pak korunoval soudem, že „Podkarpatská Rus vzhledem na svoji geografickou polohu a přání obyvatelstva se časem vrátí do Maďarska“. Není divu, že jeho naděje na umístění na Podkarpatské Rusi ztroskotaly a stal se cílem sledování.²¹ K 1. září 1920 byl Ernest Raith přeložen do trvalé výslužby.²²

Major Bláha, který byl v létě a na podzim 1920 disciplinárně popotahován pro urážlivé výroky na adresu československého zahraničního odboje z března a dubna 1920, si tímto hlášením možná vylepšoval svoji vlastní pozici. Bližší údaje ke konání rozhovoru mezi Bláhou a Raithem, bohužel, neznáme a z Bláhova hlášení se nedají zjistit. Bláha přes své české přijetí byl německé národnosti a češtinu

15 NA, f. GVČ, kart. 2, čj. 454 a 455dův/1919.

16 NA, f. GVČ, kart. 159.

17 NA, f. GVČ, kart. 2, čj. 454 a 455dův/1919.

18 NA, f. GVČ, kart. 159.

19 NA, f. GVČ, kart. 2, čj. 454 a 455dův/1919.

20 NA, f. GVČ, kart. 102, osobní složka Otty Bláhy.

21 NA, f. Ministerstvo vnitra I. – prezídium (dále jen PMV), sign. 225-194-6, fol. 37–38.

22 *Věstník četnictva státu československého*, č. 15, 16. září 1920.

nesnášel. Jako velmi výřečný právník se však z problémů dokázal dostat.²³ Bláha se stal za nacistické okupace vůdčí osobou jedné kolaborantské organizace a byl po válce popraven.²⁴

Po podkarpatoruském rodákovi byl vyhlédnut jiný kandidát, o jehož češství se nedalo pochybovat – stal se jím Alois Jirka. Dne 12. září 1919 byl jmenován „exponovaným štábním důstojníkem a četnickým velitelem v Ruské Krajině s pověřením zřizovati četnické stanice ve své oblasti“.²⁵ Svoji službu u slovenského zemského četnického velitelství nastoupil 24. září a „odešel ihned po obdržení potřebných informací k zařízení velitelství“ v Užhorodě, kde dostal za úkol vybudovat nové zemské četnické velitelství. Zároveň mu bylo nařízeno, že „se ve věcech organizace četnictva v Karpatské Rusi odkazuje na činitele tamější vlády radu Jana Brejchu v Užhorodě a aby v dorozumění s tímto ve věcech četnictva postupoval“. Svoji činnost exponovaného štábního důstojníka v Užhorodě započal 3. října 1919.²⁶ Podle dalšího pramene činnost započal v Užhorodě 28. září 1919 a velitelství vzniklo 1. října 1919.²⁷

Volba Aloise Jirky nebyla vůbec náhodná, neboť v rámci své služby u četnictva podunajské monarchie se s Podkarpatskou Rusí seznámil v rámci kontrolních objížděk jako štábní důstojník. Charakteristika starého mládence napovídala, že to bude dokonalý velitel s vhodným charakterovým uzpůsobením: „Ustálené, dobromyslné, pevné povahy, svědomitý, jedná rozvážně, dobrý úsudek, pilný, přesný, udržuje pořádek, vůči představeným úslužný, vůči stejně postaveným přátelský, vůči podřízeným blahovlnný, vůči obyvatelstvu ochotný.“ Svě podřízené vychovával a údajně přesně posuzoval, jak se o něm domníval autor uvedené charakteristiky ze srpna 1919, generální velitel četnictva Jan Mrázek.²⁸ Jeho energičnost, ba říznost, o níž se měli představení i podřízení brzy přesvědčit, byla kupodivu opomenuta, anebo se u Jirky projevila onou mimořádnou silou, se kterou se u něj setkáváme coby s velitelem četnictva na Podkarpatské Rusi, až právě během jeho budovatelské

23 Radek GALAŠ, *Československé četnictvo (1918–1929)*, Praha 2019, s. 111.

24 Podrobněji srov. Ivo PEJČOCH, *Český svaz válečníků*, Historie a vojenství 56, 2007, č. 1, s. 16–28.

25 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, f. Zemské vojenské velitelství Užhorod (dále jen VÚA – VHA, f. ZVV Užhorod), kart. 3, čj. 1787P.

26 Jiný zdroj udává, že velitelem pro Podkarpatskou Rus byl od 23. září 1919. NA, f. Ministerstvo vnitra I. – stará registratura (dále jen MV-SR), kart. 501, sign. 19/131/3, manipulační období 1918–1924; f. GVČ, kart. 2, čj. 374dův/1919, 443dův/1919 a 452dův/1919, kart. 124; VÚA – VHA, f. ZVV Užhorod, kart. 3, čj. 1787P.

27 NA, f. GVČ, kart. 26, čj. 121dův/1928.

28 NA, f. GVČ, kart. 124.

mise a byla to patrně jediná možnost, jak nové velitelství vybudovat a zkonsolidovat divoký východ republiky, jinak by jeho hodnocení od představených v následujících letech, i přes některé přešlapy, nebyla tak mimořádně kladná. Jeho způsobilost k výchově, vedení a posouzení podřízených byla dokonce novým generálním velitelem četnictva Karlem Vyčítalem hodnocena jako „dokonalá následkem odborných znalostí a bohatých dlouholetých zkušeností“. Nový generální velitel četnictva ale uznal za vhodné doplnit v personální charakteristice, že Alois Jirka je „rázný, energický, byť i trochu vznětlivý“, který je „vůči podřízeným přísný, ale vždy pečlivý a blahosklonný“.²⁹

Vznik samostatného četnického velitelství

O zřízení samostatného četnického velitelství se uvažovalo od léta 1919, ale slovenské zemské četnické velitelství se proti tomu postavilo, neboť část Podkarpatské Rusi byla ještě obsazena Rumuny, a proto měl vzniknout jen „Úřad exponovaného četnického štábního důstojníka pro východní části Slovenska (župa Marmarošská, Ugočská a Berežská)“.³⁰

Ministerstvo pro správu Slovenska na konci června 1919 cestou přes generálního velitele četnictva upozornilo ministerstvo vnitra, že Podkarpatská Rus by měla dostat zvláštní autonomii, tedy vlastní zemské četnické velitelství. Požadovalo proto dodání dostatečného počtu důstojníků ovládajících ruštinu. Ministerstvo s plnou mocí pro správu Slovenska pak upozorňovalo, že střední kádr, tj. okresní strážmistři, mohou tvořit Češi a Slováci s tím, že by se jazyk museli doučit do dvou let. Jinak mužstvo mělo pocházet přímo z Podkarpatské Rusi, popř. z východního Slovenska.³¹

Dne 30. září 1919 bylo exponovanému četnickému důstojníkovi Aloisi Jirkovi nařízeno, aby ve spolupráci se šéfem Civilní správy Podkarpatské Rusi Janem Brejchou vypracoval návrh na zřízení samostatného zemského četnického velitelství, což na konci října 1919 také splnil. Nicméně k naplnění jeho personálních požadavků mu chybělo několik stovek četníků s tím, že jediný důstojník, který dosud projevil zájem o zařazení na Podkarpatské Rusi, byl Tomáš Švojgr, dosavadní

29 NA, f. GVČ, kart. 124.

30 NA, f. GVČ, kart. 2, čj. 354dův/1919. Uvedené župy nebyly součástí východního Slovenska, nýbrž Podkarpatské Rusi, která byla krátce spravována ministerstvem s plnou mocí pro správu Slovenska.

31 NA, f. GVČ, kart. 48, čj. 2206/1919.

velitel polního četnictva východní skupiny,³² tedy skupiny vojsk československé armády na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi. Ač jeho žádost Jirka zprvu podpořil, za několik měsíců uvítal jeho odchod z Podkarpatské Rusi kvůli přílišné volnosti, kterou Švojgr poskytoval polním četníkům. Jirkův návrh počítal s tím, že dosazené české a slovenské mužstvo se během dvou let povinně naučí místní jazyk a že do budoucna bude přijímáno především místní mužstvo, čímž se i jazyková výbava četnictva zlepší a zároveň se dostojí požadavkům na autonomii Podkarpatské Rusi.³³ Jirka prosil zvláštní materiální výhody pro osoby nasazené na Podkarpatské Rusi, neboť rodiny dosazených českých četníků musely často zůstat v historických zemích.³⁴

Úspěchy četnických oddělení podkarpatoruského četnictva v roce 1919			
Oddělení	Zatčení	Udání	Zvláštní služby
Užhorod	293	353	203
Velký Berezny	921	539	282
Mukačevo	194	531	223
Berehovo	122	404	379
Celkem	1530	1877	1087

Sestaveno dle: DAZO, f. 63, opis 4, d. 89, fol. 1v.

Dne 4. prosince 1919 bylo v Užhorodě na základě výnosu ministerstva vnitra zřízeno Četnické velitelství pro Podkarpatskou Rus s působností klasického zemského četnického velitelství. Důvod, proč nevzniklo ihned klasické zemské četnické velitelství, byl prostý: Nebylo zřejmé, jak bude realizována podkarpatoruská autonomie.³⁵ Na dokumentech se objevoval i název „Četnické velitelství pro Ruskou Krajinu“. V druhém případě se však jednalo o nepovolený název, neboť z úsporných důvodů se používalo razítko, které záhy po svém vzniku pozbylo aktuálnosti

32 Podrobněji k polnímu četnictvu východní skupiny srov. David HUBENÝ, *Polní četnictvo na Podkarpatské Rusi v letech 1919–1920*, in: Petr A. Bílek – Bohumil Jiroušek – Lukáš Novotný (eds.), *Československo 1918–1938/2018*, České Budějovice 2018, s. 154–169.

33 NA, f. GVČ, kart. 48, čj. 2206/1919.

34 NA, f. GVČ, kart. 48, čj. 2206/1919.

35 NA, f. GVČ, kart. 48, čj. 2206/1919 a VÚA – VHA, f. ZVV Užhorod, kart. 5, čj. 3547.

a jeho používání vadilo pražskému ministerstvu vnitra,³⁶ jelikož použitý výraz „Ruská krajina“ odkazoval na X. lidový zákon, jímž se Budapešť pokusila udržet Rusíny v rámci svatoštěpánské koruny. Prozatímně se novému velitelství podřídilo celé území „ležící na východ od západní hranice župy užhorodské (tedy včetně celé této župy).“³⁷

O potřebě vzniku řádného zemského četnického velitelství se začalo mluvit v březnu 1920, kdy začalo být požadováno, aby se Četnické velitelství pro Podkarpatskou Rus přeměnilo ve standardní zemské četnické velitelství s vlastním personálem a vybavením, neboť administrativní podporu zajišťovalo slovenské zemské četnické velitelství, což při vzdálenosti Bratislavy od Užhorodu vedlo k velkým prodávám.³⁸ Tento požadavek byl velmi rychle akceptován a dne 6. července 1920 na schůzi ministerské rady byl „schválen návrh na zřízení samostatného zemského četnického velitelství pro Podkarpatskou Rus“, jak zní doslovný zápis ze schůze vlády.³⁹ Od 1. ledna 1921 se dosavadní Četnické velitelství pro Podkarpatskou Rus přeměnilo na Zemské četnické velitelství pro Podkarpatskou Rus v Užhorodě.⁴⁰

Na přelomu let 1921 a 1922 bylo řešeno označení četnických stanic a okresních četnických velitelství s tím, že stanice měly být značeny česky a „rusínsky“, přičemž v oblastech s více než 20 procenty maďarského obyvatelstva i maďarsky.⁴¹

K jazykovým, ale i k materiálním obtížím se svým způsobem řadila skutečnost, že oproti historickým zemím platil na Podkarpatské Rusi a Slovensku uherský právní řád, který musel být přeložen spolu s ostatními zákony a nařízeními týkajícími se četnické služby do češtiny. Do oficiálního vydání úředních překladů zákonů, ale i služebních předpisů (na které nebyly peníze, ač po těchto pomůckách volalo četnictvo v celém státě⁴² a např. na Podkarpatské Rusi se silně pocítoval nedostatek překladu kancelářského předpisu spolu se vzory tiskopisů do státního jazyka z němčiny!)⁴³ si např. bratislavské zemské četnické velitelství vypomáhalo vlastními překlady. Oficiálního vydání se však četnictvo nedočkalo. Ministerstva vnitra a unifikací na podobný projekt rezignovala, nicméně povolila svým pracovníkům, aby se individuálně podíleli na vzniku potřebných publikací. Mezitím si četnictvo muselo

36 NA, f. GVČ, kart. 3, čj. 96dův/1920.

37 NA, f. GVČ, kart. 48, čj. 2206/1919 a VÚA – VHA, f. ZVV Užhorod, kart. 5, čj. 3547.

38 NA, f. MV-SR, manipulační období 1918–1924, kart. 481, sign. 19/1/44.

39 NA, f. PMR, kart. 4039, schůze vlády ze dne 6. července 1920, fol. 520.

40 *Věstník četnictva státu československého*, č. 21, 31. prosince 1920, výnos č. 37.

41 Státní archiv Zakarpatské oblasti (dále jen DAZO), f. 63, opis 4, d. 242, fol. 1–4.

42 NA, f. PMV, sign. 225-29-12, fol. 2v.

43 NA, f. PMV, sign. 225-29-12, fol. 15.

vystačit s pomůckami, které byl ochoten vyprodukovat soukromý sektor,⁴⁴ i když později ministerstvo unifikací s horlivostí překládalo i takové obskurní normy, jako bylo například nařízení uherského ministra vnitra č. 89.769 z roku 1902 o „poštovní dopravě exkrementů a hmot pocházejících z lidského těla“.⁴⁵ Alespoň v roce 1922 vyšla informace, kdy se četnictvo musí řídit uherskou četnickou instrukcí a seznámení se s příslušnými body⁴⁶ a v roce 1923 vyšel kapesní česko-maďarský slovník pro příslušníky bezpečnostních složek, přičemž autor uvedl, že doufá v kladné přijetí této „svého druhu první pomůcky“.⁴⁷ Další pomůcky samozřejmě následovaly,⁴⁸ ale již neřešily prvotní akutní potřebu. Tu Alois Jirka řešil originálně: Podkarpatoruští četníci byli na jaře 1920 pověřeni pátráním po v Budapešti nově vydané příručce maďarského četnictva obsahující přehled trestního práva a trestního řízení...⁴⁹ a četníkům se mezitím nadále připomínalo, že na Podkarpatské Rusi opravdu platí někdejší uherská legislativa.⁵⁰ Všeobecný poválečný nedostatek se projevoval i v dodávkách jednotlivých částí *Sbírky zákonů a nařízení*, ba i *Věstníku československého četnictva*.⁵¹ Plánky obvodů jednotlivých stanic také dlouho chyběly⁵² a nově postavené stanice nedisponovaly některými dříve vydanými rozkazy, jak se zjistilo v létě 1920, kdy se zároveň sestavoval přehled stanic a jimi dozorovaných obcí.⁵³

Veřejná bezpečnost

Obrovský problém představovaly tzv. zelené kádry, tj. zběhové z různých armád a lupičské bandy, z nichž vynikla skupina vedená Nikolou Šuhajem,⁵⁴ jenž také

44 NA, f. MV-SR, manipulační období 1918–1924, kart. 484, sign. 19/2/49.

45 NA, f. Ministerstvo unifikací, kart. 170, inv. č. 1208/79.

46 *Věstník četnictva státu československého*, č. 15, 29. července 1922, s. 127–130.

47 O. KRÁSNA, *Kapesní příručka česko-maďarská se slovníkem pro vojsko, četnictvo, policii a pohraniční službu*, Praha 1923, s. [7].

48 Např. Jan ČIHALÍK, *Správní a policejní zákony uherské, platné na Slovensku a v Podkarp. Rusi. Český překlad*, Druhé, doplněné vydání, Bratislava 1928.

49 DAZO, f. 63, opis 4, d. 89, fol. 16v.

50 DAZO, f. 63, opis 4, d. 89, fol. 17v.

51 DAZO, f. 63, opis 4, d. 89, fol. 28v.

52 DAZO, f. 63, opis 4, d. 89, fol. 30v.

53 DAZO, f. 63, opis 4, d. 89, fol. 36v.

54 K banditovi srov. např. Ota HOLUB, *Věc: Loupežník Nikola Šuhaj*, Praha 1983 a Martin KLOUBEK, *Nikola Šuhaj loupežník – legenda a skutečnost*, in: Almanach příspěvků VIII. Konference policejních historiků, Praha 2019, s. 100–106.

usmrtil několik československých a ještě předtím uherských četníků. Četnictvo chtělo těmto skupinám čelit za pomoci armády a policejních psů. Na podzim 1920 poskytla armáda četnictvu početný oddíl, který měl zasahovat pod vedením místního četnictva. Dalším krokem v boji proti kriminalitě mělo být zavedení policejních psů, jejichž výcvik však byl dočasně po revoluci přerušen. Civilní správa Podkarpatské Rusi se k žádosti vřele připojila s tím, že policejní psi by mohli být nahrazeni soukromými psy četníků, ježto jsou pro výkon služby v lesnatém terénu nepostradatelní. Téhož názoru bylo i místní vojenské vedení a podkarpatoruské četnictvo na začátku roku 1920 žádalo o přidělení několika psů.⁵⁵ S ohledem na rozšířenou vzteklinu však bylo přísně zakázáno, aby psi volně běhali a měli být vedeni na šňůře.⁵⁶

Četnictvo od ledna 1920 také provádělo ve spolupráci s armádou rozsáhlé razie za účelem odzbrojení obyvatelstva, zadržení zběhů, pašeráků a pytláků. První všeobecná razie (dobově „generální obhlídka“) z 21. ledna 1920 přinesla 110 zatčených. Přes zdánlivě vysoké číslo to bylo považováno za slabý výsledek, neboť mnohé stanice z důvodu nízké obsazenosti nemohly obsáhnout celý svůj obvod, a tak neměla jejich aktivita toho dne žádný výsledek. Rovněž spolupráce s armádou nebyla ideální a vojáci obyvatelstvu mnohé odpustili, ale i tak bylo zabaveno množství střelných zbraní, několik kilogramů střelného prachu, zápalných šňůr, telegrafního a ostnatého drátu. V obci Huta byla razie za pomoci vojska negativní – „při odchodu vojska byly však slyšeti z blízkých lesů demonstrační výstřely asi z 50 pušek“.⁵⁷ Pro některé obce se plánovaly a realizovaly separátní razie, jako např. proti obci Bilky, kde docházelo i k náboženským třenicím (mezi sílícím pravoslavím a řeckokatolickou církví ohledně užívání kostelů a far, spojeným s bitkami věřících a vyháněním popů) a vyhrožování úředníkům.⁵⁸ Zvláštní razie byla provedena v Nižních Vereckách, kde panovalo podezření na špionáž ve prospěch Polska. Akce přinesla některé reálné informace.⁵⁹ Zatímco v prvních měsících roku 1920 problém se zběhy a nenastoupení vojenské služby přetrvával, opakující se akce na zabavování ilegálně držených zbraní začínaly přinášet zjevné výsledky v poklesu počtu případů použití střelných zbraní a pytláctví.⁶⁰ Není divu, že v květnu 1920 již bylo v boji

55 NA, f. PMV, sign. 225-189-3, fol. 10.

56 DAZO, f. 63, opis 4, d. 89, fol. 10.

57 NA, f. PMV, sign. 225-194-1, fol. 20–20v; VÚA – VHA, f. ZVV Užhorod, kart. 10, čj. 1203.

58 VÚA – VHA, f. ZVV Užhorod, kart. 8, čj. 240; kart. 11, čj. 1652; kart. 14, čj. 3125.

59 VÚA – VHA, f. ZVV Užhorod, kart. 11, čj. 1685, čj. 1807.

60 VÚA – VHA, f. ZVV Užhorod, kart. 10, čj. 1045.

proti marodérství dosaženo pěkných výsledků,⁶¹ takže koncem května již mnozí povolanci, vidouce, že četníci jsou v chytání velmi úspěšní, se sami začali hlásit k vojsku.⁶²

Nebezpečná hranice

Značné obtíže panovaly v oblasti zajištění nových hranic, o které byly Československem svedeny krátké války. Podkarpatská Rus tvořila zájmovou oblast Maďarska, Rumunska, Polska, Ukrajiny a rodícího se Sovětského svazu. Při průsečíku tolika zájmů na tak malém území je jasné, že ostraha hranic patřila k velmi důležitým úkolům bezpečnostních složek. Na Podkarpatské Rusi byla hranice v letech 1919–1921 strážena armádou, jinak však úlohu strážců hranic přebírala ministerstva vnitřní a financí, tedy četníci a pohraniční finanční stráž.⁶³ Hraniční úsek s Maďarskem byl přitom velmi exponovaný. Podle vzpomínky četníka Františka Vávry bylo na denním pořádku, že během dne na hlídkující četníky někdo vystřelil: „Podobné maličkosti se ani nehlásily a bylo-li třeba, týmž způsobem se do Maďarska odpovédělo,“ ale taková idyla to nebyla a mnozí četníci spali s granátem u lůžka.⁶⁴

Vedle ojedinělých výstřelů docházelo i k zásadním incidentům. Nejnebezpečnějšími akcemi byly případy četnických stanic. V noci z 24. na 25. června 1920 si taková akce ve Velkém Gejovci vyžádala život četníka na zkoušku Josefa Dvořáka.⁶⁵ Útok provedlo místní maďarské obyvatelstvo vedené maďarským nadporučíkem Andrásem Karasem. Útočníci zajali několik nepohodlných občanů obce, včetně mimo stanici dlícího výpomocného četníka Františka Macha. Na to vtrhli do soukromého bytu vrchního strážmistra Stanislava Jelínka, kterého tam uvěznil, a následně vtáhli do prázdné stanice, kterou vyrabovali. Při odchodu z vesnice narazili na vracející se četníky na zkoušku Bartoloměje Baněčka a Josefa Dvořáka. Baněček chytil protivníkovu ruku a ten vystřelil z pistole. Střela zasáhla Josefa Dvo-

61 VÚA – VHA, f. ZVV Užhorod, kart. 10, čj. 1199; kart. 11, čj. 1540; kart. 12, čj. 2003.

62 VÚA – VHA, f. ZVV Užhorod, kart. 12, čj. 3079.

63 Podrobněji k vývoji problematiky zajištění hranic meziválečného Československa srov. Ota HOLUB, *Opatření k obraně a ochraně čs. státní hranice ve 20. a 30. letech*, Historie a vojenství 35, 1986, č. 2, s. 92–104.

64 NA, f. ZČV, kart. 1041.

65 NA, f. MV-SR, kart. 490, sign. 19/17/3, manipulační období 1918–1924; Ondřej KOLÁŘ, *Oběti z řad četnictva při zajišťování Slovenska a Podkarpatské Rusi*, in: Almanach příspěvků VII. konference policejních historiků, Praha 2012, s. 10; Radek GALAŠ, *Československé četnictvo (1918–1929)*, s. 243.

řáka do břicha. Ten svému zranění podlehl 27. června v užhorodské nemocnici a 29. června byl pohřben. Organizátor akce Karas údajně jednal podle instrukcí generála Hegedüse z Debrecína, jenž prý chystal útok se silami 17. honvédského pluku a jednoho pluku mysliveckého. Tyto síly měla podporovat silná skupina maďarského četnictva. Karasovým úkolem bylo zajistit neutralizaci všech četnických stanic od Čopu po Užhorod. Podobná skupina se prý měla vyskytovat i v mukačevském okrese.⁶⁶ Československá armáda se obávala, že půjde o počátek „maďarského vpádu většího slohu, protože byly zalarmovány všechny jednotky“ v dané oblasti, což se však nakonec naštěstí nestalo.⁶⁷

Závěr

Vytvoření četnického sboru na Podkarpatské Rusi představovalo pro Československo náročný úkol, který musel být realizován v době poválečného rozvratu s nedostatečnými materiálními a personálními zdroji, které se musely vypořádat s často vášnivými sociálními, národnostními i náboženskými hnutími. Vedle stíhání nejruznějších zločineckých band docházelo k častým pohraničním incidentům. Významnou roli při zvládnání tohoto úkolu hrála vhodně zvolená osobnost velitele podkarpatoruského četnictva, která kombinací řízného vystupování vůči podřízeným, ale i vůči nadřízeným, spolu se schopností pedagogického působení na nováčky dokázala celý složitý proces zvládnout. Nutná ale byla pomoc dočasně nebo trvale převelených četníků z českých zemí, kteří se ovšem museli nejprve aklimatizovat na nové prostředí. Ačkoliv mnozí z nich v novém působišti neobstáli (např. alkoholismus, surovost, pohlavní choroby), jiní podali mimořádné výkony při stíhání zločinců a výcviku svých nových kolegů. K jistému utužení pospolitosti pak napomáhal společný pocit ohrožení (např. ze strany lupičských band).

66 NA, f. PMV, sign. 225-194-5, fol. 5; 225-195-8, fol. 2–22; f. GVČ, kart. 26, čj. 121dův/1928.

67 VÚA – VHA, f. ZVV Užhorod, kart. 17, Deník ZVV Užhorod od 1. února do 15. září 1920, zápis z 25. června 1920.

SUMMARY

Building up a functional gendarme corps in Subcarpathian Ruthenia represented a difficult task for Czechoslovakia, which had to be realized in the period of the postwar disruption with insufficient material and human resources, and it was often necessary to reckon with passionate social, ethnic, and religious movements. Besides prosecuting various criminal gangs, there were also frequent incidents along the borders. An important role in managing this mission was played by the choice of a leader of the Carpathian gendarmerie whose personality was a good match for the task. They had to combine a strict demeanor with subordinates as well as with superiors, together with the ability to pedagogically influence newcomers, and be able to manage the entire complex process. But the help of temporarily or permanently reassigned gendarmes from the Czech lands, who naturally had to first become acclimatized to their new environment was necessary. Although many of them did not hold up in their new workplace (for example, due to alcoholism, brutality, or sexually transmitted diseases), others performed exceptionally well in prosecuting criminals and training their new colleagues. A common sense of threat (for instance, by bands of robbers), helped to strengthen the community to a certain extent.

STUDIE / ARTICLE

Ke vztahu machnovštiny a bolševismu v roce 1920*

JAKUB FRYNTA

Ústav světových dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

On the relationship between the Makhnovshchina and Bolshevism in 1920

This study analyzes the relationship between the Makhnovshchina (Makhno movement) and the Bolsheviks in 1920. It focuses on circumstances and factors that led Makhnovists and the Bolsheviks to sign the Starobilsk Agreement, and asks questions about how both sides perceived this agreement, and what their expectations were. It also discusses the ramifications of concluding the agreement and its significance for the subsequent alliance. The relations between the Makhnovshchina and the Bolsheviks can be characterized as ambivalent and dynamic. The relations were based in common interests that consisted of the defeat of the White Army; however, they had different goals, which gradually led to further military confrontation. Unlike the Bolsheviks, who had clear plans for the Makhnovshchina, the Makhnovists lacked a defined concept for developing their movement after the defeat of Wrangel. For the Makhnovists, the Starobilsk Agreement may have been a means to legitimize their movement; however, for the Bolshe-

* Studie je upravenou částí kvalifikační práce: Jakub FRYNTA, *Nestor Ivanovyč Machno a bolševismus* (bakalářská práce), Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2022.

viks, it made a convenient means for their liquidation. Thus, paradoxically, in 1920 the Makhnovshchina became an unintentional “long arm” of the Bolsheviks, which indirectly helped them gain control over southeastern Ukraine.

Key words: Nestor Makhno; Makhnovshchina; Starobilsk Agreement; anarchism; Bolshevism; Russian Civil War; Ukraine

Úvod

Únorová revoluce v Rusku vytvořila vakuum, ve kterém se v souvislosti s dezintegrací a geografickou různorodostí ruského impéria vytvořily různé formy „revolucí“. Podle britského historika Christophera Reada se v únorové revoluci skrývalo mnoho „revolucí“, které se odehrávaly v kaleidoskopickém procesu s celou řadou výsledků.¹ Jedním z nositelů revoluce se měla stát v letech 1917–1921 například machnovština s centrem ve městě Huljajpole na jihovýchodní Ukrajině. Machnovština ztělesňovala jak partyzánské hnutí, tak rolnické a anarchistické hnutí, jehož ideologickým rámcem mělo být vytvoření systému svobodných sovětů, které měly vést k vybudování anarchokomunistické samosprávy. Označuje se též jako machnovské hnutí, které je bezprostředně spjato s osobností Nestora Ivanovyče Machna. Ten se zasadil o její vznik, genezi a do jisté míry také o další její směřování v průběhu občanské války na Ukrajině.

Cílem této studie je analyzovat vztahy mezi machnovštinou a bolševiky v roce 1920. Klade si několik dílčích otázek: (1) Jaké faktory, okolnosti a motivy vedly machnovce a bolševiky k podepsání starobilské dohody? (2) Jakým způsobem obě strany vnímaly ratifikovanou smlouvu a jaká byla jejich očekávání? (3) Jaký význam měla dohoda pro bolševiky a machnovce? (4) Jaký byl důsledek uzavření starobilské dohody pro obě strany? Například anarchosyndikalista Anatolij Gorelik tvrdil o jiných anarchistech, že: „Místo toho, aby [...] odpovídali na palčivé otázky dělnických a rolnických mas o možnostech nové formy komunálního života a praktických krocích [...] mnozí anarchisté, zejména inteligence, vystupovali ostře na obranu bolševické ‚taktiky‘, považovali jejich setrvání u moci za nevyhnutelné

1 Christopher READ, *From Tsar to Soviets: The Russian People and Their Revolution, 1917–21*, London 2005, s. 150.

a vyzývali řadové anarchisty k „tvůrčí“ práci s bolševiky.² Tato problematika je jednou z částí „mozaiky“, která odhaluje důvody definitivního vítězství bolševiků.

Na Ukrajině se ve druhé polovině 19. století jevil anarchismus jako plnohodnotná politická doktrína s nástupem národnického hnutí a poté zakořenil mezi rolnictvem.³ Machnovština byla důležitým faktorem v procesu vytváření národa, protože na jihovýchodní Ukrajině národně-obrozenecké hnutí usilovalo o své sociální osvobození jinou cestou, a to pro-anarchistickou.⁴ Vývoj v roce 1917 přinesl na venkov mezi obyvatele výraznou fragmentaci, radikalizaci a touhu po „seberealizaci“. Rolníci v ruském impériu reagovali na revoluci v závislosti na místních podmínkách.⁵ Vytvářeli tak lokální sověty, které jako „revoluční forma“ obcí zahrnovaly ideály vesnické samosprávy.⁶

Vladimir Iljič Lenin nastolil bolševický mocenský monopol, jenž spočíval v politice „války proti všem“, a společně s ostatními bolševiky se považoval „za ‚rudý ostrov‘ v ‚zeleném oceánu‘ anti-marxistických ‚rolnických mas‘“.⁷ Rysy občanské války byly do jisté míry spojeny s bolševickými představami o formách překonání ruských „rolnických“ nepokojů.⁸ Bolševici považovali říjnový převrat za „dominantní“ revoluci a jiné klasifikovali jako škodlivé separatistické „destrukce“, které měly zničit celistvý centralizovaný stát, jehož zachování bylo považováno za jeden z hlavních cílů a základních hodnot modernizace Ruska.⁹ Následná konfrontace s odlišnými politickými skupinami, která přerostla v otevřený antagonismus, se

2 Anatolij GORELIK, *Anarchisty v Rossijskoj revolucii*, Buenos-Ajres 1922, s. 18.

3 Volodymyr Mykolajovyč ČOP, *Machnovs'kyj ruch v ukrajins'kij etničnij istoriji*, Zaporizhzhia Historical Review 6, 2022, no. 58, s. 124.

4 Ibidem, s. 125; srov. Vitalij Vasylovyč MASNENKO, *Nestor Machno j Ukrajinu: do problemy samoidentyfikacij „seljans'koho bat'ka“*, *Ukrajins'kyj seljanyn*, 2019, no. 21, s. 21–33; srov. Frank SYSYN, *Nestor Makhno and the Ukrainian Revolution*, in: Taras HUNCZAK (ed.), *The Ukraine, 1917–1921: A Study in Revolution*, Cambridge 1977, s. 271–304.

5 Sarah BADCOCK, *The Russian Revolution: Broadening Understandings of 1917*, *History Compass* 6, 2008, no. 1, s. 243–262.

6 Hannes LEIDINGER, *A Time of Troubles: Revolutionary Upheavals and Armed Conflicts in the Former Tsarist Empire, 1917–1922*, in: Wolfram DORNIK (ed.), *The Emergence of Ukraine*, Edmonton 2015, s. 27.

7 Ibidem, s. 4.

8 Valerij Vladimirovič KRIVEN'KIJ, *Anarchistskoje dviženije v Rossii v pervoj četverti XX veka*, Moskva 2018, s. 288.

9 Valerij Fedorovyč SOLDATENKO, *The Revolutionary Era of 1917–1920 in the Fate of the People of Ukraine: Historical Experience in Assessing Modern Historiographic Concepts*, *Nauka, Obshchestvo, Oborona* 9, 2020, no. 1, s. 288.

projevila v ideologicko-politické, sociálně-ekonomické či vojenské oblasti, z nichž každá měla vliv na výsledek občanské války.¹⁰

Hnacím motorem machnovštiny bylo nadšení vytvořit naprosto rozdílný a spravedlivý svět oproti světu „starému“, který představoval samoděržaví. Příčinou revolučních idejí bylo kromě katastrofálního stavu ruského impéria také dědictví drsných životních podmínek na venkově.¹¹ Zhroucení samoděržaví vyvolalo urychlený rozpad státu a prozatímní vláda tak byla konfrontována s četnými odstředivými silami, které ve svém celku postupně vedly k téměř úplné atomizaci společnosti.¹² Následně bolševické represe na Ukrajině během občanské války se začaly krystalizovat do vize říjnového převratu jako zrady nadějí na lepší budoucnost.¹³

Geneze machnovštiny a její vztahy s bolševiky před rokem 1920

Machnovské hnutí vzniklo na jihovýchodní Ukrajině a rozvíjelo se jako nezávislé rolnické hnutí s ambiciózními cíli.¹⁴ I přes to, že machnovština reflektovala prvky anarchismu, k jeho cílům plně nedospěla. Například ruský historik Vadim Leonidovič Tělicyn konstatoval, že machnovské hnutí se spíše snažilo o hledání své vlast-

10 V. V. KRIVEN'KIJ, *Anarchistskoje dviženije v Rossii v pervoj četverti XX veka*, s. 289.

11 Richard STITES, *Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*, New York 1989, s. 38–41; srov. Stephen Anthony SMITH, *The Historiography of the Russian Revolution 100 Years On*, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 16, 2015, no. 4, s. 733–749; srov. Viktor KONDRASIN, *N. I. Machno i machnovskoje dviženije na Ukraïne: mify i fakty*, *Žurnal rossijskich i vostočnoevropejskich istoričeskich issledovanij*, 2011, no. 1(3), s. 56–62.

12 H. LEIDINGER, *A Time of Troubles*, in: W. DORNIK (ed.), *The Emergence of Ukraine*, s. 3.

13 Andrea GRAZIOSI, *A Century of 1917s: Ideas, Representations and Interpretations of the October Revolution, 1917–2017*, *Harvard Ukrainian Studies* 36, 2019, no. 1–2, s. 18.

14 K historiografii machnovštiny: Viktor HUDZ' – Maksym KOVAL'OV, *Sučasnyj stan doslidžen' ideolohiji machnovškoho ruchu v rosij's'koji istoriografiji*, *Starožytnosti Lukomor'ja*, 2021, no. 2, s. 69–84; srov. Tat'jana Ivanovna MARMAZOVA, *Charakteristika osnovnych etapov machnovskogo dviženija v istoričeskoj literaturov v 1920-ch godov*, *Sovremennaja naučnaja mysl'*, 2020, no. 3, s. 57–64; srov. Idem, *Problemnnye aspekty v osvvečenii machnovskogo dviženija v istoričeskoj literaturov 50–80-ch godov XX veka*, *Sovremennaja naučnaja mysl'*, 2020, no. 6, s. 73–78; srov. Olena Mykolajivna ZELENJAK, *Machnovščyna v radjans'kij publicystyky ta istoriografiji 20-ch – peršoj polovyny 50-ch rokov XX st.*, *Zaporizhzhia Historical Review* 1, 2015, no. 43, s. 259–262; srov. Idem, *Obljad radjans'koji ta zarubižnoji istoriografiji povstans'koho ruchu pid provodem Nestora Machna u druhij polovyni 50-ch – počatku 90-ch rokov XX st.*, *Zaporizhzhia Historical Review* 2, 2015, no. 44, s. 190–193.

ní cesty ke svobodě, než o ryze ideologický boj: „Machno představoval třetí sílu, která hledala svou vlastní cestu v rozbouřeném moři revoluce a občanské války.“¹⁵ V souvislosti s machnovštinou je klíčové zmínit se o Nestoru Machnovi, s nímž je hnutí úzce spojeno. Jak bylo výše zmíněno, Machno se zasadil o její vznik společně s jeho blízkými spolupracovníky.

Machno se narodil roku 1888 v Huljajpoli v okrese Alexandrovsk v Jekatěrinoslavské provincii do rodiny bývalých nevolníků a pocházel z velmi chudých rolnických poměrů. Během revolučních událostí v roce 1905, kdy se připojil k místní anarchistické skupině, byl zatčen a obviněn z krádeží, vraždy četníka a z podvrtné činnosti. Machno byl odsouzen ke dvacetiletému trestu nucených prací v moskevské věznici Butyrka. Až v únoru roku 1917 byl propuštěn na základě amnestie v souvislosti s pádem samoděržaví. Poté, co se Machno vrátil do Huljajpole, byl zvolen předsedou nově založeného svazu rolníků. Machno začal upevňovat svoji politickou pozici a jeho podporovatelé zakládali v ostatních regionech odborové organizace, které měly sloužit postupnému budování anarchistické samosprávy. Machno se seznámil s teorií anarchismu ve věznici Butyrka prostřednictvím svého budoucího spolupracovníka Pjotra Andrejeviče Aršinova (1887–1937).

Aršinov, tehdy strojník, začal v roce 1905 sympatizovat s bolševiky, avšak v průběhu revolučních let se s nimi začal postupně ideologicky rozcházet. Stal se členem místního anarchistického hnutí v Jekatěrinoslavi (dnešní Dnipro) a začal organizovat řadu teroristických útoků a atentátů. V roce 1907 byl zatčen a následně se mu podařilo uniknout do zahraničí. Po čtyřech letech byl v Rakousku-Uhersku znovu zadržen a vydán do Ruska, kde byl odsouzen ke dvacetiletému trestu v Butyrce. Když byl zároveň s Machnem propuštěn, začal se věnovat ideologické činnosti a působil v anarchistických organizacích v Moskvě. Demoralizovaný Aršinov se však po říjnové revoluci rozhodl vrátit na Ukrajinu. Stal se klíčovým ideologem machnovštiny a redaktorem machnovského tisku *Put' v svobode*. S Machnem spolupracoval až do jara roku 1921 a poté unikl přes Polsko a Německo do Francie, kde žil do roku 1934. Poté se začal s anarchismem postupně rozcházet a rozhodl se proto vrátit do Stalinova Ruska, což se mu za další tři roky stalo osudným, když byl v rámci Velkého teroru popraven.

Machna k anarchismu přitahovala myšlenka lidové „sociální“ revoluce a zničení státní moci. Právě idea samosprávy lidu, rolnického sebeurčení a odmítnutí

15 Vadim Leonidovič TĚLICYN, *Nestor Machno: Istoričeskaja chronika*, Moskva 1998, s. 442.

diktatury se pro něho stala stěžejní.¹⁶ Machno a jeho příznivci (machnovci)¹⁷ vnímali sovětský systém jako „garanta“ práv dělnických a rolnických organizací, nikoliv jako hierarchickou řídicí sílu či stát.¹⁸ Jednou z hlavních osobností machnovského hnutí byl Viktor Fjodorovič Belaš (1893–1938), který se připojil k Machnovi v prosinci 1918. Do roku 1908 pracoval jako strojvedoucí a poté působil v různých anarchokomunistických organizacích v Berďansku či Mariupolu. V roce 1919 se stal součástí machnovského štábu a velel brigádám v boji proti Antonovi Ivanoviči Děnikinovi. Belaš se podílel na organizaci sjezdů machnovců a byl zvolen členem výkonného orgánu machnovštiny Vojenské revoluční rady (VRR). Oproti jiným machnovcům byl vůči bolševikům poměrně tolerantní, což se projevilo ve vyjednávání o spojenectví v roce 1919 a 1920. Belaš byl velmi schopným vojenským stratégem a v průběhu roku 1920 byl opětovně zvolen do nově etablované Rady revolučních povstalců Ukrajiny (machnovců) [RRPU/m]. Poté, co bolševici porušili starobilskou dohodu, byl během bojů s bolševiky nucen spolu s Machnem rozpustit machnovskou armádu (RPAU/m). S cílem pokračovat ve vedení partyzánské války se rozhodl postupovat neúspěšně na Kavkaz. Zbytek svého života dožil převážně v Charkově, ve kterém se pokoušel organizovat dělnické stávky a zároveň udržovat kontakty s anarchisty. V roce 1938 byl zatčen NKVD za podvratnou činnost a během výslechu zemřel.

Kromě Machna a Belaše sehráli důležitou roli v rámci vztahů s bolševiky například Vasyľ Vasylovych Kurylenko (1891–1921), Dmitrij Ivanovič Popov (1892–1921) a Semen Mykytovych Karetnykov (1893–1920). Všechny pojila skutečnost, že pocházeli z chudých rolnických či dělnických poměrů. Kurylenko, který byl povoláním ševcem, se stal od roku 1910 členem anarchokomunistické organizace v Novospasovce (dnešní Osypenko). Začal spolupracovat s machnovci až v roce 1919. Jako statečný bojovník a zkušený kavalérista se stal následující rok členem RRPU/m. Když se machnovci rozhodli pro další spojenectví s bolševiky, Kurylenko se stal součástí delegace v rámci vyjednávání o starobilské dohodě společně s Popovem. V roce 1921 však padl v boji proti Dělnicko-rolnické Rudé armádě (RKKA).

16 *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, Moskva 2006, s. 10.

17 Označení „machnovci“ se též používá jako synonymum k tzv. Černé armádě či Revoluční povstalecké armádě Ukrajiny (machnovců) [RPAU/m].

18 Aleksandr SHUBIN, *The Makhnovist Movement and the National Question in the Ukraine, 1917–1921*, in: Steven HIRSCH – Lucien van der WALT (ed.), *Anarchism and Syndicalism in the Colonial and Postcolonial World, 1870–1940*, vol. 6, Leiden – Boston 2010, s. 157.

Již zmíněný Popov předtím, než se v roce 1919 spojil s machnovci, pracoval v ruských továrnách a působil jako eser v Moskvě a posléze v Charkově. Kromě toho, že vedl několik machnovských pluků, věnoval se také agitační činnosti a postupně se z něho stal přesvědčený anarchokomunista. V roce 1920 se stal členem RRPÚ/m a jejím tajemníkem. Popov se jako jeden z delegátů machnovců podílel na uzavření starobilské dohody s bolševiky. Oproti Belašovi explicitně vystupoval proti bolševické diktatuře a vyzýval k její likvidaci. Poté, co bolševici po porážce Wrangela zaútočili na machnovštinu, byl v Charkově zatčen a roku 1921 v Moskvě popraven. Důležitou úlohu sehrál také Karetnykov, který se stal součástí machnovského hnutí od roku 1917. Během dalších tří let velel různým machnovským plukům. Jako schopný velitel se stal členem RRPÚ/m, přičemž po ratifikaci starobilské dohody velel krymské skupině machnovců místo zraněného Machna v boji proti Pjotrovi Nikolajeviči Wrangelovi. Po jeho porážce byl Karetnykov bolševiky zatčen a popraven.

Po podepsání brestlitevského míru došlo k paralýze Machnových aspirací. V souvislosti s intervencí vojsk Ústředních mocností inklinovala machnovština k transformaci v partyzánské hnutí. Po obsazení Huljajpole byli machnovci nuceni odejít do ilegality a Machno se rozhodl podniknout cestu do Moskvy, aby se poradil se zkušenějšími anarchisty. Když se Machno během července roku 1918 vrátil na jihovýchodní Ukrajinu, zahájil společně se svými sympatizanty boj proti rakouským a německým vojskům protiokupační boj, v jehož rámci byl úspěšný a postupně si tak vybudoval autoritu. Poté, co se po kapitulaci Německa vojska Ústředních mocností stáhla, vedení bolševiků se rozhodlo podmanit si Ukrajinu. Během prosince 1918 začala RKKK postupovat na Ukrajinu ze severu. Bolševici se zoufale snažili verbovat partyzánské skupiny, které bojovaly proti Němcům, Rakušanům či Bílé armádě.

Vzhledem k tomu, že nově naverbované partyzánské oddíly byly pro bolševiky nedostatečně disciplinované, soustředili se na jejich restrukturalizaci, přeměny v pluky, brigády a divize. To se mělo týkat i machnovštiny. Bolševici přehlíželi její reálný význam a vnímali ji jen jako pouhou anarchistickou „bandu“.¹⁹ Machno se poprvé s bolševiky spojil dne 9. prosince 1918, kdy souhlasil s návrhem Jekatěrinoslavského výboru Komunistické strany (bolševiků) Ukrajiny [KS(b)U] na uzavření dohody o společném postupu proti nově vzniklému Direktoriatu Ukrajinské lidové republiky v čele se Symonem Petljurou, který byl považován za „buržoazně-naci-

19 *Graždanskaja vojna na Ukraine*, vol. 1, kn. I., Kijev 1967, s. 476; Vladimir Iljič LENIN, *Polnoje sobranije sočinenij*, vol. 38, Moskva 1963, s. 356.

onalistického“. V posledních dnech roku 1918 se však spojení vzhledem k neúspěchu v boji o Jekatěrinoslavl začalo postupně rozpadat. Rozhodování a chování místních bolševiků zároveň demonstrovalo jistou snahu implicitně machnovské hnutí bolševizovat. Machno tvrdil, že mu místní bolševici předali jakousi depeši, ve které ho uznali vrchním velitelem „sovětských sil“ v Jekatěrinoslavské gubernii. Kategoricky to odmítl s odůvodněním, že žádné „sovětské síly“ neexistovaly.²⁰

Od konce roku 1917 se na jihu Ruska a na Kubáni formovala Bílá armáda v čele s Děnikinem. Ta začala pronikat podél řek Don a Kubáň do oblasti machnovštiny. S jeho silnými úspěchy začala vyvstávat otázka opětovného spojení machnovců a bolševiků. Nedostatek výzbroje a munice byl stěžejním problémem machnovců a jedinou možností, jak je získat, bylo právě prostřednictvím RKKK. Bolševici si nemohli dovolit odmítnout Machnovi pomoc, neboť v danou chvíli byli partyzáni jediní, s kým mohli spolupracovat.²¹ Navíc doufali, že postupným podmaněním machnovštiny získají kontrolu nad důležitým úsekem fronty.

Na základě další dohody v únoru 1919 se machnovské hnutí stalo součástí RKKK za následujících podmínek: mohlo si ponechat svoji vnitřní organizační strukturu, muselo přijmout bolševického politického komisaře a bylo podřízeno RKKK ve vojenských záležitostech. Bolševici se zároveň zavázali k tomu, že měli machnovcům dodávat potřebnou výzbroj a munici.²² Hlavním cílem bylo upevnit pozici na jihu a zlikvidovat Bílou armádu na Donbasu.

Druhé spojení mezi machnovštinou a bolševiky v roce 1919 trvalo pouze tři měsíce. Mohlo za to několik faktorů, které se týkaly ideologického rozporu a mimo jiné také nedostatečného zásobování. Klíčovým faktorem bylo však rozdílné vnímání spojení.²³ Bolševici hodlali machnovštinu sofistikovaně začlenit do struktur RKKK a následně ji bolševizovat prostřednictvím politruků a vojenské

20 *Vzjatije Jekaterinoslava i basni bolševikov o ich roli i roli ich vooružennych „sil“ pri etom*, in: Nestor Ivanovyč MACHNO, *Machnovščina i jeje včerašnje sojuzniki bolševiki*. Otvet na knigu M. Kubanina „Machnovščina“, Paříž 1928. Dostupné na: <http://www.makhno.ru/lit/Makhno.pdf>, 26. 6. 2022.

21 Laura ENGELSTEIN, *Russia in Flames*, New York 2018, s. 450.

22 Pjotr Andrejevič ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, Zaporož'je 1995, s. 91–92; Aleksandr Viktorovič BELAŠ – Viktor Fjodorovič BELAŠ, *Dorogi Nestora Machno: istoričeskoje povestvovanije*, Kijev 1993, s. 65–66. Dostupné na: http://history.org.ua/LiberUA/DorNM_1993/DorNM_1993.pdf, 15. 6. 2022.

23 Blíže k tématu: Aleksandr Vladlenovič ŠUBIN, *Krasnoje i černoje: raskol Machno i bolševikov*, *Žurnal rossijskich i vostočnoevropejskich istoričeskich issledovanij*, 2011, no. 1(3), s. 63–75; dále srov. Idem, *Machno i bolševiki: obstojatel'stva raskola*, *Zaporizhzhia Historical Review* 1, 2007, no. 21, s. 180–189.

restrukturalizace. Dynamika a ambivalence vztahu mezi machnovštinou a bolševiky vygradovala v průběhu května a června 1919, kdy Machnův štáb reagoval na bolševický oportunismus vytvořením samostatné povstalecké armády, která měla být stále operativně podřízena bolševikům. Bolševici tento akt považovali za destabilizační, protože se domnívali, že tím dojde k ustanovení naprosté autonomie machnovštiny a následně k protibolševickému povstání, a proto byl Machno z funkce velitele odvolán. Navíc k obavám bolševiků přispívalo rozsáhlé povstání atamana Nikifora Grigorjeva, který byl s Machnem součástí jedné divize.²⁴

Bolševici ignorovali hrozbu generála Děnikina. Útoky Bílé armády nutily machnovce a rudoarmějce stahovat se ze svých pozic. RKKA se v chaosu války začala z Ukrajiny postupně stahovat a jižní fronta byla dne 21. června 1919 formálně zrušena.²⁵ Bolševici nebyli dostatečně seznámeni s tím, jak silná a koordinovaná je Děnikinova armáda.²⁶ Vyčerpání machnovci tak byli téměř čtyři měsíce nuceni ustupovat Děnikinovi a až během září 1919 se jim po bitvě u Perehonivky podařilo získat iniciativu dobýt ztracené území včetně Hulhajpole zpět. Děnikin byl nakonec postupně vytlačován na jih a zčásti poražen, ale jeho vojska nebyla zcela eliminována.²⁷

Lze konstatovat, že Machno a jeho spolupracovníci značně podcenili nebezpečí bolševismu. Blížící se porážka Děnikina vytvořila v průběhu podzimu 1919 mezi machnovci dogma, jež bylo založeno na premise, že bolševici budou respektovat existenci machnovštiny. Ti však s ní měli po roztržce stejné plány, které spočívaly v jejím absorbování do jednotky RKKA s tím rozdílem, že k tomu neměli již sloužit političtí komisaři, ale infiltrovaní bolševici. Někteří místní bolševici úmyslně vstoupili do machnovštiny s cílem demoralizovat machnovce a oddělit ty nejlepší partyzánské jednotky za účelem jejich začlenění do RKKA.²⁸

24 Blíže k tématu: Anatolij Aleksandrovič LYSENKO, *Vijs'kova ta polityčna dijal'nist' otamana N. Ja. Hrybor'jeva (Servetnyka) u 1918–1919 gg.*, Ukrajinsk'ij istoryčnyj žurnal, 2009, no. 6, s. 63–80.

25 *The Trotsky Papers*, vol. 1, J. M. Meijer, London 1964, s. 576–577.

26 P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 126.

27 Anton DENIKIN, *The White Army*, Westport 1973, s. 337; srov. Vladimír Nikolajevič LITVINOV, *O četvertom (oktjabr' 1920 goda) vojenno-političeskom soglašenii meždu revoljucionno-povstančeskoj armijej (Machnovcev) i kommunističeskim pravitel'stvom RSFSR*, *International Review of Social History* 32, 1987, no. 3, s. 334.

28 LEVKO (ČETOLIN), *Kommunisty sredi partizan*, *Letopis' revoljucii*, 1925, no. 4 (13), s. 95–96.

Konflikt mezi machnovštinou a bolševiky v roce 1920

Na přelomu roku 1919 a 1920 se podařilo RKKA postupovat proti Děnikinovi a obsadit Jekatěrinoslav a Alexandrovsk (dnešní Záporoží). O dalších konkrétních vztazích mezi machnovštinou a bolševiky se prameny poměrně rozcházejí. Dne 24. prosince 1919 se machnovci údajně setkali s rudoarmějci v Alexandrovsku. Podle Aršinova bylo setkání „vřelé a soudružské“.²⁹ Velitel 14. RKKA Jeronim Petrovič Uborevič dokonce uznal podíl Machna na porážce Děnikina a nabídl mu spolupráci.³⁰ Bolševici by bez podpory machnovců nepochybně nebyli schopni zorganizovat tak úspěšné tažení proti Děnikinovi.³¹ Ani jedna ze stran však neměla v plánu mezi sebou zachovávat přátelské vztahy, zejména po roztržce v roce 1919. Plán bolševiků byl obklíčit Alexandrovsk a následně Machna zlikvidovat.³² Bolševici navíc neměli přehled o tom, kde přesně se Machno nacházel. Podle jejich nepřesných informací mohl být Machno v Alexandrovsku, ale dost pravděpodobně pobýval v oblasti Huljajpole, kde se snažil formovat partyzánské oddíly. Dne 4. ledna 1920 Uborevič vydal rozkaz, který nařizoval odzbrojovat machnovce během postupu RKKA na jihovýchodní Ukrajině.³³ Aby bolševici legitimizovali svoje kroky, zaslali 8. ledna Machnovi rozkaz, který mu nařizoval, aby se s celou svou armádou přesunul na polskou frontu s cílem dobýt území až k německým hranicím.³⁴

Bolševický velitel Jona Emanuilovič Jakir byl z vojenských postupů Uboreviče rozpačitý. V rozhovoru s ním tvrdil, že Machno rozkaz automaticky odmítne, přičemž následný útok na machnovštinu nepovažoval za logický. Uborevič mu odpověděl, že „tento rozkaz je známým politickým manévrem“.³⁵ Bolševici úmyslně předpokládali, že Machno rozkaz nesplní.³⁶ Snažili se tak machnovštinu destabilizovat a oslabit Machnovův vliv na jihovýchodní Ukrajině. Bolševici mohli teoreticky

29 P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 150.

30 Michael PALIJ, *The Anarchism of Nestor Makhno*, Seattle 1976, s. 209.

31 V. N. LITVINOV, *O četvertom (oktjabr' 1920 goda) vojenno-političeskom soglašenii meždu revoljucionno-povstančeskoj armijej (Machnovcev) i kommunističeskim pravitel'stvom RSFSR*, *International Review of Social History* 32, 1987, no. 3, s. 323.

32 *Istorija 45-j Volynskoj Krasnoznamennoj strelkovej divizii*, Kijev 1929, s. 139.

33 *Graždanskaja vojna na Ukraine, 1918–1920*, vol. 2, Kijev 1967, s. 624.

34 Rossijskij gosudarstvennyj archiv social'no-političeskoj istorii, Moskva (RGASPI), f. 558, op. 1, d. 5443, 09.01. 1920. Dostupné na: <https://sovdoc.rusarchives.ru/sections/personality/cards/9905/images>, 14.8. 2023; P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 150; *Graždanskaja vojna na Ukraine, 1918–1920*, vol. 2, s. 635.

35 *Istorija 45-j Volynskoj Krasnoznamennoj strelkovej divizii*, s. 138.

36 Filipp Jakovlevič LEVENZON, *Proty Machna na denikin's'komu fronti*, Litopys revoljuciji, 1929, no. 4 (37), s. 275.

předpokládat, že na základě činnosti infiltrovaných bolševiků v machnovštině část machnovců přejde na jejich stranu a začlení se do jednotek RKKA. Situace se také stala komplikovanější v souvislosti s probíhajícím hladomorem a epidemií tyfu, kdy onemocněla až polovina machnovců včetně Machna.³⁷ Ten považoval rozkaz bolševiků za machinaci. Na základě jeho odmítnutí splnění rozkazu vydali bolševici v Charkově 9. ledna 1920 dekret, v němž označili machnovce za „dezertéry a zrádce“.³⁸ Machnova „očekávaná“ odpověď tak poskytla bolševikům záminku k tomu, aby prohlásili machnovštinu za nezákonnou a kontrarevoluční.³⁹

Tento úmyslně nerealizovatelný rozkaz byl podmíněn výsledkem VIII. konference Ruské komunistické strany (bolševiků) [RKS(b)], která se konala na počátku prosince roku 1919. Bolševici si zde de facto definovali postoj ke všem povstaleckým skupinám včetně machnovštiny, který se poté také promítl do jejich vztahů v roce 1920. Člen organizačního byra Ústředního výboru KS(b)U Jakov Arkadjevič Jakovlev na konferenci vyjádřil obecně závazné stanovisko bolševiků: „Vůči povstalcům nelze projevovat žádnou vstřícnost. Pokud se v oblastech, kam vstoupí Rudá armáda, vyskytne povstalecká organizace, která se bezpodmínečně nepodřídí velení Rudé armády [...] existuje jen jedna cesta, cesta nemilosrdné likvidace těchto jednotek.“⁴⁰

Bolševická propaganda tak zaujala vůči machnovštině stejný postoj jako tomu bylo v roce 1919. Označila ji za skupinu „banditů“, kteří tím, že se odmítli podříditi RKKA, destabilizovali vojenskou situaci na jihovýchodní Ukrajině. Slovo „machnovci“ či „machnovec“ se stalo automatickým dehonestujícím označením pro odpůrce bolševismu.⁴¹ Následovalo osm měsíců nejkruťějších bojů proti RKKA, do jakých se kdy machnovci zapojili.⁴² Jednalo se o polopartyzánské tažení, v němž si bolševici většinou udržovali iniciativu, machnovci nevstupovali do přímého boje a omezovali se jen na „obtěžování“ RKKA.⁴³

37 Karl David PATTERSON, *Typhus and Its control in Russia*, Medical History 37, 1993, no. 4, s. 374.

38 *Graždanskaja vojna na Jekaterinoslavščine: dokumenty i materialy. (fevral' 1918–1920 gg.)*, Dněpropetrovsk 1968, s. 210–211; *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 301; *Graždanskaja vojna na Ukraine, 1918–1920*, vol. 2, s. 636–637.

39 RGASPI, f. 558, op. 1, d. 1428, 09.01. 1920. Dostupné na: <https://sovdoc.rusarchives.ru/sections/personality/cards/5888/images>, 14.8. 2023; *Bolševistskoje rukovodstvo. Peregipiska. 1912–1927*, Moskva 1996, s. 113–115; P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 151.

40 *Vos'maja konferencija RKP(b). Protokoly*, Moskva 1961, s. 82.

41 *The Trotsky Papers*, vol. 1, J. M. Meijer, s. 790–791.

42 David FOOTMAN, *Civil War in Russia*, New York 1961, s. 291.

43 Paul AVRICH, *Russian Anarchists and the Civil War*, The Russian Review 27, 1968, no. 3, s. 303; P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 160.

Počátkem roku 1920 bylo dvěma hlavními cíli bolševiků na Ukrajině vojensky eliminovat Machnovy síly a neutralizovat rolnickou podporu jeho hnutí. Podle bolševiků machnovština rozpoutala na venkově „anarchistický teror“, jehož cílem bylo zničit Čeku a rekviziční oddíly.⁴⁴ Naverbovaní rudoarmějci z řad rolnictva však neprojevovali nadšení pro boj s machnovci.⁴⁵ Bolševický velitel Nikolaj Aleksejevič Jefimov přiznal, že vojáci RKKA v boji proti machnovštině neměli dostatek motivace. Mohla za to tzv. „třídní solidarita“, protože RKKA se skládala z podobné sociální struktury jako Machnova armáda.⁴⁶ Podle tajemníka Ústředního výboru KS(b)U Dmitrije Zacharoviče Lebeda měla machnovská agitace pro RKKA erozní účinek.⁴⁷ Údajně až 45 procent Machnových jednotek tvořili dezertéři z RKKA.⁴⁸ Lev Davidovič Trockij se obával, aby machnovská agitace nezpůsobovala čím dál větší demoralizaci u rudoarmějců, a proto se snažil vyhnout přímému kontaktu s machnovštinou tím, že přijal řadu opatření, jež měly posílit disciplínu jednotek.⁴⁹ Bolševici vyslali proti machnovcům lotyšské, estonské a čínské jednotky, z nichž většina nemluvila ani rusky, ani ukrajinsky, a tak se s nimi snadněji manipulovalo.⁵⁰ Čeka na obsazeném území likvidovala machnovce a v souvislosti s tím zároveň docházelo k systematickému drancování vesnic, které byly podezřelé z podpory Machna.⁵¹ Právě čekisty a komisaře nechával Machno popravovat a tím se snažil ochromit strukturu bolševických složek na Ukrajině.⁵²

44 Ivan Jakovlevič TRIFONOV, *Klasy i klassovaja bor'ba v SSSR v načale NEPa*, Leningrad 1964, s. 126–127.

45 Halyna Andrijivna KUZMENKO, *40 dnej v Gul'jaj-pole. Vospominanija matuški Galiny – ženy bat'ki Machno*, Moskva 1990, s. 1.

46 Nikolaj Aleksejevič JEFIMOV, *Dejstvija protiv Machno s janvarja 1920 g. po janvar' 1921 g.*, in: Sbornik trudov Vojenno-Naučnogo Obščestva pri Vojennoj Akademii, kniha 1, Moskva 1921, s. 195.

47 Dmitrij Zacharovič LEBED', *Itoži uroki trech let anarcho-machnovščiny*, Char'kov 1921, s. 16.

48 A. V. BELAŠ – V. F. BELAŠ, *Dorogi Nestora Machno*, s. 491.

49 Lev Davidovič TROCKIJ, *Kak vooružalas' revoljucija*, vol. 2, kn. 1, Moskva 1924, s. 308–310.

50 P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 151; srov. *Direktivy komandovanija frontov Krasnoj Armii*, vol. 2, s. 403; srov. *Istorija Latyšskich strelkov (1915–1920)*, Riga 1972, s. 556–562.

51 Michail Il'ič KUBANIN, *Machnovščina: krest'janskoje dviženije v stepnoj Ukraine v gody Graždanskoj vojny*, Moskva 1927, s. 133–134; srov. George LEGGETT, *The Cheka: Lenin's Political Police*, London 1981, s. 333–334.

52 *Dnevnik ženy Machno*, in: N. I. MACHNO, *Machnovščina i jeje včerašnje sojuzniki bo'ševiki. Otvet na knigu M. Kubanina „Machnovščina“*. Dostupné na: <http://www.makhno.ru/lit/Makhno.pdf>, 26.6. 2022; srov. *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 467.

Velká revoluční „smuta“⁵³ vzbudila nenávist většiny rolníků k RKS(b) a k sovětskému režimu.⁵⁴ Jednalo se o faktor, který byl důležitý pro mobilizaci podpory machnovského hnutí a představoval ústřední téma propagandy, která se ucházela o podporu jak místních rolníků, tak vojáků RKKA.⁵⁵ Machnovština byla neobvyklá tím, že cílevědomě vydávala noviny a proklamace. Agitace měla i částečné úspěchy, dokonce jeden celý pluk RKKA dezertoval k machnovcům.⁵⁶ Někteří lidé však měli tendence již nikomu nedůvěřovat. Například bývalý voják Ivan Jakošenko ve svých pamětech uvedl, že když se objevil ve vesnici Mirovaja v Jekatěrinoslavské provincii jeden z Machnových agitátorů, lidé ho ignorovali: „Jsou tak rozčarovaní, že nevěří ničemu, co kdo řekne.“⁵⁷

Mezi 29. březnem a 5. dubnem 1920 se konal IX. sjezd RKS(b), na kterém Lenin kritizoval skupinu tzv. demokratických centralistů za to, že preferovali „kollektivní správu“ před využitím buržoazních specialistů.⁵⁸ Lenin ironicky pronesl, že demokratičtí centralisté jsou příznivci Machna: „Vím velmi dobře, že soudruh Osinskij a ostatní nesdílejí Machnovy názory, ale machnovci si nemohou pomoci a drží se jejich argumentů [demokratických centralistů – pozn. J. F.]. Jsou s nimi spojeny.“⁵⁹ Na sjezdu byla projednávána militarizace hospodářství, jež byla založena na snaze prohloubit a zakotvit soustavu válečného komunismu. Bolševici chtěli doprovázet povinné odvody zemědělské produkce řadou dalších opatření, které měly podstatně omezit dispoziční právo rolníků k jejich vlastnímu majetku.⁶⁰ Lenin tak všemi prostředky toužil bolševismus zocelit: „Čím více jsme obklopeni rolníky [...] tím těžší je naše pozice s proletářskou diktaturou!“⁶¹

53 Martin MALIA, *Sovětská tragédie: Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917–1991*, Praha 2004, s. 149.

54 Orlando FIGES, *Peasant Russia Civil War: the Volga Countryside in Revolution (1917–1921)*, Oxford 1989, s. 29.

55 Erik-C. LANDIS, *Waiting for Makhno: Legitimacy and Context in a Russian Peasant War, Past & Present*, 2004, no. 183, s. 200.

56 KRASNOARMEJCY 522-GO POLKA, *Vozzvanie*, Volna, 1921, no. 24, s. 15–16.

57 Cit. dle: Stephen VELYCHENKO, *State Building in Revolutionary Ukraine: A Comparative Study of Governments and Bureaucrats, 1917–1922*, Toronto 2011, s. 284.

58 *Kommunističeskaja partija Sovetskogo Sojuza v rezoljucijach i rešenijach s'jezdov, konferencij i plenumov CK*, vol. 2, 1917–1922, Moskva 1983, s. 239–240; srov. *Lekcii po istorii KPSS. Vypusk vtoroj*, Moskva 1968, s. 214–223.

59 V. I. LENIN, *Polnoje sobranije sočinenij*, tom. 40, Moskva 1963, s. 260.

60 Michal REIMAN a kol., *Zrod velmoci: Dějiny Sovětského svazu 1917–1945*, Praha 2013, s. 170.

61 V. I. LENIN, *Polnoje sobranije sočinenij*, tom. 40, s. 266.

Koncem května roku 1920 byla v machnovštině zvolena nová VRR, jejímž předsedou se stal Machno a jeho zástupcem Belaš. Svolaná Rada se rozhodla přejmenovat původní VRR na RRPÚ/m. Belaš uváděl, že to bylo z důvodu roztržitěnosti povstalecké armády.⁶² RRPÚ/m se skládala z několika oddělení – operačního, které měl v gesci mimo jiné Machno a Belaš, administrativně-organizačního, ve kterém působil Kurylenko a Karetnykov, a kulturně-vzdělávacího, do kterého byl zvolen také Popov. Etablování RRPÚ/m mělo za cíl sjednotit machnovštinu jako jeden celek a zároveň měla nová Rada představovat její výkonný orgán. Ten se skládal z uznávaných členů, kteří byli navíc Machnovi vrstevníci.⁶³ Na základě zvolení RRPÚ/m se tak začala formovat tzv. machnovská kamarila.

Hrozba barona Wrangela a cesta k starobilské dohodě

V průběhu vojenského konfliktu mezi bolševiky a machnovštinou se bělogvardějci, kteří se do února nacházeli v Oděse, snažili reorganizovat. Počátkem dubna roku 1920 Děnikin rezignoval a předal velení baronu Wrangelovi, jehož cílem bylo definitivně „svrhnout komunismus“.⁶⁴ Dle plánu se Bílá armáda měla během léta roku 1920 zmocnit Donbasu, Donu a Kubáně. Počítalo se s tím, že jejich obsazením by bolševici přišli o nejbohatší zemědělské oblasti.⁶⁵ Válka bolševiků proti Polsku umožnila Wrangelovi se nakrátko usadit na Krymu, obnovit disciplínu v armádě, vylodit se na azovském pobřeží a během června 1920 postupně dobýt severní Krym.⁶⁶

V rozkazu č. 3130 Wrangel vyzval své velitele, aby v rámci zničení bolševismu navázali kontakt i s machnovci.⁶⁷ Na základě této výzvy se začali bolševici domnívat, že opravdu vzniklo mezi ním a machnovštinou spojenectví.⁶⁸ Dokonce

62 A. V. BELAŠ – V. F. BELAŠ, *Dorogi Nestora Machno*, s. 446; srov. *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 486–487.

63 P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 158.

64 Pyotr Nikolajevich WRANGEL, *Always with Honour*, New York 1957, s. 146; *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 370.

65 Michail Nikolajevič ZUJEV – Viktor Vladimirovič IZONOV – Tat'jana Michajlovna SIMONOVA, *Sovetskaja Rossija i Pol'sa 1918–1920 gg.*, Moskva 2006, s. 79.

66 M. V. FRUNZE, *Neizvestnoje i zabytoje: publicistika, memuary, dokumenty, piš'ma*, Moskva 1991, s. 198; srov. Pjotr Nikolajevič VRANGEL, *Vospominanija (1916–1920)*, Moskva 2006, s. 340nn.

67 *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 370.

68 RGASPI, f. 558, op. 1, d. 4693, 16.06. 1920. Dostupné na: <https://sovdoc.rusarchives.ru/sections/personality/cards/9153/images>, 14.8. 2023. Machno měl údajně také pomáhat Wrangelovi v boji proti bolševikům: srov. *History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks)*:

v porevolučním emigrantském časopise *Volja Rossii*, který vycházel v Praze, se nepravdivě uvádělo, že se Wrangelovi podařilo dostat na Krym právě díky tomuto kvazispojenectví.⁶⁹ Sám Wrangel, závislý na podpoře a zásobování západních států, úmyslně přispíval k šíření lži o tom, že s machnovci uzavřel spojenectví. Jeden z Wrangelových zástupců v Paříži prohlásil, že Wrangel s Machnem uzavřel dohodu.⁷⁰ Ve skutečnosti se mu podařilo na základě přesvědčování část machnovských velitelů k sobě naverbovat, nikoliv však samotného Machna a členy RRPÚ/m. Až v polovině října 1920 machnovci během bojů proti Wrangelovi začlenili do svých řad některé z „bělo-machnovských“ jednotek. Někteří z jejich velitelů byli však za zradu popraveni.⁷¹ Aršinov uváděl, že Wrangel zaslal prostřednictvím svých dvou delegátů machnovcům dopis s výzvou, aby mu pomohli zlikvidovat RKKK. Členové Machnova štábu jednali nekompromisně a rozhodli se delegáty popravit, poté tuto skutečnost oznámili prostřednictvím tisku, aby popřeli jakékoliv pomluvy ohledně spojenectví s Wrangelem.⁷²

Machnovci byli vůči Wrangelovi velmi skeptičtí a do jisté míry ho jako hrozbu ztotožňovali s bolševismem. Dokládá to zápis ze schůze machnovců: „My machnovci jsme zažili na svých bedrech nejruznější vlády a nenecháme se zaskočit změnou názvu autority. Podstata všech autorit – ať už je to Wrangel nebo bolševici – je v podstatě totožná.“⁷³ Schůze se účastnili také eserí, kteří vyzývali ke společnému spojenectví s bolševiky: „Veškeré politické rozpory a nepřátelství proti Rudé armádě musí být zastaveny, dokud nebude zajištěno vítězství nad Wrangelem.“ Klíčoví členové machnovštiny již byli ze zkušenosti z předchozích spojenectví seznámeni s bolševickým oportunismem. Jeden z nich konstatoval: „Vzpomeňte si, jak se bolševici tvářili přívětivě, když byli v kritické situaci, a jak se zachovali, když se dostali k moci.“⁷⁴ Machnovci údajně dvakrát navrhli bolševikům příměří, a to během čer-

short course, New York 1939, s. 142; srov. *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 427.

69 *Sojuz Vrangel'-Machno*, *Volja Rossii*, 1920, no. 12, s. 1.

70 *Iz istorii graždanskoj vojny v SSSR*, vol. 3, Moskva 1961, s. 147. Předseda ukrajinské Čeky se v rozhovoru s Popovem zmínil o tom, že Wrangel se v zahraničí „chlubil“ tím, že byl Machno jeho spojenec. Srov. *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 475.

71 Vyacheslav AZAROV, *Kontrrazvedka: The Story of the Makhnovist Intelligence Service*, Edmonton – Alta 2009, s. 44.

72 P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 160–161; srov. *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 476.

73 *Protokol sovместnogo zasedanija sovetov revoljucionnych povstancev Ukrainy (machnovcev) i štaba otdeľnych grupp, 23-go ijuna 1920 goda*, *Volna*, 1921, no. 24, s. 16–17.

74 *Ibidem*, s. 17.

vence a srpna 1920, ale ti jejich žádosti ignorovali, protože koncentrovali svoje síly na zahájení ofenzívy na polské frontě.⁷⁵ Machnovci stáli před dilematem – buď vést vyčerpávající boj na dvou frontách, čímž by byla ohrožena existence machnovštiny, nebo se spojit s bolševiky či Bílou armádou. Nakonec se dočasně usnesli na tom, že budou bojovat proti Wrangelovi zcela nezávisle. Machno se občas zmocnil jednotlivých okresních měst, ničil sklady potravin, vojenskou techniku a železnice.⁷⁶

Pro bolševiky nebyla situace na jihovýchodní Ukrajině příznivá. Přecenili své strategické záměry a podcenili bojové schopnosti Wrangelova velení.⁷⁷ Lenin zaujal stanovisko „vše pro válku“ a přiznal, že bolševici špatně vyhodnotili situaci: „Už jednou jsme považovali válku za skončenou, aniž bychom vyřídili nepřítel, když jsme na Krymu nechali Wrangela.“⁷⁸ Wrangelova ofenzíva na Donbase začala i pro machnovce představovat značnou hrozbu. Bílé armádě se za téměř dva měsíce podařilo vytlačit RKKA na sever a obsadit důležitá strategická města jako například Alexandrovsk, Mariupol, Synelnykove, Berďansk a koncem září centrum machnovštiny – Huljajpole. Bolševikům se ani nedařilo porazit Machna.⁷⁹ Dne 26. června 1920 šéf Čeky Felix Edmundovič Dzeržinskij v dopise Leninovi oznámil: „S Machnem jsem neměl štěstí. Mohli bychom se s ním rychle vypořádat, kdybychom měli kavalérii. Ale to je něco, co nemám.“⁸⁰

Machnovci prováděli partyzánské boje proti RKKA v Luhanské a Doněcké oblasti.⁸¹ Dne 3. září 1920 nečekaně obsadili Starobilsk, ve kterém se nacházely zásoby potravin a výzbroj, tudíž mohli konsolidovat své síly na další boje.⁸² Vzhledem k dílčím úspěchům Wrangela se machnovci ocitli ve slepé uličce, a proto se ve Starobilsku sešla RRRU/m, ve které se řešil budoucí vývoj machnovštiny. Byla nastolena otázka dalšího možného spojení s bolševiky, což vyústilo ve vyhrocený spor mezi machnovci. Samotný Machno byl během předchozího bojového průzkumu

75 P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 163.

76 *Graždanskaja vojna, 1918–1921 gg.*, vol. 3, Moskva – Leningrad 1930, s. 511.

77 V. N. LITVINOV, *O četvertom (oktjabr' 1920 goda) vojennno-političeskom soglašenii meždu revoljucionno-povstančeskoj armijej (Machnovcev) i kommunističeskim pravitel'stvom RSFSR*, *International Review of Social History* 32, 1987, no. 3, s. 353.

78 V. I. LENIN, *Polnoje sobranije sočinenij*, tom. 41, Moskva 1981, s. 145; srov. *V. I. Lenin i VČK. Sbornik dokumentov (1917–1922 gg.)*, Moskva 1975, s. 393–394.

79 Felix Edmundovič DZERŽINSKIJ, *Dnevnik zaključennogo. Pisma*, Moskva 1984, s. 265–266.

80 F. E. Dzeržinskij – *predsedatel' VČK-OGPU. 1917–1926*, Moskva 2007, s. 192.

81 Denys Valerijovyč LEBEDJEV, *Peršyj rejd Seljans'koji armiji N. Machno na Starobilščynu u veresni 1920 r. ta joho naslidky*, *Visnyk LNU imeni Tarasa Ševčenk* 337, 2020, no. 6, s. 189–201.

82 A. V. BELAŠ – V. F. BELAŠ, *Dorogi Nestora Machno*, s. 483; P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 164.

vážně raněn a musel se léčit, a proto se jeho zástupcem dočasně stal Belaš.⁸³ Členové Rady jako Popov a Karetnykov nebyli zastánci spojenectví, protože byli přesvědčeni, že je potřeba nejdříve porazit bolševiky a pak Wrangela. Naopak ke spojenectví se klonil Kurylenko a Belaš, kteří byli přesvědčeni o tom, že bolševici počítali s uzavřením spojenectví s machnovci. Machno se nepřikláněl k žádné straně a byl vůči bolševikům velmi skeptický.⁸⁴ Pravděpodobně nebyl stoupencem podepsání dohody a raději iniciativy zanechal. Nakonec členové Rady definitivně rozhodli o tom, že se machnovština znovu stane spojencem bolševiků.

Belaš přiznal, že na něj mnoho anarchistů a vojenských velitelů „verbálně“ útočilo, protože nebyli s výsledkem jednání spokojeni. Machno o výsledku jednání skromně prohlásil: „Jsem nemocný a v Radě [RRPU/m – pozn. J. F.] nepracuji. Belaš je zodpovědný za dohodu se svými příznivci.“⁸⁵ Klíčoví členové machnovštiny nebyli v otázce spojenectví s bolševiky zcela jednotní. Jejich styčným bodem a hnačím motorem bylo dovršení anarchistické revoluce na jihovýchodní Ukrajině. Příkladem toho byl také machnovec a přítel Belaše Ivan Dolženko, který již v únoru v roce 1920 konstatoval, že by machnovština neměla paralyzovat vývoj revoluce partyzánským bojem a měla by považovat za „svatou povinnost“ koexistenci s bolševismem.⁸⁶ Jedním z dalších důvodů spojenectví machnovců s bolševiky, na který poukazuje ukrajinský historik Viktor Savčenko, bylo přesvědčení, že „Krym byl svými přírodními podmínkami vhodným prostředím pro ‚anarchistický experiment‘“.⁸⁷

Bolševici původně doufali, že porazí Wrangela i bez možných spojenců. Josif Vissarionovič Stalin v telegramu Leninovi sebevědomě tvrdil, že „Wrangel bude v nejbližších dnech zničen, a pokud nám vrchní velení pošle jezdeckvo, bude do začátku podzimu zcela zlikvidován“.⁸⁸ Lev Borisovič Kameněv definoval dva hlavní cíle na jižní frontě – zabránit Wrangelovi v dalším postupu na Kubáň a zlikvidovat machnovštinu.⁸⁹ Bolševici vycházeli z předpokladu, že pokud „zmizí Wrangel, zmi-

83 Ibidem, s. 480.

84 I. TEPER (GORDEJEV), *Machno: Ot „jedinogo anarchizma“ k stopam rumynskogo korolja*, Kijev 1924, s. 95.

85 A. V. BELAŠ – V. F. BELAŠ, *Dorogi Nestora Machno*, s. 496.

86 Ibidem, s. 425.

87 Viktor SAVČENKO, *Kryms'ka stratehija anarcho-machnovš'koho ruchu (1920 r.)*, in: Valerij SMOLIJ (ed.), *Krym vid antyčnosti do sjohodennja: Istoryčni studiji*, Kyjiv 2014, s. 400–409, zde s. 401.

88 *Iz istorii graždanskoj vojny v SSSR*, vol. 3, s. 339.

89 *Krasnyj archiv. Istoričeskij žurnal*, tom pjatyj (sem'desjat vtoroj), Moskva 1935, s. 13; dále srov. *Iz istorii graždanskoj vojny v SSSR*, vol. 3, s. 400.

zí i Machno⁹⁰. Kameněv konstatoval, že porážka Machna měla nastolit „pevný revoluční pořádek“ na Ukrajině, čímž mělo být eliminováno ohrožení bolševismu. Dne 26. září roku 1920 přijel do Charkova Michail Vasiljevič Frunze, který převzal velení ve vojenských operacích proti Wrangelovi.⁹¹ Pokud chtěli bolševici porazit Wrangela, potřebovali nasadit mobilní jednotky. Koncem září 1920 bylo nařízeno, aby se armáda Semjona Michajloviče Buďonného a Klimenta Jefremoviče Vorošilovova vrátila z polské fronty, ale ta si během srpna prošla těžkými boji o Varšavu a trvalo by několik týdnů, než by dorazila na jižní Ukrajinu.⁹²

Bolševici byli vůči machnovštině názorově konzistentní. Machnovština měla být po porážce Wrangela „absorbována“ a zároveň se měla stát dočasně „prodlouženou rukou“ bolševismu, protože jak konstatoval Frunze: „Wrangelovi se otevírá nerušená cesta na sever, kde jsme v té době neměli jednotky.“⁹³ Bolševici měli nad Bílou armádou výraznou převahu: 26 tisíc pěšáků a 4 tisíce jezdců. Wrangel disponoval 15 tisíci pěšáky a 10 tisíci jezdci. Wrangel měl sice početní převahu v kavalerii, ale Machnovy síly jeho převahu značně vykompenzovaly 12 tisíc jedinců, z nichž většina byli jezdci.⁹⁴

Starobilská dohoda a zrada bolševiků

V porovnání se spojenectvím machnovštiny a bolševiků v letech 1918 a 1919 nelze tvrdit, že se o další, ke kterému došlo v roce 1920, zasadil Machno, protože vzhledem ke svému zdravotnímu stavu nemohl po celý podzim účinně koordinovat směřování machnovštiny.⁹⁵ O dohodě rozhodla de facto většina machnovské kamarily v čele s Belašem. Důvod nutného spojenectví byl sepsán v prohlášení, v němž machnovci explicitně označili Wrangela za úhlavní hrozbu kvůli obavě z možného nastolení předrevolučních poměrů. Zároveň se snažili poměrně vágně vysvětlit svým

90 *Graždanskaja vojna na Ukraine, 1918–1920*, vol. 3, Kijev 1967, s. 526.

91 *M. V. Frunze na Južnom fronte*, Frunze 1988, s. 29–30.

92 Walter Darnell JACOBS, *Frunze: The Soviet Clausewitz 1885–1925*, The Hague 1969, s. 209–226.

93 Michail Vasiljevič FRUNZE, *Sobranije sočinienij*, vol. 1, Moskva 1929, s. 271.

94 V. N. LITVINOV, *O četvertom (oktjabr' 1920 goda) vojenno-političeskom soglašenii meždu revoljucionno-povstančeskoj armijej (Machnovcev) i kommunističeskim pravitel'stvom RSFSR*, *International Review of Social History* 32, 1987, no. 3, s. 355.

95 N. I. MACHNO, *Otkrytoje piš'mo partii VKP i jeje C. K.*, Delo truda, 1928, no. 37–38, s. 10.

členům, že se bolševici údajně obrátili na machnovštinu kvůli své „bezmoci“ na jihoovýchodní Ukrajině.⁹⁶

Dne 29. září 1920 se tajemník RRPÚ/m Popov telegramem spojil se zástupci sovětských úřadů v Charkově a s předsedou ukrajinské Čeky Vasilijem Nikolajevičem Mancevem. Jeho úkolem bylo vyjednat předběžné podmínky spolupráce. V rámci „zachování“ dynamiky revoluce se Popov na bolševiky obrátil s prosbou o poskytnutí pomoci v boji proti Wrangelovi. V rozhovoru konstatoval: „Nevedeme útočnou, ale obrannou válku, a proto prosím nařídte rudým jednotkám v oblasti, aby okamžitě pozastavily jakékoli akce nebo přípravy na ně proti nám.“⁹⁷ Mancev mu odpověděl: „Z Vašeho dnešního telegramu jsme pochopili, že se vážně chcete sejít a že Vaše situace je neúnosná [...] pokud jsme se v interpretaci Vašeho telegramu zmýlili, není důvod k dalším rozhovorům.“⁹⁸ Lenin byl znepokojen tím, že během jednání s RRPÚ/m bolševici z důvodu nedostatku jednotek na jižní Ukrajině odkládali útok na Wrangela.⁹⁹ Proto bylo téhož dne na schůzi Ústředního výboru KS(b)U rozhodnuto o „vojenské pomoci“ Machnovi.¹⁰⁰

Vedení KS(b)U vyslalo do Starobilska delegaci s Andrejem Vasiljevčem Ivanovem, který s machnovci vypracoval předběžnou dohodu.¹⁰¹ V Charkově, kam se vydala machnovská delegace v čele s Kurylenkem a Popovem, byly klíčové body dohody následně konzultovány a poté ratifikovány velitelem jižní fronty Frunzem a členy Revoluční vojenské rady (RVR) Bélou Kunem a Sergejem Ivanovičem Gusevem. Smlouva byla podepsána dne 2. října 1920¹⁰² a poté, co Machnovy jednotky začaly bojovat proti Wrangelovi, zveřejněna.¹⁰³ Dohoda se skládala ze dvou částí – politické a vojenské. Politická část dohody zaručovala okamžité zastavení pronásledování machnovců na území Ukrajiny a jejich propuštění s výjimkou těch, kteří soustavně vedli boje proti bolševikům. Zaručovala také svobodu machnovské agita-

96 A. V. BELAŠ – V. F. BELAŠ, *Dorogi Nestora Machno*, s. 497; *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 483–484.

97 *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 476.

98 *Ibidem*.

99 V. I. LENIN, *Polnoje sobranije sočinenij*, tom. 51, Moskva 1965, s. 292–293; *Direktivny komandovanija frontov Krasnoj Armii*, vol. 2, Moskva 1972, s. 763–764.

100 A. V. BELAŠ – V. F. BELAŠ, *Dorogi Nestora Machno*, s. 496–497.

101 P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 163–164.

102 Podle Aršinoва článku smlouvy byly vypracovány mezi 10. a 15. říjnem 1920. P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 164. Machno osm let poté, kdy se nacházel ve francouzském exilu, napsal, že smlouva byla podepsána 13. října: srov. N. I. MACHNO, *Otkrytoje piš'mo partii VKP i jeje C. K.*, Delo truda, 1928, no. 37–38, s. 10.

103 *Graždanskaja vojna na Ukraine, 1918–1920*, vol. 3, s. 550.

ce a propagandy kromě výzev k boji proti bolševismu. Body vojenské části smlouvy měly zajistit, aby RPAU/m podléhala vrchnímu velení RKKK pod podmínkou, že měla být zachována její vnitřní struktura. Zároveň machnovci neměli přijímat do svých jednotek rudoarmějce. Vojenská část smlouvy deklarovala společný cíl machnovštiny a bolševiků spočívající v porážce Bílé armády. Bylo mimo jiné zaručeno, aby se s rodinami příslušníků RPAU/m zacházelo stejně jako s rodinami RKKK.¹⁰⁴

Po podepsání dohody vydal Frunze rozkaz k ukončení bojů s machnovci a s Kunem zaslali velitelství 6. a 13. RKKK zprávu o tom, že RRPV/m požádala o příměří.¹⁰⁵ Starobilská dohoda demonstrovala, do jaké míry bylo pro bolševiky spojení s machnovštinou klíčové. Mancev v telegramu Dzeržinskému ještě před ratifikací smlouvy tvrdil: „Mezi frontovým velením a Machnem je uzavřena dohoda [...] Slíbil jsem, že Volina a Čuběnka [machnovci – pozn. J. F.] osvobodím. Souhlasíte s tím? Pokud ano, propustíte je a nechte je dočasně v Moskvě. [...] Považujeme toto vydání za naprosto nezbytné a pro nás přínosné.“¹⁰⁶ Ze strany RRPV/m to byl také zásadní ústupek, neboť na základě dohody byla uznávána legitimita bolševické vlády. Frunze totiž v rozkazu, kterým nařídil ukončení bojů s machnovci, dodal, že machnovština uzná moc bolševiků.

Dne 13. října 1920 machnovci zveřejnili článek ve svých novinách *Put' v svobode*, ve kterém vytyčili mantinely spojení s bolševiky. I přes to, že jejich vztah k bolševikům byl značně ambivalentní, ne-li negativní, považovali spojení s nimi do jisté míry za garanci zachování rolnické a dělnické revoluce. Rozhodně tím však neuznávali vládu KS(b)U sídlící v Charkově.¹⁰⁷ Pro většinu machnovců byl bolševismus stejně škodlivý jako politika Wrangela. Rozdíl spočíval v tom, že komunisté měli mezi rolníky větší podporu.¹⁰⁸ Většina rolnictva se *de facto* na jihovýchodní Ukrajině shodla na heslech jako „sověty bez komunistů“ či „moc radám, ne stranám“.¹⁰⁹ Rolníci vnímali heslo „svobodné sověty“ jako protest jak proti nevolnictví a kapitalismu, tak proti válečnému komunismu. Myšlenka svobodných sově-

104 Celý text starobilské dohody: *Graždanskaja vojna na Ukraine, 1918–1920*, vol. 3, s. 571–572; P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo diviženija*, s. 164–166; *Nestor Machno: krest'janskoje diviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 485–486; A. V. BELAŠ – V. F. BELAŠ, *Dorogi Nestora Machno*, s. 507.

105 *Nestor Machno: krest'janskoje diviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 488; *Graždanskaja vojna na Ukraine, 1918–1920*, vol. 3, s. 580; srov. M. V. Frunze na *Južnom frontě*, s. 33.

106 *Ibidem*, s. 482–483.

107 *Ibidem*, s. 502, 495; D. Z. LEBED', *Itogi uroki trech let anarcho-machnovščiny*, s. 39.

108 P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo diviženija*, s. 162–163.

109 Christopher GILLEY, *The Ukrainian Anti-Bolshevik Rising of Spring and Summer 1919. Intellectual History in a Space of Violence*, *Revolutionary Russia* 27, 2014, no. 2, s. 109–131.

tů byla založena na organizaci nového hospodářského a sociálního života, z čehož měla plynout sociální rovnost a spravedlnost.¹¹⁰ Machnovci se tak snažili jednat pragmaticky a také si i přes kataklyzma občanské války zajistit u rolníků podporu. Podle dobové zprávy z Poltavské oblasti rolníci považovali bolševickou moc za nejlepší, pokud by nezahrnovala Židy, komisaře a rabující jednotky. Tudíž Machno byl v některých případech pokládán jen za pouhého „pseudobolševika“.¹¹¹ Rolníci měli často tendenci rozlišovat tzv. bolševickou a komunistickou moc: „To sovětská moc dala rolníkům půdu [...] to bolševici to udělali. Ale moc, která provedla реквизи obilí [...] je to komunistická moc, ne bolševická, ale komunistická [...] jsme pro bolševiky, ale proti komunistům.“¹¹²

Bolševici se o svých diplomatických jednáních přímo nevyjadřovali, protože nechtěli přiznat případné nevýhodné podmínky smluv. Například Lenin po sjednání míru s Poláky v Rize prohlásil: „Tím, že nám Polsko vezme odškodné, nic nezíská.“¹¹³ Navíc bolševické vedení požadovalo, aby s RRPU/m byla uzavřena pouze vojenská smlouva. Trockij na Frunzeho důrazně apeloval, aby se uzavřená dohoda s RRPU/m neobrátila proti bolševikům, a vyzval ho, aby byly poskytnuty záruky pouze ve vojenské oblasti.¹¹⁴ Ukázalo se však, že záruky byly poskytnuty i v oblasti politické. Frunze svůj diplomatický „neúspěch“ a velký ústupek svedl na ostatní bolševiky: „Z politického hlediska nesou odpovědnost za dohodu s Machnem ukrajinská Čeka a Sovnarkom [...] Já osobně, který jsem o Machnovi málo věděl, sehrál jsem v tom pasivní roli. [...] Z vojenského hlediska [...] je Machno výhodou.“¹¹⁵ I přesto bolševici vnímali starobilskou dohodu pouze jako vojenskou. Politické teze, které se pro machnovce staly stěžejními,¹¹⁶ představovaly pro bolševiky pouze „cár papíru“.

Dne 9. října 1920 Lenin prohlásil: „Podle soudruha Trockého byla machnovská otázka ve vojenských kruzích velmi vážně projednávána a ukázalo se, že se od ní daly očekávat jen výhody. Lze to vysvětlit tím, že složky seskupené kolem Machna již měly zkušenosti s Wrangelovým režimem, a s tím, co jim nabízí, je neu-

110 Petr Federovič ALEŠKIN, *Machnovščina: realii i nebylicy anarchizma*, Vlast', 2008, no. 1, s. 84.

111 *Pam'jatky Ukrajinny: istorija ta kul'tura*, no. 4, Kyjev 2007, s. 120.

112 M. I. KUBANIN, *Machnovščina*, s. 63. Machno se domníval, že rolníci nerozeznávali rozdíl mezi vládou Mikuláše II., A. F. Kerenského či Lenina, protože ji považovali za moc „všeobecnou“: N. I. MACHNO, *Spovid' anarchista*, Kyjiv 2008, s. 120.

113 V. I. LENIN, *Polnoje sobranije sočinenij*, tom. 41, Moskva 1963, s. 338–339.

114 *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 483.

115 *Ibidem*, s. 492–493.

116 *Golos Machnovca*, 21. nojabr' 1920, no. 3, s. 1, in: TEPER (GORDEJEV), *Machno: Ot „jednogo anarchizma“ k stopam rumynskogo korolja*, s. 83.

spokojuje. Uzavřením dohody s Machnem jsme si zajistili záruku, že proti nám nezaútočí.“¹¹⁷ Trockij poměrně zkreseně interpretoval Machnův přechod k bolševikům v prohlášení, v němž tvrdil, že machnovci přešli na jejich stranu jen kvůli tomu, že se stali na venkově „nepohodlnými“.¹¹⁸ Bolševici byli přesvědčeni, že machnovština se údajnou spoluprací s Wranglelem u rolníků a dělníků zdiskreditovala a v rámci zachování si reputace se přidala na jejich stranu. V časopise *Vserossijskaja kočegarka* bolševici explicitně uváděli, že starobilská dohoda měla „odhalit“ kontrarevolučnost machnovského hnutí, což znamenalo další postupné ospravedlnování jeho likvidace.¹¹⁹

Machnovci dočasně odmítli dohodu plnit, protože nebyla několik dnů bolševiky uveřejněna. Ti nakonec zveřejnili teze dohody pouze z druhé, vojenské části, protože ji považovali za nejdůležitější.¹²⁰ Navíc Ústřední výbor KS(b)U zaslal Jekatěrinoslavskému oblastnímu výboru dopis, ve kterém označil dohodu za ryze vojenskou, s cílem přesunout Machnovy síly do Wrangelova týlu.¹²¹ Sice byla dohoda nakonec schválena ukrajinskou Radou lidových komisařů, ale první část byla zveřejněna až téměř po čtyřech týdnech.

Podle Aršinova se machnovci snažili tři týdny bedlivě pracovat na tezích starobilské dohody s bolševiky. Pokoušeli se neúspěšně prosadit jako dodatek ke smlouvě čtvrtý bod k politické části, jehož podstata spočívala v posílení autonomie machnovštiny. Machnovci požadovali, aby v oblastech, ve kterých působí, vznikaly na základě podnětu obyvatelstva svobodné sověty, jež měly sloužit k ekonomické a policejné samosprávě.¹²² Tento požadavek se následně stal zdrojem konfliktu s bolševiky. Ti totiž tvrdili, že dodatek ke smlouvě musí schválit Moskva, ale nakonec z jeho prosazení nenápadně sešlo.

Byla starobilská dohoda výhrou, či porážkou machnovštiny? Ruský historik Vjačeslav Valentinovič Azarov dospěl k závěru, že starobilská dohoda nebyla znamením kapitulace, ale vítězstvím machnovštiny, se kterou se bolševici nemohli vyrovnat jinak než zradou.¹²³ Jiný ruský historik, Vladimir Nikolajevič Litvinov, byl

117 V. I. LENIN, *Polnoje sobranije sočinenij*, tom. 41, s. 340.

118 L. D. TROCKIJ, *Kak vooružalas' revolucija*, vol. 2, kn. 2, Moskva 1924, s. 210–212; *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 498–499.

119 *Vserossijskaja kočegarka*, 1920, 12 oktjabrja, no. 71, s. 1.

120 P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 166–167.

121 *Graždanskaja vojna na Ukraine, 1918–1920*, vol. 3, s. 637.

122 P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 166; srov. D. Z. LEBED', *Itogi uroki trech let anarcho-machnovščiny*, s. 39.

123 Vjačeslav Valentinovič AZAROV, *Starobel'skoje soglašenje*, Odesa 2011, s. 8.

přesvědčen, že následná negace dohody nepřinesla bolševikům značnou výraznou politickou výhodu.¹²⁴ Pro machnovce se starobilská dohoda mohla jevit jako potenciaální legitimní nástroj k etablování jejich hnutí v rámci koexistence s bolševismem. To, že se členové RRP/PU/m rozhodli spojit znovu s bolševiky, se však machnovština do budoucna nevyplatilo v mnoha ohledech. Bolševici se drželi konceptu centralizovaného státu a neohlíželi se na nutnost politické modernizace. Starobilská dohoda je zároveň indikátorem toho, do jaké míry je chybou klasifikovat machnovské hnutí jako pouze vojenské hnutí.¹²⁵

Machnovština měla nepochybně podíl na porážce Wrangela. Bolševici však byli přesvědčeni, že by porazili Wrangela sami. Například člen RVR Gusev tvrdil, že nepotřebovali „doplňující“ vojenské síly na jižní frontě.¹²⁶ Významný britský historik Orlando Figes konstatoval, že Bílá armáda byla prakticky poražena již v dubnu roku 1920, kdy rezignoval Děnikin.¹²⁷ RKKA by bělogvardějce porazila, ale díky machnovcům se jim to podařilo o jeden až dva měsíce dříve. Lenin se navíc obával toho, aby válka nepřšla do zimního tažení, tudíž bolševici navíc získali lepší manévrovací prostor k likvidaci „dočasných“ spojenců. V průběhu boje machnovců proti Wrangelovi navíc poznamenal, že Machno je již společně s Kolčakem a Judeničem pouhým „pozůstatkem“ kontrarevolucionářů, tedy sociálních demokratů.¹²⁸

Bolševici se snažili machnovce přesvědčit o svém upřímném spolenectví a vyvolat v nich důvěru. Dokonce popřeli své dřívější prohlášení o kvazispolenectví Machna a Wrangela.¹²⁹ Například Kun přijel navštívit Machna a předal mu jako dárek balík, v němž byly fotografie výkonného výboru Kominterny s nápisem: „Bojovníkovi za pracující – rolnickou revoluci – soudruhu baťkovi Machnovi.“¹³⁰

Dne 8. října 1920 vydal Frunze Leninem očekávaný rozkaz, kterým stanovil vojenské úkoly pro RPAU/m.¹³¹ Cílem bylo odříznout Wrangela od potenciálních

124 V. N. LITVINOV, *O četvertom (oktjabr' 1920 goda) vojenno-političeskom soglašenii meždu revoljucionno-povstančeskoj armijej (Machnovcev) i kommunističeskim pravitel'stvom RSFSR*, *International Review of Social History* 32, 1987, no. 3, s. 399–400.

125 Například anarchistka Emma Goldmanová se domnívala, že machnovština měla čistě vojenskou povahu, a proto nemohla vyjadřovat „anarchistického ducha“: srov. Emma GOLDMAN, *My Disillusionment in Russia*, London 1925, s. 110–111.

126 Sergej Ivanovič GUSEV, *Graždanskaja vojna i Krasnaja armija*, Moskva 1925, s. 64–65.

127 O. FIGES, *Lidská tragédie: ruská revoluce 1891–1924*, Praha – Plzeň 2000, s. 633.

128 V. I. LENIN, *Polnoje sobranije sočinenij*, tom. 41, s. 401.

129 *Graždanskaja vojna na Ukraine, 1918–1920*, vol. 3, s. 642; dále srov. L. D. TROCKIJ, *Kak voružalas' revoljucija*, vol. 2, kn. 2, s. 214.

130 N. I. MACHNO, *Otkrytoje piš'mo partii VKP i jeje C. K.*, Delo truda, 1928, no. 37–38, s. 11.

131 *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 493–494; srov. *Direktivnyj ko-mandovanija frontov Krasnoj Armii (1917–1922)*, vol. 2, s. 763–764.

zdrojů zásob a potravin. Machnovcům se podařilo díky spojení s bolševiky dobyt zpět Berdansk a Alexandrovsk.¹³² Hlavním velitelem se stal Karetnykov a Machno se mezitím zotavoval v znovudobyté Huljajpoli. Frunze se snažil s pomocí machnovců obklíčit Wrangelovy jednotky ještě před příchodem zimy. Machnovci byli v rámci možnosti úspěšní, ale Frunze nebyl dostatečně spokojen s jejich mobilitou, protože mu to bránilo v plánu rychle obklíčit Bílou armádu u Perekopského průsmyku na západě Krymu.¹³³ Během několika střetů mezi RKKA a Bílou armádou se Wrangel ocitl v defenzívě. Postupně byl nucen opustit všechna území, která v létě dobyl, a vrátil se přes Perekop na Krym, čímž se nenaplnil Trockého rozkaz: „Nenechte je utéct!“¹³⁴ Bolševici úmyslně převáděli úspěchy machnovců na vítězství RKKA. Frunze se snažil jednotky Karetnyka maximálně vyčerpat, protože mu zakázal během bojů několikadenní pauzu.¹³⁵ O účasti machnovců v boji proti Wrangelovi se bolševici zmiňovali jen zřídka a jejich roli bagatelizovali.¹³⁶ Například rudoarmějec Nikolaj Jevgenjevič Kakurin se o RPAU/m explicitně nezmiňoval a omezil se pouze na označení „jednotky“.¹³⁷

Po zkušenostech s četnou dezercí rudoarmějců k machnovcům se bolševici snažili vyvarovat přímému kontaktu s machnovštinou. Jefimov se vyjádřil: „Životní styl machnovců působil na rudoarmějce lákavě: jako by tam byla velká svoboda, hýření [...] a zatímco dříve voják Rudé armády nešel na Machnovu stranu, nyní o tom začal uvažovat a v souvislosti s tím existovaly případy dobrovolného přeběhnutí.“¹³⁸ Jeden z bolševických velitelů zdůrazňoval, aby RKKA byla držena izolovaně od machnovštiny a aby se tak vyvarovala „kontaminaci anarchismu“.¹³⁹ To byl také důvod, proč bolševici nechali machnovce bojovat v předních liniích: „Vztah machnovců vůči Rudé armádě nebyl příliš spolehlivý a mohlo se zdát, že není vhodné nechat Karetnykův oddíl v našem týlu.“¹⁴⁰

132 *Graždanskaja vojna na Ukraine, 1918–1920*, vol. 3, s. 696–698.

133 *Ibidem*, s. 671; srov. *Perekop i Čongar, Sbornik statěj i matěrialov*, Moskva 1933, s. 33–37.

134 L. D. TROCKIJ, *Kak vooružalas' revoljucija*, t. 2, kn. 2, s. 221–222.

135 *Direktivny komandovanija frontov Krasnoj Armii (1917–1922)*, vol. 3, Moskva 1974, s. 486–487.

136 W. D. JACOBS, *Frunze: The Soviet Clausewitz 1885–1925*, s. 225; srov. *Graždanskaja vojna na Ukraine, 1918–1920*, vol. 3, s. 696–698.

137 Nikolaj Jevgenjevič KAKURIN, *Kak sražalas' revoljucija*, vol. 2, Moskva 1990, s. 346.

138 N. A. JEFIMOV, *Dejstvija protiv Machno s janvarja 1920 g. po janvar' 1921 g.*, in: *Sbornik Vojenno-Naučnogo Obščestva pri Vojennoj Akademii*, kn. 1, s. 209.

139 *Graždanskaja vojna na Ukraine, 1918–1920*, vol. 3, s. 637; srov. A. V. BELAŠ – V. F. BELAŠ, *Dorogi Nestora Machno*, s. 514–515.

140 Avgust Ivanovič KORK, *Vzjatije perekopsko-jušin'skich pozicij vojskami 6j armii v nojabre 1920 g.*, in: *Etapy bol'sogo puti. Vospominanija o graždanskoj vojne*, Moskva 1963, s. 443.

Bolševici byli k machnovcům velmi nedůvěřiví. Kun v telegramu Frunzemu oznámil, že nelze spoléhat na machnovce, protože nebyli schopni plnit zadané rozkazy.¹⁴¹ Mezi bolševiky a machnovštinou panovala nevráživá atmosféra. Bolševický velitel Uborevič se obával nedodržování rozkazů se strany Karetnyka a raději požádal Frunzeho o „uvolnění ze svých povinností“, a dodal: „Mé osobní vztahy s machnovskými vůdci jsou velmi nepřátelské od ledna 1920, kdy jsem zlikvidoval jejich desetitisícovou armádu.“¹⁴² Sám Frunze konstatoval, že měl pocit jako by byl na frontě obklopen „nepřátelským živlem“.¹⁴³ Karetnykov se údajně zdráhal vyrazit do bojů, protože se ze zkušenosti z předchozího spojení obával potencionální zrady.¹⁴⁴ Navíc se u machnovců obdobně jako na jaře roku 1919 začal projevovat nedostatek vybavení pro vedení války. Belaš adresoval Frunzemu telegram, v němž tvrdil, že „povstalci jsou většinou velmi špatně vyzbrojeni a vybaveni. Bosí, bez kabátů“.¹⁴⁵ Tento problém však bolševici ignorovali a zaměřili se na „tištěný“ boj proti machnovštině, protože na základě jejich výpovědí vedli machnovci protisovětské agitace, jež postupně úspěšně pronikala mezi členy RKKK.¹⁴⁶

Začátkem listopadu roku 1920 Frunze dal machnovcům pokyn k útoku na Perekopský průsmyk, kde se nacházeli bělogvardějci. Jednalo se o velmi riskantní krok, protože v okolí Perekopu se nacházely bažiny, jež by mohly znemožnit další efektivní boj proti Wrangelovi. Perekopská šíje se zdála být pro Bílou armádu „darem z nebes“.¹⁴⁷ Frunze v telegramu adresovaném Leninovi tvrdil, že šance na dobytí průlivu je 1:100.¹⁴⁸ Karetnykov sice utrpěl ztráty, ale podařilo se mu dostat až k Litevskému poloostrovu (Čuvaš). Během nepříznivého počasí, kdy teplota klesla až o dvacet stupňů, Karetnykův válečný manévr vytvořil prostor pro rychlý přesun jednotek RKKK z týlu tažení. Nakonec byla snaha o ofenzívu bělogvardějců odvrácena a Wrangel dne 11. listopadu 1920 vydal rozkaz k zahájení příprav na evakuaci Krymu.

141 *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 510.

142 *Ibidem*, s. 513.

143 A. V. BELAŠ – V. F. BELAŠ, *Dorogi Nestora Machno*, s. 499.

144 M. V. FRUNZE, *Izbrannye proizvedenija*, Moskva 1951, s. 235.

145 *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 515; srov. A. V. BELAŠ – V. F. BELAŠ, *Dorogi Nestora Machno*, s. 521.

146 *Ibidem*, s. 519.

147 Jonathan SMELE, *The Russian Civil Wars, 1916–1926*, New York 2015, s. 170–171.

148 *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 512; dále srov. M. V. Frunze *na Južnom frontě*, s. 153.

Frunze po porážce Wrangela začal machnovce okamžitě diskreditovat. Na otázku Kameněva ohledně jejich disciplíny odpověděl: „V posledních bojích byli povstalci lhotejší. Zjevným způsobem se vyhýbali misím, které s sebou nesly riziko vážných ztrát.“¹⁴⁹ Dne 14. listopadu 1920 proběhlo v Charkově zasedání Ústředního výboru KS(b)U společně s členy Ústředního výboru RKS(b), jehož výsledkem bylo schválení plánů likvidace machnovštiny.¹⁵⁰ V souvislosti s likvidací začalo docházet ze strany bolševických komisařů k pronásledování machnovců a k jejich represí. V telegramu RRPV/m směřovanému Popovi se uvádělo, že na frontě docházelo vzhledem k údajné dobrovolné dezerci rudoarmějců k antagonismu vůči machnovskému štábu.¹⁵¹ Machnovcům se podařilo zajmout několik agentů Čeky, kteří potvrdili, že probíhaly přípravy na zničení machnovštiny. Po jejich neúspěšné infiltraci za účelem lokalizace Machna začali bolševici tvrdit, že se jedná o „nedorozumění“.¹⁵²

Na základě výpovědi čekisty Fedora Timofejeviče Fomina je jisté, že bolševici chtěli machnovštinu eliminovat již před koncem tažení proti Wrangelovi. Rudoarmějci údajně během vstupu do Sevastopolu pokřikovali: „Krym je náš, a vše na něm.“¹⁵³ Navíc machnovci našli u jednoho člena RKKA nedatované letáky, ve kterých bylo napsáno: „Smrt machnovcům!“¹⁵⁴ Ty byly patrně distribuovány mezi 15. a 16. listopadem 1920, a to bezprostředně po evakuaci Wrangela. Jeho porážka znamenala pro machnovce „začátek konce“. V souvislosti s tím jeden z Machnových pobočníků dokonce prohlásil: „To je konec dohody! Mám za to, že do týdne nám bolševici vpadnou do zad!“¹⁵⁵

Po porážce Wrangela se bolševici díky starobilské dohodě ocitli ve výhodnější výchozí pozici než machnovci, protože ti klíčoví byli v obklíčení RKKA. Machno se nacházel v týlu tažení v Huljajpoli, kde se léčil ze zranění. Jeho zástupce Karenykov zůstal po bojích na Krymu a machnovská delegace se nacházela v Char-

149 *Direktivny komandovanija frontov Krasnoj Armii*, vol. 3, s. 513; M. V. FRUNZE, *Izbrannye proizvedenija*, s. 235.

150 Valerij Nikolajevič VOLKOVINSKIJ, *Machno i jeho krach*, Moskva 1991, s. 179–180.

151 Nestor Machno: *krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 524.

152 P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 173.

153 Fedor Timofejevič FOMIN, *Zapiski starogo Čekista*, Moskva 1964, s. 90.

154 P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 174.

155 *Ibidem*, s. 172.

kově. Bolševici tak mohli jednodušeji aplikovat své závazné stanovisko vůči postavalcům, které bylo definováno již od konce roku 1919.¹⁵⁶

Dne 23. listopadu 1920 vydal Frunze rozkaz, kterým RRP/PU/m nařídil, aby se do tří dnů RPAU/m začlenila do struktur RKKA jako pravidelná jednotka.¹⁵⁷ O tři dny později v dalším rozkazu oznámil, že vzhledem k nesplnění výzvy z 23. listopadu se machnovština považuje za „nepřítele“ bolševické revoluce. Podle Aršinoва se však machnovci o Frunzeho rozkazu dozvěděli až 15. prosince 1920 z charkovských novin *Kommunist*.¹⁵⁸ Pro bolševiky představovala machnovština bezprecedentní hrozbu, která by soustavně destabilizovala jejich nově etablovaný režim na Ukrajině. Například člen Jekatěrinoslavského oblastního výboru KS(b)U Moisej Jefimovič Ravič-Čerkasskij konstatoval: „Machnovština je však nemoc, která nakazila nejen Rudou armádu. Machnovština není jen to, co provádějí ‚bandy‘, které se označují za machnovštinu. Machnovština nakazila celou Ukrajinu, všechny její stranické, civilní a vojenské instituce. Každý ukrajinský revolucionář: bolševik, komunist, levicový socialista – v té či oné míře – podléhá této nemoci.“¹⁵⁹ Bolševici se snažili úmyslně a implicitně znovu legitimizovat machnovštinu jako kontrarevoluční hnutí, protože věděli, že pro machnovce budou jejich rozkazy nepřijatelné.

Poté, co Frunze označil machnovštinu za kontrarevoluční hnutí, informoval Trockij Lenina o tom, že hlavním úkolem bolševiků je zlikvidovat ukrajinský „banditismus“.¹⁶⁰ Téhož dne bylo rozhodnuto o tom, že 42. divize RKKA zaútočí na Huljajpole. Machnovci se podařilo z obklíčení uniknout, a tím předešel jisté smrti.¹⁶¹ Bolševici zatkl v Charkově celou delegaci machnovců, která byla následně převezena do Moskvy a zastřelena.¹⁶² Mezitím, co se bolševici snažili zmocnit Huljajpole, byl vydán rozkaz Karetnykovi, který se nacházel na Krymu, k tomu, aby s vojsky

156 *Vos'maja konferencija RKP(b)*, s. 82.

157 M. V. FRUNZE, *Sobranije sočinenij*, vol. 1, s. 177–180; *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraïne, 1918–1921*, s. 532–534; srov. P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 176–177.

158 P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 179; srov. *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraïne, 1918–1921*, s. 535.

159 Moisej Jefimovič RAVIČ-ČERKASSKIJ, *Machno i machnovščina*, Jekaterinoslav 1920, s. 19.

160 Bogdan MUSIAL, *The Ukrainian Policy of Bolshevik Russia, 1917–1922*, in: W. DORNIK (ed.), *The Emergence of Ukraine*, s. 339–340.

161 P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 180–184; A. V. BELAŠ – V. F. BELAŠ, *Dorogi Nestora Machno*, s. 544–547.

162 Zastřeleni byli Machnovci diplomati, pouze jedenáct anarchistů včetně Volina bylo deportováno: srov. Vladimir Vasil'jevič KOMIN, *Nestor Machno: mify i real'nost'*, Kalinin 1990, s. 65.

začal bojovat na Kavkaze proti jiným povstalcům.¹⁶³ Karetnykov rozkaz odmítl splnit a byl bolševiky úmyslně izolován a obklíčen 52. divizí a lotyšskou brigádou.¹⁶⁴ Se svými spolupracovníky byl 25. listopadu 1920 povolán na údadnou schůzku do Huljajpole, ale cestou byl zadržen a zastřelen. Machnovská kamarila tak začala být bolševiky postupně likvidována.

* * *

Podle Aršinova nikdo z machnovců dohodě s bolševiky nevěřil. Na základě předchozích zkušeností ze spojení v roce 1919 se očekávalo, že bolševici najdou během dvou až tří měsíců nějakou další záminku k útoku na machnovštinu.¹⁶⁵ Během října a listopadu 1920 se machnovci snažili seznámit místní obyvatelstvo se základními postuláty hnutí a upozornit na nebezpečí bolševismu prostřednictvím agitace. Sice předpokládali, že dohoda bude trvat rámcově několik měsíců, ale jejich představy o situaci po porážce Wrangela byly vágní. Představy členů RRPU/m a samotného Machna byly založeny na kombinaci obezřetnosti, skepse a obavy ze zraedy. Machno navíc nebyl intelektuál, což mělo za následek nejasnou anarchistickou vizi, která mu byla vytýkána anarchisty a jeho spolupracovníky.¹⁶⁶ Aršinov o Machnovi řekl, že jeho osobnost oslabovala „občasná“ nerozvážnost, a dodal: „Tento muž, plný energie a vytrvalosti, stal se náhle předčasně lehkomyšlným a neprokazoval dostatečný postoj k momentům výjimečně těžké krize.“¹⁶⁷ Například generál Bílé armády Viktor Vasiljevič Černavin (1877–1956), který se po krymské evakuaci přesunul do Prahy, o machnovštině uvedl, že základní teze hnutí – oddělení se od „otrokářského“, národního a politického režimu – byly spíše redukovány na extrémní a primitivní anarchismus, který popíral jakýkoli společenský řád.¹⁶⁸

I přes to, že na jihovýchodní Ukrajině se teorie anarchismu jevila jako plnohodnotná politická doktrína, machnovci byli konfrontováni s její aplikováním. Doktrína anarchokomunismu sice odmítala stát, ale v praxi byl Machno nucen pře-

163 *Graždanskaja vojna na Ukraine, 1918–1920*, vol. 3, s. 771; srov. *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 534.

164 *Istorija Latyšskich strelkov (1915–1920)*, s. 678.

165 P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 171.

166 V. S. CHUDOLEJ, „*Istorija machnovskogo dviženija*“ P. Aršinova, *Volna*, 1924, no. 51, s. 15–20; srov. Aleksandr Al'fredovič BEK, *Sobranie sočinenij*, vol. 4, Moskva 1993, s. 237–238.

167 P. A. ARŠINOV, *Istorija machnovskogo dviženija*, s. 210–211.

168 Vojenský ústřední archiv, Praha (VÚA-VHA), O Machnovskom dviženiji/sbírka ruských legií, karton č. 6, složka Krym.

vzít základy budování kvazistátu, které spočívaly v zakládání orgánů, jako byly sověty či VRR a následně RRPÚ/m. Navíc RPAU/m měla v podstatě totožnou organizační strukturu jako RKKA včetně politického oddělení, rozvědky a kontrarozvědky.¹⁶⁹

Společný boj proti Wrangelovi vytvořil mezi machnovci přesvědčení, jež bylo založeno na nutnosti uznání machnovštiny ze strany bolševiků jako rovnocenného partnera. Domnívali se, že rudoarmějci přejdou na jejich stranu a že je budou následovat jakožto pravé revolucionáře.¹⁷⁰ Tato nedefinovaná představa mohla teoreticky vycházet z Machnovy počáteční metody „boje“ proti bolševismu, kdy ještě v roce 1918 během cestování do Ruska vyzýval své stoupence k tomu, aby vstoupili do RKKA. Doufal totiž v to, že zvýšení koncentrace chudého rolnictva povede k „nápravě“ bolševismu.¹⁷¹ Machno sám zpětně přiznal, že spolehnout se na respekt bolševiků byla chyba: „Machnovské hnutí se mýlilo v revolučnosti bolševiků a nedokázalo včas podniknout preventivní kroky proti jejich zradě.“¹⁷²

Trockij s Leninem na počátku 20. let přemýšleli o tom, že by nechali anarchistům určité území: „S Leninem jsme vážně uvažovali o přidělení určitých území anarchistům, za souhlasu místního obyvatelstva, a umožnit jim pokračovat v jejich experimentu bezstátního společenského uspořádání.“ Nakonec byl návrh odmítnut, protože „anarchistické hnutí neprošlo zkouškou skutečných událostí na zkušebním poli ruské revoluce“.¹⁷³ Lenin chtěl za každou cenu bolševismus prostřednictvím občanské války zocelit. Myšlenka vytvoření samostatných republik či územních celků byla pro něho nepřijatelná. Jedním z cílů RKS(b) bylo zachovat celistvost předrevolučního impéria, které bylo národně-osvobozeneckým hnutím rozděleno na řadu nezávislých států.¹⁷⁴

Lenin věřil tomu, že Machnovův experiment nebude mít dlouhodobou životnost. Roku 1918 v moskevské *Pravdě* poznamenal, že anarchisty je potřeba potlačit „železnou rukou“.¹⁷⁵ Vzhledem k tomu, že Lenin ukrajinskými atamany opovrhoval, byl k Machnovi během občanské války velmi oportunistický.¹⁷⁶ Machno ho

169 P. F. ALEŠKIN, *Machnovščina: realii i nebylicy anarchizma*, *Vlast'*, 2008, no. 1, s. 85–87.

170 Nestor Machno: *krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 503; srov. D. Z. LEBED', *Itogi uroki trech let anarcho-machnovščiny*, s. 39.

171 N. I. MACHNO, *Spovid' anarchista*, s. 351.

172 Idem, *K 10-oj godovščine revoljuc. povstančestva na Ukraine*, Delo truda, 1929, no. 44–45, s. 7.

173 Lev D. TROTSKY, *Stalin: An Appraisal of the Man and His Influence*, London 2016, s. 368; srov. Viktor SERGE, *Memoirs of the Revolutionary*, New York 2011, s. 140.

174 Stanislav KULČYCKYJ, *Peršopočatky radjans'koji ukrajinizaciji*, *Svitohljad*, 2011, no. 4, s. 66.

175 V. I. LENIN, *Polnoje sobranije sočinenij*, tom. 36, Moskva 1962, s. 195.

176 Ibidem, tom. 38, Moskva 1963, s. 356; srov. N. I. MACHNO, *Spovid' anarchista*, s. 371–375.

později po zkušenostech v občanské válce obvinil z hrubého pokrytectví.¹⁷⁷ Podle něho představoval anarchismus pro Lenina jakousi „podpůrnou“ sílu v rámci boje proti kapitalismu. Lenin byl přesvědčen, že anarchismus tak, jak ho Machno prezentoval, byl „výsledkem anarchistické propagandy a nebude trvat dlouho“.¹⁷⁸ V prosinci 1922 na X. celoruském sjezdu sovětů dokonce skrytě označil Machna za jednoho z „dobrých učitelů“ v rámci upevnění moci bolševiků: „Děnikin atd. byli dobří učitelé [...] učili seriózně.“¹⁷⁹ Machnovština tak nepřímou pomohla bolševikům získat kontrolu nad územím, ve kterém neměli takový vliv.

Machno až v exilu o Leninovi tvrdil, že „falešně zaujal“ v Rusku rolníky a dělníky svými bolševickými hesly. Podle Machna bolševismus tím, že ztělesňoval centralizovaný stát, způsobil krach přirozeného vývoje revoluce, která měla být v souladu se zájmy mas.¹⁸⁰ V dopise Tomáši G. Masarykovi tvrdil, že únorová revoluce „umožnila všem národům [v ruském impériu – pozn. J. F.] přikročit samostatně k vybudování svého života na nových revolučních základech“.¹⁸¹ Machno na základě analýzy bolševismu došel k závěru, že ruští komunisté nesplnili závazky, které hlásali během občanské války. Ve svých polemických statích se snažil mimo jiné dokazovat to, že komunismus byl extrapolací anarchismu.

Poté, co byl Wrangel poražen, představovalo pro bolševiky machnovské hnutí už jen „překonanou epizodu“.¹⁸² Machno, který začal postupně ztrácet tzv. páteř machnovštiny – válkou demoralizované rolnictvo, byl se svými přívrženci pod neustálým tlakem RKKa a byl nucen uprchnout do Rumunska. Rok 1921 se v rámci dějin anarchismu označuje za *annus horribilis*.¹⁸³ Nejen, že byla machnovština definitivně poražena bolševiky a již nepředstavovala žádnou vojenskou hrozbu, ale zemřel také anarchistický teoretik Petr Kropotkin. Právě ruští historici často považovali rok 1921 za konec anarchismu v sovětském Rusku, ale i navzdory bolševickým represím se anarchistické hnutí dokázalo ve 20. letech udržet v ilegality.¹⁸⁴

177 N. I. MACHNO, *K 10-jej godovščine revoljuc. povstančestva na Ukraine*, Delo truda, 1929, no. 44–45, s. 3.

178 Idem, *Spovid' anarchista*, s. 371.

179 V. I. LENIN, *Polnoje sobranije sočinenij*, tom. 45, Moskva 1964, s. 440.

180 N. I. MACHNO, *Ideja ravenstva i bolševiki*, Delo truda, 1926, no. 9, s. 9.

181 J. FRYNTA, *Czechoslovakia in the Context of Nestor Maklmo's Exile (1922–1924)*, Starožytynosti Lukomor'ja, 2023, no. 4, s. 71.

182 Iona Emmanuilovič JAKIR, *Vospominanija o graždanskoj vojne*, Moskva 1957, s. 38.

183 Peter C. MENTZEL, *Chaos and Utopia: The Anarchists in the Russian Revolution and Civil War*, *The Independent Review* 22, 2017, č. 2, s. 180.

184 Viktor SAVCHENKO, *The Anarchist Movement in Ukraine at the Height of the New Economic Policy (1924–25)*, *East/West: Journal of Ukrainian Studies* 4, 2017, no. 2, s. 173–186; Idem,

Závěr

V roce 1926 Machnův spolupracovník Aršinov poznamenal: „Je příznačné, že navzdory síle [...] hrdinství a nevyčísitelným obětím, které anarchisté přinesli v boji za anarchistický komunismus – i přes to vše zůstalo anarchistické hnutí vždy slabé a z velké části bylo v dějinách boje pracující třídy jen nevýznamnou událostí, epizodou, a nikoliv přímým činitelem.“¹⁸⁵ Machnovština představovala v dějinách Ukrajiny ambiciózní rolnické hnutí, jehož potenciál nebyl zcela naplněn. I přesto, že machnovské hnutí reflektovalo národní aspirace v podobě anarchokomunismu, nepodařilo se je plně prosadit či dovést ke společenské konsolidaci. Vzhledem ke kataklyzmatu občanské války nebyl Machno společně se svými příznivci schopen obratně přizpůsobit ideologickou doktrínu podmínkám reálné situace. Ukrajinský historik Volodymyr Mykolajovyč Čop trefně poznamenal, že vzhledem k nedostatku času k praktickému ověření teoretických premis anarchokomunismu se Machnův politický program nemohl vyvarovat utopických prvků.¹⁸⁶

Předchozí výklad se pokusil ukázat dynamičnost a ambivalentnost vztahů mezi machnovštinou a bolševiky v roce 1920, které vycházely ze zkušeností z roku 1919. Lze proto konstatovat, že vztahy Machna, jeho spolupracovníků a bolševiků se staly zvláště tragickou kapitolou v historii machnovštiny.¹⁸⁷ Studie se věnovala faktorům, okolnostem a motivům, které vedly machnovce a bolševiky k podepsání starobilské dohody. Zároveň analyzovala, jakým způsobem obě strany vnímaly ratifikovanou smlouvu, jaká byla jejich očekávání, jaký význam měla dohoda pro machnovce a bolševiky a jaký byl její důsledek.

Vztahy mezi machnovštinou a bolševiky lze charakterizovat jako „situační“. Jejich společným jmenovatelem byla hrozba Bílé armády pod vedením Wrangela, jehož cílem během léta 1920 bylo zmocnit se Donbasu, Donu a Kubáně. Machnovci se v průběhu září 1920 ocitli ve slepé uličce a byli nuceni provádět vyčerpávající partyzánské boje jak proti Bílé armádě, tak proti RKKA. Na základě zkušeností z roku 1919 byli machnovci zpočátku k bolševikům skeptičtí. I přes vzájemné ne-

Rozhrom anarchisty'koho ruchu v radjans'kij Ukraini (1927–1929 rr.), *Ukrajins'kyj istoryčnyj žurnal*, 2017, no. 1, s. 84–96.

185 [P. A. ARŠINOV], *Organizacionnaja platforma vseobščego sojuza anarchistov (Projekt)*, in: *Anarchisty. Dokumenty i materialy*, vol. 2, 1917–1935, Moskva 1999, s. 471.

186 V. M. ČOP, *Polityčna prohrama machnovy'koho ruchu*, *Zaporizhzhia Historical Review* 1, 2009, no. 25, s. 57–63.

187 T. ŠANIN – V. KONDRASIN – N. TARCHOVA, *Etapy i zigzagi revoljucionnoj vojny: Machno i bolševiki*, in: *Nestor Machno: krest'janskoje dviženije na Ukraine, 1918–1921*, s. 19.

shody se RRPÚ/m usnesla na tom, že se spojí s bolševiky proti Wrangelovi, kterého v konečném důsledku vnímala jako větší hrozbu, a to z důvodu možného nastolení předrevolučního režimu. Machnovci se také snažili jednat pragmaticky a zachovat si přízeň rolnictva, jelikož komunisté měli mezi rolníky větší podporu.

Bolševici byli vůči machnovštině názorově konzistentní již od roku 1919. Jejich cílem bylo v průběhu roku 1920 machnovské hnutí destabilizovat, postupně začlenit do struktur RKKa a zlikvidovat. Původně byli přesvědčeni, že by Wrangela porazili bez možných spojenců. Bolševici však špatně vyhodnotili situaci a vzhledem k polsko-sovětské válce nedisponovali na jihovýchodní Ukrajině dostatečným počtem jednotek, a proto se jim pragmatické spojenectví s machnovštinou jevílo jako výhodné.

Dne 2. října 1920 byla na podnět machnovců podepsána starobilská dohoda, která se skládala ze dvou částí (politické a vojenské), které deklarovaly společný boj proti Bílé armádě. Machnovci, jejichž vztah k bolševikům byl značně ambivalentní, považovali spojenectví s bolševiky do jisté míry za garanci zachování rolnické revoluce. Na základě politických tezí se snažili posílit autonomii machnovštiny, což bolševici neohodlali respektovat, protože považovali starobilskou dohodu pouze za vojenskou. Navíc byli přesvědčeni, že machnovština se u rolnictva zdiskreditovala a kvůli zachování si reputace se přidala na jejich stranu. Rozkol mezi machnovštinou a bolševiky byl bezpochyby nevyhnutelný. Mohla za to rozdílná ideologická vize, která se promítala do jejich vztahu, během něhož se střetával koncept decentralizovaného anarchokomunismu a státně centralizovaného bolševismu.

Pro machnovce mohla starobilská dohoda představovat potencionální legitimní nástroj k etablování jejich hnutí v rámci koexistence s bolševismem. Problémem machnovců však byla jejich nedefinovaná představa o vývoji jejich hnutí po porážce Wrangela, která byla založena na obezřetnosti a skepsi. I přes to, že machnovci byli přesvědčeni o tom, že Krym bude dobyt, jejich názorová rozpolcenost se stala jedním z faktorů, který způsobil postupnou porážku machnovštiny. Belaš si v této souvislosti ve svých vzpomínkách kladl otázku: „A co potom? Znovu bojovat s rudými?“¹⁸⁸

V konečném důsledku se machnovcům podpis starobilské dohody nevyplátil v mnoha aspektech. Bolševici se drželi ideologického konceptu marxismu-leninismu a porážce Wrangela díky dohodě získali lepší manévrovací prostor k porážce a zradě „dočasných“ spojenců. Poté, co začali machnovštinu na základě ospravedl-

188 A. V. BELAŠ – V. F. BELAŠ, *Dorogi Nestora Machno*, s. 528.

ňujících rozkazů likvidovat, se Machno společně se svými spolupracovníky ocitl v akutní ideologické krizi. Paradoxně se tak machnovština v roce 1920 stala neúmyslně „prodlouženou rukou“ bolševiků, která jim pomohla získat kontrolu nad jiho-východní Ukrajinou.

SUMMARY

Anarchism appeared in Ukraine in the second half of the 19th century as a full-fledged political doctrine whose elements were reflected by the Makhnovshchina in southeastern Ukraine in the years 1917–1921. However, its aspirations were paralyzed by the cataclysm of the Civil War and by Bolshevik antagonism. The aim of this study was to analyze relations between the Makhnovshchina and the Bolsheviks in 1920. It focused on the circumstances and factors that led the Makhnovists and Bolsheviks to sign the Starobilsk Agreement, and asked questions about how both sides perceived this agreement, and what their expectations were. In addition, it dealt with the ramifications of concluding the agreement and its significance for the subsequent alliance. The relations between the Makhnovshchina and the Bolsheviks can be characterized as ambivalent and dynamic. The relationship was *de facto* defined in 1919, but at the same time it was also accompanied by frequent conflicts and ruptures that resulted in the liquidation of the Makhno movement. The liquidation of Wrangel became a common goal for both Makhnovists and the Bolsheviks in 1920. On 2 October 1920, both sides signed the Starobilsk Agreement, which may have seemed to be a potential legitimate means for establishing the Makhnovshchina in a framework of coexistence with Bolshevism. However, the Bolsheviks adhered to the ideological concept of Marxism-Leninism, and their goal was to gradually liquidate the Makhno movement. Ultimately, in many respects, concluding the Starobilsk Agreement did not pay off for the Makhnovists, because after the defeat of Wrangel the Bolsheviks gained a better position for maneuvering to accomplish their liquidation. Moreover, the Makhnovists' undefined idea about the development of their movement also contributed to this outcome. Although the doctrine of anarcho-communism refused the state, in practice Makhno was forced to take over the foundations of quasi-state building. Paradoxically, the Makhnovshchina thus became an unintentional "long arm" of the Bolsheviks, helping them gain control over southeastern Ukraine.

STUDIE / ARTICLE

„Kde je síla, tam je i svoboda!“
Ukrajinské sokolské hnutí
v meziválečném Československu¹

PETR LOZOVIUK

Katedra antropologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita Plzeň

“Where there is strength, there is freedom!”. The Ukrainian Sokol movement in interwar Czechoslovakia

The Ukrainian Sokol movement abroad is an interesting social phenomenon from the point of view of studying the formation of the modern Ukrainian nation. In addition to the cultivation of physical fitness, education for active patriotism occupied an important place in the Sokol ideology. The study traces the process of the development of a specific analogy of the Sokol movement in the conditions of the still forming Ukrainian nation in a historical perspective. The emphasis is placed on its institutionalisation in the conditions of the ethnic diaspora. The main source of information for such a focused study was the contemporary emigrant press and other publications published in the diaspora. The most comprehensive reports on the issues discussed can be found in the monthly Ukrainian Sokol, whose publisher was the Union of Ukrainian Sokol Abroad, the organisation that receives the most attention in the text. In addition to the formation of national consciousness, the role of Ukrainian Sokol lay in the consolidation of

1 Studie byla vypracována v rámci řešení výzkumného projektu FF ZČU Plzeň (SGS-2023-021).

disparate Ukrainian currents of opinion in an environment of politically disunited emigration. The author concludes that the Sokol movement played a significant role in shaping the ideology of Ukrainian nationalism on the territory of the Czech lands during the period under study.

Key words: Ukrainian Sokol; interwar Czechoslovakia; Ukrainian nationalism; Ukrainian emigration

Úvod

Český tělovýchovný spolek Sokol byl založen roku 1862 nejen jako tělocvičná organizace, nýbrž i jako instituce pečující o „morální“ a „duchovní“ rozvoj lidského jedince, který byl ovšem vnímán jako integrální součást širšího celku. Důležitou úlohu v sokolské ideologii proto zaujímal i pěstování pozitivního vztahu k české vlasti a národu. Již záhy po vzniku prvních českých sokolských jednot se ukázalo být zřejmé, že myšlenka propojení pěstování fyzické zdatnosti a výchovy k aktivnímu vlastenectví je přenositelná též do dalších etnických kontextů.² Do počátku 20. století vznikly prakticky ve všech oblastech obydlených slovanskými jazyky hovořícími populacemi obdobně orientované sokolské organizace. Mnohé z nich se staly členy roku 1908 ustaveného Svazu Slovanského sokolstva. Jedním ze slovanských národů, v jehož rámci došlo k rozvoji specifické obdoby sokolského hnutí, byl počátkem 20. století se teprve formující národ ukrajinský.

Kromě kratších studií dosud neexistuje rozsáhlejší vědecká monografie, která by byla věnována historii a společenskému významu ukrajinského sokolského hnutí v zahraničí. Vedle archivních materiálů z archivu ukrajinského sokolství, které se ovšem od konce druhé světové války nalézají v Kyjevě, kam byly převezeny ze zrušeného Muzea osvobozenéckého boje Ukrajiny v Praze,³ představují hlavní zdroj informací pro studium ukrajinského sokolství v zahraničí emigrantský tisk a další v diaspoře vydávané publikace.⁴ Z periodik obsahuje nejucelenější zprávy

2 Je jistě zajímavé poznamenat, že sami vrcholní představitelé Sokola nepřímo připouštěli, že tato nacionálně silně orientovaná organizace byla založena v reakci na vznik a podle vzoru německých turnerských spolků (stov. Karel DOMORÁZEK, *Sokolstvo*, Praha 1914, s. 18–19).

3 Muzeum bylo založeno roku 1925 a zrušeno v roce 1948.

4 Zcela zvláštní místo mezi těmito tiskovinami zaujímá monografický přehled Symona Narižného „Ukrajinská emigrace: kulturní práce ukrajinské emigrace mezi dvěma světovými válkami“ (Symon NARIŽNYJ, *Ukrajinska emibracija: kulturna pracja ukrajinskoji emibraciji miž dvoma svitovymi vijnamy*, Praha 1942).

o tematizované problematice měsíčník *Ukrajinský sokol*, jehož vydavatelem byl Svaz ukrajinského sokolstva v zahraničí, organizace, které bude v tomto textu věnována největší pozornost. V případě zmiňované tiskoviny se jedná o významný pramen nejen k osvětlení aktivit ukrajinských sokolů v meziválečné ČSR, ale k poznání ukrajinské emigrace sledovaného období vůbec. Finálním záměrem této studie je naznačit, jakým způsobem docházelo prostřednictvím sokolského hnutí k formování a upevňování nacionálního paradigmatu uvnitř ukrajinské diaspory.

Ukrajinské sokolské hnutí v Rakousko-Uhersku a Ruské říši

Za předchůdce sokolských organizací založených ukrajinskými emigranty ve 20. a 30. letech 20. století lze považovat existenci ukrajinského tělocvičného a vlasteneckého spolku Sokil, který vznikl na popud českých sokolů ve Lvově roku 1894. Dne 26. července 1893 schválilo ministerstvo vnitra ve Vídni stanovy a 11. února následujícího roku se konala první valná hromada ukrajinského Sokola, který byl nazván Sokil-Baťko.⁵ Podnět k tomuto kroku byl ovšem ve Lvově položen již v červnu 1892 během zájezdu asi 150 českých sokolů na první slet polského sokola, který rozvíjel svoji činnost v tomto tehdy etnicky, jazykově a religiózně smíšeném městě již od roku 1867. Kromě tělovýchovné náplně hodlali Ukrajinci české hosty během jejich pobytu blíže seznámit i s ukrajinskými poměry. Součástí programu proto byly nejrůznější kulturní akce, mezi nimiž vynikl koncert pěveckého spolku „Bojan“. Tento koncert se podle svědectví přímých účastníků „znamenitě vydařil, neboť českým sokolům velice se líbily ukrajinské písně“.⁶ Také čeští sokolové zapůsobili na ukrajinské hostitele. Výsledkem tohoto vzájemného působení bylo založení sokolské organizace, jejíž název byl zvolen a stanovy vypracovány podle českého vzoru.⁷ Mezi prvními členy spolku bylo možné nalézt i některé místní Čechy.⁸

Další výrazný kontakt ukrajinských sokolů s českým prostředím se váže k roku 1912, kdy se padesát pět Ukrajinců účastnilo šestého všesokolského sletu v Pra-

5 Další východohaličskou tělocvičně-brannou organizací s obdobným zaměřením jako Sokil-Baťko byl v roce 1900 založený spolek s názvem Sič.

6 František KORHOŇ, *Ukrajinské Sokolstvo, Ukrajinský Sokil. Časopys Sojuzu ukrajins'koho sokil'stva za kordonom 1934*, č. 1, s. 2.

7 Jiří VACEK, *Ruský a ukrajinský Sokol v Československu*, in: Václav Veber a kol., *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918–1945*, sv. 3, Praha 1995, s. 42–52, zde s. 46.

8 F. KORHOŇ, *Ukrajinské Sokolstvo*, s. 2.

ze, který byl zároveň vnímán jako první „všeslet“ Svazu Slovanského sokolstva.⁹ V haličských městech vznikaly pobočky zaměřené především na tělesnou výchovu, zatímco pobočky zakládané na venkově obvykle kombinovaly tělesnou výchovu a hasičství. Počet místních poboček, které se mohly volně nazývat Sič nebo Sokil, vzrostl z 6 v roce 1902 na 70 v roce 1903 a dále na 243 v roce 1905, 373 v roce 1907, 601 v roce 1910 a 974 v roce 1914.¹⁰ V letech 1911 a 1914 byly ve Lvově uspořádány dva slety ukrajinského sokola, jichž se zúčastnilo bezmála deset tisíc cvičenců a cvičenek.¹¹

V prvních stanovách ukrajinského Sokola byl popsán účel jeho činnosti následujícím způsobem: „Cílem spolku je výchova členů v tělocviků prostřednictvím společných cvičení, společných vycházek a výuky.“ Součástí spolkových aktivit byla kromě toho též cvičení požární ochrany, střelba na terč, jízda na koni, jízda na velocipédech, plavání, veslování, šerm, zpěv a hudba. Pro „oživení spolkového ducha“ byly pořádány přednášky a další společenské akce, veřejné gymnastické produkce a ochotnická představení.¹²

Rozvoj sokolského hnutí v Haliči a v severní Bukovině přerušila první světová válka. Po jejím ukončení, za druhé polské republiky, musel ukrajinský Sokol pracovat v mnohem horších podmínkách než v období Rakouska-Uherska, neboť polské úřady obnově hnutí bránily. Sokilu-Baťko bylo sice v omezené míře umožněno v letech 1918–1920 obnovit svoji činnost,¹³ polská správa však zakázala jeho rozšíření do dalších Ukrajinci osídlených oblastí obnoveného polského státu, jako např. na Volyn, Cholmsko či Lemkovštinu. K dalšímu omezení jeho aktivit došlo v důsledku inovace zákona o spolicích z roku 1933. Počet poboček Sokilu se v meziválečném období pohyboval od 6 v roce 1921, 37 v roce 1923, 586 v roce 1928, až po 493 v roce 1930, aby poté začal klesat na 370 v roce 1934, 233 v roce 1936 (s přibližně 23 tisíci členy) a 300 v roce 1939 (s přibližně 35 tisíci členy).¹⁴ Jak poznamenal český dobový pozorovatel, „za války utrpěl ukrajinský sokol mnoho ztrát

9 Ibidem.

10 Edvard ZHARSKY, *Sokil*, Internet Encyclopedia of Ukraine. Dostupné na: <http://www.encyclopediaofukraine.com/pages%5CS%5CO%5CSokil.htm>, 5. 2. 2023.

11 F. KORHOŇ, *Ukrajinské Sokolstvo*, s. 2.

12 Ihor MEL'NYK, *Juvilej ukrajinského „Sokola“*. Dostupné na: <https://zbruc.eu/node/18623>, 5. 2. 2023.

13 Centrem obnoveného hnutí se opět stal Lvov, v němž podle oficiálních údajů žilo v roce 1931 přibližně 50 tisíc Ukrajinců, což představovalo asi 16 % z celkových 312 tisíc obyvatel města (Jelena BORISJONOK, *Nesovetskaja ukrainizacija: vlasti Polši, Čechoslovakii i Rumynii i „ukrain-skij vopros“ v mezvojennyj period*, Moskva 2018, s. 130).

14 E. ZHARSKY, *Sokil*.

na životech a majetku. Po válce se poměry značně změnily, bylo rozpuštěno mnoho jednot a dnes ukrajinské sokolstvo po prohrané válce ukrajinsko-polské, téměř živoří a bude náležeti na vedoucích činitelích, jak poměry se budou dále vyvíjeti“.¹⁵

Důvodem stagnace sokolských aktivit mezi ukrajinskou mládeží bylo výrazné zhoršení postavení Ukrajinců v druhé polské republice, která po první světové válce do svých hranic inkorporovala rozsáhlé ukrajinské oblasti. Nový stát od počátku vedl „protiukrajinskou politiku“, jejímž hlavním cílem byla v etnicky ukrajinských provinciích druhé Rzeczpospolité „úplná polonizace místního východoslovanského obyvatelstva“.¹⁶ Jednalo se o rozvíjení starší polské politické koncepce v nových podmínkách, kdy na Ukrajince (a také Bělorusy) bylo nahlíženo z pozice „civilizační nadřazenosti, která interpretovala polské etnikum v běloruských a ukrajinských zemích jako „dominantní civilizační sílu schopnou politické organizace“.¹⁷ Grodensko, Vilenská oblast, Polesí, Volyň a východní Halič, obývané převážně Bělorusy a Ukrajinci, byly přitom považovány za primárně polské země, v nichž „Varšava prováděla agresivní politiku etnokulturní msty“.¹⁸ Na východoslovanské obyvatelstvo bylo tudíž nahlíženo jako na „etnografický materiál, který je třeba spolknout a strávit“.¹⁹ Viděno z této perspektivy nepřekvapí, že politika polských úřadů byla zaměřena na přizpůsobení ukrajinského obyvatelstva polskému prostředí, resp. na jeho přímou asimilaci. Reakce z ukrajinské strany měla podobu sabotáží a teroru, na což zase reagovaly polské úřady „pacifikací“ ukrajinského obyvatelstva prostřednictvím masových zátahů a zatýkání.

Ukrajinské národní hnutí, jež bylo tvořeno politickými organizacemi různého zaměření, mělo ve 20. a 30. letech 20. století svoji základnu především ve východní Haliči. Oproti tomu na Volyni na počátku 20. let 20. století ještě žádné aktivní ukrajinské společenské a politické organizace neexistovaly.²⁰ Vedoucí postavení v národním hnutí zaujímal centristický Ukrajinský národně demokratický svaz (dále UNDO), který vstoupil na politickou scénu v létě roku 1925 jako legální politické uskupení. Na jeho ustavujícím sjezdu ve Lvově bylo konstatováno, že hlavním úkolem UNDO je politicky sjednotit v Polsku žijící ukrajinský národ, s cílem

15 F. KORHOŇ, *Ukrajinské Sokolstvo*, s. 2.

16 Kirill ŠEVČENKO, „*Kartina varvarstva i gluposti*“: *Beloruskoje i ukraínskoje menšinstvo II Reči Pospolitoj v konce 1930-ch gg.*, in: Veronika Krašeninnikova (ed.), *Antigitlerovskaja koalycja – 1939: Formula provala*, Moskva 2019, s. 53–67, zde s. 53.

17 *Ibidem*, s. 54.

18 *Ibidem*.

19 *Ibidem*, s. 57.

20 J. BORISJONOK, *Nesovetskaja ukrainizacija*, s. 132.

za vhodných podmínek usilovat o jednotný nezávislý ukrajinský stát, který by zahrnoval veškerá Ukrajinci obydlená území.²¹ Původní ostře odmítavý vztah Svazu vůči polskému státu byl později poněkud zmírněn a jako prostředek k prosazení kolektivních práv místních Ukrajinců byly prohlášeny výhradně nenásilné protestní akce, přičemž hlavní platformou činnosti Svazu představovala činnost vzdělávacích institucí a družstevní hnutí.²²

Odlišně se stavěla k polské nadvládě pravicově radikální uskupení, zejména Organizace ukrajinských nacionalistů (dále OUN), která vznikla sjednocením několika ultranacionalistických proudů během kongresu konaného ve Vídni v roce 1929.²³ Vedle masivní nacionalistické propagandy prováděla OUN na území polského státu sabotáže, nátlakové akce, přičemž její stoupenci se nezdráhali přikročit i k individuálnímu teroru (atentáty). V létě 1930 provedli členové OUN řadu žhářských útoků na majetek polských statkářů a podvrtné akce na telefonní a telegrafní komunikační linky. Během července 1930 došlo k zorganizování 11 sabotáží, v srpnu 54, v září 101 a v říjnu 22.²⁴

V průběhu roku 1930 přikročily polské úřady k rozhodným odvetným krokům proti ukrajinským radikálům ve východní Haliči. V nejvyšších politických kruzích bylo rozhodnuto potlačit ukrajinské nacionalistické hnutí silou pomocí trestné operace policejních a vojenských jednotek. Rozkaz k „pacifikaci“, jak byla tato akce nazvána, byl vydán 1. září 1930 a její trvání zahrnovalo prakticky celé zbývající období roku. Opatření se dotkla 450 ukrajinských obcí v 16 okresech Lvovského, Tarnopolského a Stanislavského vojvodství. V dotčených regionech bylo přistoupeno k nevybíravým represím vůči ukrajinským kulturním spolkům, byla uzavřena tři ukrajinská gymnázia a zatčena řada aktivistů. Internováno bylo 1 739 osob, z nichž 1 143 bylo obviněno z teroristické a protistátní činnosti.²⁵ Tyto události měly negativní dopad na polsko-ukrajinské vztahy, ale zároveň upoutaly mezinárodní pozornost k „ukrajinskému problému“ druhé polské republiky. Jiným rezultátem tohoto vývoje bylo, že mezi ukrajinskou mládeží v Polsku, ale i v diaspoře, významně vzrostl zájem o myšlenky ukrajinského nacionalismu.

V důsledku zhoršení poměrů mezi polským státem a Ukrajinci přešly během první poloviny 30. let 20. století některé ukrajinské mládežnické organizace do ile-

21 Ibidem, s. 132–133.

22 Ibidem, s. 133.

23 Ibidem, s. 132.

24 Ibidem, s. 143.

25 Ibidem, s. 144.

gality.²⁶ Jiní nacionálně orientovaní aktivisté se rozhodli opustit vlast a působit nade v organizacích ukrajinské emigrace. Mnozí z nich našli svůj nový domov v ČSR, která pro ně představovala důležité zahraniční útočiště již v předchozím období.

Na Podněperské Ukrajině působily v době před vypuknutím první světové války pouze ruské sokolské jednoty, jejichž členy ovšem byli i mnozí Ukrajinci.²⁷ První sokolské organizace se na území Ruské říše objevily již v 70. letech 19. století mezi volyňskými Čechy.²⁸ Ve druhé polovině 80. let 19. století se Josef Scheiner, tehdejší redaktor pražského časopisu *Sokol*, vytrvale pokoušel navázat spojení s Ruskem v zájmu sblížení ruských tělocvičných jednot s českým sokolstvem. Jeho úsilí bylo nakonec úspěšné a roku 1889 vyslala redakce zmíněného časopisu náčelníka žižkovského Sokola Julia Grumlíka do Tiflisu (Tbilisi), kde přijal místo učitele tělocviku na tamním gymnáziu. Právě Tiflis se tak stal pomyslnou „kolébkou“ ruského sokolstva.²⁹ K pokusům o založení dalších sokolských jednot docházelo i na jiných místech tehdejšího Ruska, jejich oficiálnímu ustavení však bylo bráněno a „směly tak existovat jen pod jinými názvy“.³⁰

K širšímu rozšíření sokolské myšlenky v Rusku došlo až v důsledku duchovní krize po katastrofálním vyústění války s Japonskem a na ní navazující revoluční události z let 1905–1907. Teprve tyto neúspěchy přispěly k tomu, že „se konečně dostala česká tělocvičná soustava do starého Ruska“.³¹ Sokolská gymnastika a s ní spojená forma tělovýchovné organizace následně pronikla jak do systému výuky tělesné výchovy školní mládeže, tak do praktikování tělesné výchovy v ruské armádě. Stanovy Svazu ruského sokolstva byly schváleny v dubnu 1911 a roku 1913 začal v Petrohradě vycházet *Věstník ruského sokolstva*.

Rozvoj sokolského hnutí v Ruské říši zůstal až do vypuknutí první světové války do značné míry v režii českých kádrů. Mezi léty 1889 až 1914 zde pracovalo ve 386 vzdělávacích institucích asi dvě stě českých instruktorů-sokolů, mezi nimi

26 Ibidem, s. 146.

27 J. VACEK, *Ruský a ukrajinský Sokol*, s. 46.

28 Aleksej Aleksejevič LJACH-POROD'KO, *Gimnastičesko-sportivnaja i obščestvenno-patriotičeskaja dějatel'nost' „sojuza ruskogo sokol'stva“ v rossijskoj imperii v načale XX veka*. Dostupné na: <https://refdb.ru/look/1636735.html>, 20. 4. 2023.

29 J. VACEK, *Ruský a ukrajinský Sokol*, s. 42.

30 Petr KALETA, *Ruský sport v Československu od počátku první republiky do padesátých let 20. století*, Brno 2022, s. 18.

31 Fridolín MACHÁČEK, *Sokolstvo*, in: Co daly naše země Evropě a lidstvu. Obrozený národ a jeho země na fóru evropském a světovém, Praha 1940, s. 324.

třicet šest žen.³² Mnoho z českých sokolských náčelníků působících v Rusku před rokem 1914 vstoupilo na počátku války do České družiny, dobrovolnické jednotky složené z tamějších krajanů bojujících na straně Ruského impéria. Po říjnové revoluci bylo na slibně se rozvíjející sokolské hnutí nahlíženo novou sovětskou mocí se skepsí. Po konsolidaci nového společenského pořádku bylo roku 1923 prohlášeno za „buržoazní reakční organizaci“ a následně zakázáno.³³

Počátky ukrajinského sokolského hnutí v ČSR

Historie organizovaného ukrajinského sokolstva v emigraci se počíná rokem 1922 a je spojena především s aktivitami představitelů ukrajinské diaspory, kteří našli útočiště v Československu. V tomto ohledu bylo do jisté míry navázáno na tradici účasti haličských Ukrajinců na předválečných všesokolských sletech. V počátečním období formování organizace však Ukrajinci ještě nevytvořili žádnou vlastní nezávislou strukturu a první pobočky ukrajinského Sokola vznikaly v rámci českých sokolských jednot.³⁴ Původním hlavním cílem při organizování sportovních struktur ukrajinské emigrace v meziválečném Československu, stejně jako v dalších střeoevropských zemích, „bylo pozvednout vlasteneckého a morálního ducha válečných zajatců a uprchlíků, sjednotit ukrajinskou mládež a komunikovat s ní v ukrajinském prostředí“.³⁵

Ukrajinské emigrantské sportovní aktivity probíhaly v rámci tří výrazných složek. První představovalo studentské sportovní hnutí, dále se jednalo o mládežnické hnutí, které bylo spojeno se skautskou organizací Plast, a třetí složku tvořilo vlastní sokolské hnutí. Institucionální zastřešení první z těchto forem sportovní činnosti představoval Ústřední svaz ukrajinských studentů, následující Svaz ukrajinských emigrantů Plast a závěrečnou Svaz ukrajinských sokolů v zahraničí. Za celou dobu existence první republiky se Ukrajincům nepodařilo vytvořit z těchto

32 Irina SIROTKINA, *Nacional'nye modeli fizičeskogo vospitanija i sokol'skaja gimnastika v Rossii*, Sociologičeskoe obozrenije 2017, č. 2, s. 320–339, zde s. 327.

33 A. A. LJACH-POROD'KO, *Gimnastičesko-sportivnaja i obščestvenno-patriotičeskaja dějatel'nost'*.

34 Ju. O. TYMOŠENKO, *Sojuz Ukrajins'koho Sokil'stva za kordonom*, Humanitarnyj visnyk: vseukr. zb. nauk. Prac', č. 23/7, M-vo osvity i nauky Ukrainy, Serija: Istoryčni nauky 2015, s. 131–146, zde s. 132.

35 T. BORSJAK, *Rol' ukrajins'koho emigracijnogo sportyvnoho ruhu u formuvanni nacional'noji identyčnosti*. Dostupné na: <https://tsdavo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/7.-t.-borsyak.-tematychnyj-oglyad-%E2%80%99Crol-ukrayinskogo-emigracijnogo-sportyvnoho-ruhu-u-formuvanni-nacjonalnoyi-identyčnosti%E2%80%9D.-2016.pdf>, 12. 3. 2023.

organizací ústřední instituci, která by koordinovala vývoj a spolupráci sportovních organizací stávících na národním hnutí. Přesto lze konstatovat, že již v polovině 20. let převzala uvnitř ukrajinské diaspory vůdčí roli emigrantského sportovního hnutí sokolská organizace.³⁶

Situace mezi ukrajinskými emigranty byla komplikovaná i z hlediska původu aktivních členů různých diasporních organizací.³⁷ Dělicí linie tentokrát probíhala z hlediska původu jednotlivých aktivistů, kteří se dělili do tří hlavních geograficky vymezených skupin, tzn. na příslušníky pocházející z tzv. velké (tj. sovětské) Ukrajiny, ze západní (tehdy polské) Ukrajiny a z Podkarpatské Rusi, která tvořila nejvýchodnější část tehdejšího Československa.³⁸ Proces etablování ukrajinského sokolstva v zahraničí urychlil úspěch samostatného ukrajinského družstva účastníčícího se sokolského sletu v roce 1924,³⁹ na němž se mu podařilo obsadit třetí místo.⁴⁰ Postupem času, získáváním zkušeností a kvantitativním nárůstem zájemců o aktivity ukrajinského sokolského hnutí došlo ke vzniku několika nezávislých výlučně ukrajinských jednot. Bylo tomu tak v Poděbradech, Brně, Praze, Liberci a některých dalších městech. V prvním období existence emigrantských sokolských uskupení v ČSR tvořili jejich „drtivou sílu“ donští a kubáňští kozáci, „rusky identifikovatelní“ Malorusové a dále haličtí a bukovinští Ukrajinci.⁴¹

Zcela zásadní pozici při institucionálním formování ukrajinských sokolských jednot v ČSR zaujaly středočeské Poděbrady, které se díky existenci Ukrajinské hospodářské akademie staly po Praze druhým nejvýznamnějším centrem ukrajinské emigrace v Československu. Prvními ukrajinskými sokoly v Poděbradech byli převážně studenti zmiňované akademie, kteří vstoupili do tamní české sokolské jednoty. V roce 1925 zde byla již vytvořena řádná vlastní sokolská organizace, která

36 Ibidem.

37 Mezi mnohými ukrajinskými emigrantskými uskupeními, spolky a organizacemi je možné kupříkladu zmínit Československo-ukrajinskou vzájemnost, Obrodné hnutí ukrajinského studentstva v ČSR, Společnost přátel Ukrajinské svobodné univerzity, Spolek ukrajinských válečných invalidů v ČSR, Ukrajinskou stranu socialistů-revolucionářů, Ukrajinský akademický pěvecký sbor, Ukrajinský ženský svaz v ČSR apod. Spolková a kulturní činnost ukrajinských emigrantů v meziválečném Československu je podrobně zachycena v již zmiňované práci Symona Narižného (S. NARIŽNYJ, *Ukrajins'ka emibracija*).

38 Václav VEBER, *Emigranti z Ruska a 30. léta*, in: V. Veber a kol., *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918–1945*, sv. 3, Praha 1995, s. 7–13, zde s. 11.

39 Kromě mezinárodních sokolských sletů se ukrajinské sokolské jednoty účastnily i českých lokálních sokolských sletů.

40 Olena HUMENJUK, *Ukrajins'kyj molodižnyj ruch v jevrops'kij systemi mižnarodnych vidnosyn v 1920–1939 rr.*, Kyjivs'ki istoryčni studiji 2016. č. 1, s. 19–26, s. 23.

41 J. O. TYMOŠENKO, *Sojuz Ukrajins'koho Sokil'stva*, s. 139.

se následujícího roku definitivně osamostatnila jako statutární Ukrajinský Sokol v Poděbradech, jehož členy byli i sokolové z řad studentů Vysoké školy báňské v Příbrami. O významu poděbradské jednoty svědčí i to, že její členové v počtu třiceti cvičenců tvořili nejpočetnější skupinu ukrajinských sokolů, kteří se aktivně zúčastnili VIII. Všesokolského sletu v Praze roku 1926. Kromě nich reprezentovalo na sletu ukrajinský Sokol ještě sedmáct sportovců z Brna a šest z Příbrami. Tito cvičenci byli lvovským Sokil-Baťko, jemuž nebyla z politických důvodů polskými úřady účast na sletu umožněna, zplnomocněni reprezentovat „veškeré ukrajinské Sokolstvo“.⁴²

Relativní nejednota ukrajinských sokolů skončila v roce 1926, kdy bylo na sjezdu České tělocvičné jednoty Nusle v Praze rozhodnuto o založení ukrajinského sokolského spolku jako pobočky Sokila-Baťka ve Lvově.⁴³ Na rozšířeném zasedání ukrajinské sokolské rady v Poděbradech zástupci sokolských spolků rozhodli vytvořit Ústřední ukrajinský sokolský komitét, který působil od 18. dubna 1926 do 27. října 1929. Se vznikem tohoto výboru se zintenzivnila sokolská práce a byl navázán pravidelný kontakt s lvovským Sokilem-Baťko. Integroční proces pokračoval 13. března 1927, kdy se v Poděbradech konal sjezd zástupců ukrajinských sokolských jednot z Poděbrad, Příbrami, Prahy a Brna, na kterém bylo rozhodnuto o založení Svazu ukrajinských sokolských organizací v Československé republice, byl přijat návrh stanov této nové organizace a byl stanoven termín jejího ustavujícího sjezdu na 31. března 1927 v Praze.

Otázka vztahu ukrajinského Sokola k českému Sokolu byla definitivně vyřešena roku 1928, když byl ukrajinský Sokol, již zcela nezávislý co do svého vnitřního života a mající své vlastní vedení, zaregistrován při českém Sokolu jako jeho pobočka. Ukrajinský Sokol si přitom zachoval právo samostatné správy s oprávněním delegovat svého zástupce do rady českého Sokola s možností účastnit se jejích jednání.⁴⁴

Institucionalizace ukrajinského sokolského hnutí v ČSR však nevedla k jeho kvantitativnímu růstu. Naopak, v následujících letech nastalo určité ustrnutí aktivit.⁴⁵ Zmiňovaný Svaz existoval pouze do roku 1929, poté převzal jeho majetek a funkci Ukrajinský Sokol v Poděbradech. Důvody stagnace spočívaly v nedostatečném zájmu o spolkovou činnost. Řada aktivních cvičenců, převážně studentů

42 J. VACEK, *Ruský a ukrajinský Sokol*, s. 47.

43 J. O. TYMOŠENKO, *Sojuz Ukrajinsk'koho Sokil'stva*, s. 135.

44 J. VACEK, *Ruský a ukrajinský Sokol*, s. 47.

45 J. O. TYMOŠENKO, *Sojuz Ukrajinsk'koho Sokil'stva*, s. 135.

ukrajinských vzdělávacích institucí v ČSR, se koncem 20. let po ukončení studia navrátila do vlasti či migrovala do dalších zemí. Vývoj následujících událostí dospěl až tak daleko, že již o rok později došlo k zániku všech ukrajinských sokolských organizací v Československé republice s výjimkou Sokola v Poděbradech, který se tak na čas stal neoficiálním centrem ukrajinského sokolského života.

K revitalizaci sokolského hnutí mezi ukrajinskou komunitou přispěly již zmiňované politické události z roku 1930, kdy v reakci na brutální přístup polských orgánů státní moci k ukrajinskému civilnímu obyvatelstvu (tzv. pacifikaci) došlo v ČSR k opětovné aktivizaci nacionálních sil ukrajinské mládeže a zároveň k přílivu nových ukrajinských emigrantů z Polska. Ve městech s jejich zvýšenou koncentrací, tj. v Brně, Praze, Řevnicích, Příbrami, Poděbradech, Liberci, Mimoně či Lázních Běláhrad, byly konány nejrůznější proukrajinsky zaměřené protestní akce. Od následujícího roku začaly být v Praze, Brně, Pardubicích či Řevnicích obnovovány místní jednoty ukrajinského sokola.⁴⁶

Svaz ukrajinského sokolstva v zahraničí

Aktivizace ukrajinských sokolů se neomezovala jen na Československo. Počátkem 30. let došlo, mnohdy pod přímým vlivem ukrajinských sokolů z ČSR, k založení několika nových sokolských „hnízd“ mezi ukrajinskou emigrací i v dalších zemích. Tento vývoj inicioval jednání o vzniku nové sokolské organizace s názvem Svaz ukrajinského sokolstva v zahraničí. Dne 26. prosince 1931 se za účasti zástupců ukrajinských sokolských spolků z Buenos Aires, Velikého Bečkerce (Jugoslávie), Řevnic, Prahy, Pardubic a Brna konal v Poděbradech jeho ustavující sjezd. Na sjezdu byly přijaty stanovy Svazu a zvoleno dočasné předsednictvo, v němž zasedalo po jednom zástupci z každé z výše uvedených organizací.⁴⁷ Svaz byl ovšem oficiálně založen až v létě 1932, kdy byly jeho stanovy předloženy československé vládě, která je zanedlouho schválila.

Po zvládnutí všech organizačních záležitostí spojených se vznikem nové organizace, proběhl v říjnu 1932 její první sjezd za účasti delegátů sedmi sokolských organizací, z toho čtyř z Československa (Praha, Brno, Pardubice, Řevnice) a tří z Argentiny (Buenos Aires, La Falda, Cordoba).⁴⁸ V průběhu jednání bylo rozhod-

⁴⁶ Srov. *Ibidem*, s. 137.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 139.

⁴⁸ J. VACEK, *Ruský a ukrajinský Sokol*, s. 48.

nuto o náplni budoucí činnosti a byly vymezeny následující oblasti aktivit: 1) Propagace sokolské myšlenky mezi Ukrajinci zakládáním a organizací sokolských „hnízd“ a podchycením ukrajinských Sokolů, kteří byli členy jiných slovanských sokolských jednot; 2) Udržování těsných styků s Československou obcí sokolskou a přispívání ke vzájemnému sblížení českých a ukrajinských sokolů; 3) Práce ve prospěch všeslovanské sokolské myšlenky a navazování úzkých kontaktů se Svazem Slovanského sokolstva.⁴⁹

Vedle šíření sokolské ideje mezi Ukrajinci v zahraničí Svaz stanovil jako další důležitý úkol nápomoc haličským sokolům⁵⁰ a zastupování ukrajinského sokolského hnutí vůči církvím.⁵¹ Ve své činnosti se Svaz opíral o sokolská „hnízda“ v Praze, Poděbradech, Pardubicích, Řevnicích, Liberci, Brnu a některých dalších českých městech. Jednotlivé sokolské buňky organizovaly tělocvičné aktivity a také prováděly mezi v zahraničí žijícími Ukrajinci kulturní, osvětovou a propagační činnost.⁵² Od počátku se rozvíjela spolupráce i s českými sokoly. Jako nejmladší člen slovanské sokolské rodiny byl Svaz pozván na IX. Všesokolský sjezd, který se uskutečnil v Praze roku 1932. Ukrajínští Sokolové na něm však nevystoupili se zvláštní sestavou, patrně z důvodu jejich nízkého počtu cvičili jako příslušníci československých jednot.⁵³

V prosinci 1934 se v Praze konal 3. sjezd Svazu, na němž bylo konstatováno, že v Československu vznikly nové sokolské organizace v Liberci, ve Valašském Meziříčí, Přerově a Moravské Ostravě a počet členů se zvýšil na 460 osob.⁵⁴ Nejpočetnějšími „hnízdy“ byl ukrajinský sokolský spolek v Praze, který v roce 1936 vykazoval 94 členů a sokolská organizace v Řevnicích s 64 členy.⁵⁵ Ve druhé polovině 30. let Svaz sdružoval celkem 9 poboček, z toho v Československu se nacházelo 5 „hnízd“ s 340 členy, v Argentině 3 „hnízda“ se 104 členy, v Chile 1 „hnízdo“ s 16 členy.⁵⁶ Kromě toho členové Svazu udržovali kontakty se Sokilem-Batko ve Lvově, s ukrajinským Sokolem v Argentině a s ukrajinským spolkem Sič v Sofii. Členové Svazu se dále aktivně podíleli na organizaci ukrajinského sokolstva ještě v dal-

49 Ibidem.

50 Vedle morální podpory Sokola-Batky se jednalo o finanční nápomoc při zakoupení vlastního ukrajinského sportoviště ve Lvově.

51 S. NARIŽNYJ, *Ukrajins'ka emibracija*, s. 271.

52 Ibidem, s. 272.

53 J. VACEK, *Ruský a ukrajinský Sokol*, s. 48.

54 Ibidem.

55 S. NARIŽNYJ, *Ukrajins'ka emibracija*, s. 273.

56 J. O. TYMOŠENKO, *Sojuz Ukrajins'koho Sokil'stva*, s. 141.

ších centrech ukrajinské emigrace mimo ČSR, kupříkladu v Rize, Záhřebu, Charbinu (Čína), Bukurešti či Brazílii.⁵⁷

Centrum hnutí nadále zůstávalo v českých zemích, kde svazový výbor udržoval úzké kontakty s českou sokolskou organizací a v roce 1935 navázal oficiální styky i s jugoslávským Sokolem.⁵⁸ Z hlediska vnitřní struktury vykazovala správa Svazu čtyři komise: spolkovou, kulturně-výchovnou, hospodářskou a pořádkovou. Svaz nedostával na svoji činnost žádné dotace, financován byl výhradně z členských příspěvků a z dobrovolných příspěvků sympatizantů hnutí. Přes prakticky neustálé finanční potíže Svaz v Praze vydával mezi lety 1934 až 1938 svůj ústřední tiskový orgán, měsíčník *Ukrajinský Sokol* (*Ukrajinskýj Sokil*).⁵⁹ Na stránkách tohoto periodika byly pravidelně publikovány spolkové informace, zprávy ze života Sokolů v ČSR i v dalších zemích, instruktážní texty pojednávající tělocvičnou tematiku, články o historii sokolského hnutí a dále příspěvky s ideologicko-nacionálním zaměřením, včetně statí o novějších dějinách ukrajinského národa. Zejména posledně jmenované tematické oblasti poskytují zajímavý vhled do dobového pojetí vztahu ukrajinských sokolů k vlastní nacionální identitě.

Ideologie ukrajinského Sokola

V českých zemích, kolébce sokolského hnutí, byl sokolský tělocvik považován za „vážnou práci k zdokonalení člověka“, která měla nabývat podobu fyzického, mravního i vzdělanostního „zusušlechtování“. Toto zdokonalování však nebylo chápáno samoúčelně, neboť základní sokolská zásada zněla: „zdokonalujeme sebe, zdokonalujeme národ.“⁶⁰ Jedinec tak byl veden k přesvědčení, že péčí o sebe sama přispívá ke kultivaci vlastního národního společenství. Po českém vzoru neměl být ani ukrajinský Sokol výhradně tělocvičným spolkem, měl mít mnohem širší společenský záběr, který v duchu osvědčených sokolských ideálů spočíval v aspiraci na formování národního společenství prostřednictvím „šlechtění a utužování lidské a vlastenecké povahy“.⁶¹ Oficiálně sice jeho představitelé nehlásali žádné politické cíle, nicméně nekompromisně prosazovali myšlenku samostatné existence ukrajinského národa

57 S. NARIŽNYJ, *Ukrajins'ka emibracija*, s. 273.

58 Ibidem.

59 Celý název periodika zněl: *Ukrajinskýj Sokil. Časopys Sojuzu ukrajins'koho sokil'stva za kordonom*.

60 Jan PELIKÁN, *O Sokole*, Praha 1920, s. 18.

61 Srov. Josef MÜLLER – Ferdinand TALLOWITZ, *Památník Sokola Pražského vydaný na oslavu založení Sokola Pražského*, Praha 1883.

s ambicí po dosažení státní nezávislosti. Ukrajinský Sokol proto byl – a je třeba dodat, že i v tomto ohledu po českém příkladu – konstituován jako sportovní hnutí, jehož významnou složku představovala výchova k nacionálně vyhraněnému patriotismu. Prostřednictvím tělesné výchovy mělo být dosaženo národní jednoty, individuální i kolektivní síly, smyslu pro čest, ale také kolektivní disciplinace prostřednictvím „pochopení pro týmovou práci“.⁶²

Cílem hnutí v emigraci bylo z ukrajinské mládeže vychovat nacionálně smýšlející vlastence, kteří se za vhodné politické konstelace aktivně zapojí do úsilí o získání ukrajinské samostatnosti. Ukrajínští aktivisté si byli dobře vědomi, že to byly i sokolské zásady, které dopomohly Čechům k získání samostatného státu. Po porážce ukrajinských snah o prosazení nezávislosti z let 1917–1921 a rozdělení Ukrajiny mezi několik vzájemně zneprátelených zemí se ukrajinská sokolská obec v zahraničí snažila nadále udržovat při životě myšlenku na vlastní státnost a v rámci svých omezených možností připravovala ukrajinskou mládež na boj za její obnovu.⁶³ Je zřejmé, že budoucí úspěch národní akce byl bezprostředně spojován s potřebou prozíravé péče o mládež. A bylo to právě meziválečné Československo, které poskytlo prostor i materiální nápomoc pro formování a následnou diseminaci „ideologie ukrajinského nacionalismu“.⁶⁴ Jiné státy, na jejichž území se nacházely ukrajinské komunity, se vůči jejich nacionálním požadavkům stavěly rezervovaně nebo – jako zejména v případě Polska – přímo nepřátelsky.

Společným jmenovatelem ideologických principů ukrajinského sokolství bylo jeho inscenování jako instrumentu výchovy k nacionálnímu kolektivismu. „Sokolství představuje významný faktor národní výchovy. Pečuje o nejlepší národní vlastnosti a uchovává je. Sokol bez národní etiky, bez národní sebeúcty, která nákloností nadbíhá silnějším cizincům a nectí své národní jméno, není sokol, neboť sokol je symbolem národního hrdiny.“⁶⁵ Nacionálně partikulární hodnoty byly přitom vydávány za integrální součást hodnot obecně lidských, jakými byly kupříkladu demokratičnost, mravnost, kulturnost, láska ke svobodě, usilování o harmonii apod. Preferované morální principy ukrajinského Sokola byly explicitně zformulovány v „sokolském zákonu“ prostřednictvím deseti příkázání, které propojovaly

62 O. HUMENJUK, *Ukrajins'kyj molodižnyj ruch*, s. 23.

63 J. O. TYMOŠENKO, *Sojuz Ukrajins'koho Sokil'stva*, s. 141.

64 Srov. Bohdan ZILYNSKYJ, *Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917–1945 (1994)*, Praha 1995, s. 35.

65 *Osnovy sokil's'koji ideol'ohiji*, Ukrajins'kyj Sokil. Časopys Sojuzu ukrajins'koho sokil'stva za kordonom, 1936, č. 4 (19), s. 1–2, zde s. 1.

obecné humanitní zásady s oddaností a láskou k vlastnímu národu.⁶⁶ „Sokolstvu jde o tělesnou, duchovní, národní, sociální a demokratickou výchovu,“ pravilo se v tomto „zákonu“, „tj. o výchovu všech sociálních vrstev národa, protože chce, aby celý národ byl tělesně a mravně zdravý, silný a svobodný, bohatý a mocný, kulturní a nezávislý.“⁶⁷

S ohledem na nacionální zájmy poraženého a rozděleného národa usilovalo ukrajinské sokolské hnutí v emigraci o „výchovu silných a odvážných junáků pro světlejší budoucnost svého národa“.⁶⁸ V tomto duchu bylo považováno „nejen za praktickou školu národní síly, ale také za náboženství, které má své apoštoly. V této škole sokolství naplnilo mravní příkaz svého duchovního otce Ivana Boberskyho⁶⁹ a vychovalo tisíce dobrých a laskavých ukrajinských občanů a obránců.“⁷⁰ Mladí přívrženci hnutí tak byli vedeni k obecné zodpovědnosti vůči svému národu, ale také k odpovědnosti za duchovní rozvoj svých soukmenovců, osob, se kterými byly v přímém kontaktu.⁷¹ „Majíce na paměti své heslo: ‚ni zisk, ni slávu‘ pro sebe, ale ‚dobro a slávu pro svůj národ‘, věnuje s pocitem morální síly každý člen sokolské rodiny národní věci rád vše, co může.“⁷² V obdobné intenci byl nesen obsah prakticky všech ideologicky motivovaných příspěvků v měsíčníku ukrajinských sokolů v zahraničí.

Prokázat na veřejném fóru, že „ukrajinský národ žije a cvičí aktivní bojovníky za svoji nezávislost“ se ukrajínští sokolové rozhodli na již zmiňovaném IX. všesokolském sletu v Praze roku 1932, na němž vystupovali jako reprezentanti celé Ukrajiny.⁷³ O nutnosti zintenzivnění propagandistické činnosti ukrajinského hnutí směrem dovnitř i navenek bylo rozhodnuto na V. sjezdu Svazu, který se uskutečnil v Praze roku 1936. Součástí této strategie bylo zesílení ideologické práce formou

66 „Desatero ukrajinského sokola“ bylo publikováno ve spolkovém tisku srov. *Ukrajins'kyj Sokil. Odnodnivka Sojuzu ukrajins'koho sokil'stva za kordonom dlja všanuvannja 40-littja dijaj'nosti Sokila-Bat'ka u L'vovi Sokil-Bat'ko*, 1934, č. 1, s. 5.

67 *Osnovy sokil's'koji ideol'ohiji*, s. 1.

68 V. PROCHODA, *Ruchanka ta sport*, Ukrajins'kyj sokil. Časopys Sojuzu ukrajins'koho sokil'stva za kordonom 1934, č. 5 (6), s. 3.

69 Ivan Boberskyj (1873–1947), pedagog, teoretik ukrajinského nacionálního hnutí a organizátor ukrajinského Sokola, k jeho osobnosti podrobněji viz níže.

70 *Osnovy sokil's'koji ideol'ohiji*, in: Ukrajins'kyj Sokil. Časopys Sojuzu ukrajins'koho sokil'stva za kordonom 1936, č. 4 (19), s. 1–2, zde s. 2.

71 Srov. V. PROCHODA, *Naš šljach (Desjat' zapovidej Sokola-Bat'ka)*, Ukrajins'kyj sokil. Časopys Sojuzu ukrajins'koho sokil'stva za kordonom 1934, č. 3 (4), s. 1–2, zde s. 1.

72 *Ibidem* s. 1.

73 Kateryna ROMANOVA, *Sojuz ukrajins'koho sokil'stva za kordonom: džereloznavčyj aspekt (1930-ti roky)*, Archivy Ukrajiny 2016, č. 2, s. 87–96, zde s. 92.

pořádání osvětových přednášek a kurzů. Místní organizace ukrajinského Sokola nabízely již od 20. let nejrůznější přednášky o historii sokolského hnutí, jeho organizaci, etice a vlivu sokolství na lidské zdraví. Tyto přednášky byly určeny pro každého adepta členství, protože teprve po jejich absolvování, složení zkoušky a sokolského slibu se člověk mohl stát řádným členem spolku.⁷⁴

Ve 30. letech se k této přednáškové a propagační činnosti přiřadily pravidelně konané „ideologické sokolské kurzy“, které byly taktéž povinné pro všechny ukrajinské sokoly.⁷⁵ Členem sokolského spolku bylo totiž možné se stát až po absolvování šestiměsíční zkušební doby, která byla ukončena ideologickým sokolským kurzem.⁷⁶ Cílem kurzu bylo seznámit mladé sympatizanty s „ideologií ukrajinského sokolství“. Jedna z jejích ústředních premis zněla, že „sokolství je mnohaletou praktickou školou nacionálně-občanského soužití v jeho nejrůznějších projevech“. Tento kurz měl obvykle třístupňový charakter – začátečnický byl povinný pro všechny členy spolku; střední, byl učený pro vychovatele působící v jednotlivých sokolských „hnízdech“ a vyšší, byl zaměřen na odpovědné sokolské činovníky ve vedoucích pozicích sokolské organizace. Prezentovaná „ideologie ukrajinského sokolství“ měla mít „reálný a praktický charakter“, což především znamenalo, že měla obsahovat co nejméně „dogmatizmu či abstraktního teoretického filozofování“. Z tohoto důvodu měl být ideologický sokolský kurz krátký a „nezabrat více než jeden den nebo dva večery“.

Z obsahového hlediska měl být adeptu sokolského hnutí představen „celkový sokolský světónázor“, což zahrnovalo objasnění „základních sokolských idejí, historie hnutí, vztah k národu, státu, církvi, školství, politice a armádě“. Další frekventované oblasti představovala teorie fyskultury a základy hygieny. Důležitou roli ovšem také hrála kulturně-osvětová témata s důrazem na informace o ukrajinských reáliích (ukrajinoznavstvo). Cílem školení bylo vychovat „dobrého a laskavého ukrajinského občana a obránce“, který bude ochoten a schopen sokolské hodnoty realizovat svým životem. Jednotlivé učební okruhy byly prezentovány formou přednáškových lekcí, v jejichž rámci měl být dán také dostatečný prostor pro dotazy a diskuzi.

Tyto aktivity přispěly, vedle celkového zostřování mezinárodní situace, k tomu, že v polovině 30. let 20. století byla ukrajinská emigrace v ČSR silně zpolitizo-

74 J. O. TYMOŠENKO, *Sojuz Ukrajins'koho Sokil'stva*, s. 134.

75 S. NARIŽNYJ, *Ukrajins'ka emibracija*, s. 272.

76 Informace o ukrajinských sokolských kurzech jsou čerpány z článku V. PROCHODA, 1935, *Ideol'ohičnyj sokil's'kyj kurs*, Ukrajins'kyj sokil. Časopys Sojuzu ukrajins'koho sokil'stva za kordonom, 1935, č. 4–5 (11), s. 2.

vaná a nacionálně vyhraněná. Mezi různými nacionálními organizacemi diaspory (ale také mezi jednotlivci uvnitř jednotlivých složek ukrajinské komunity) ovšem v mnohých ohledech převládala názorová nejednota, jež se projevovala napětím a vnitřními neshodami.

„Ne slzami, ale mečem!“

V prosinci 1933 byl na druhém sjezdu Svazu ukrajinského sokolstva za hranicemi zvolen jeho čestným předsedou Ivan Boberskyj (1873–1947), jeden z předních teoretiků ukrajinského nacionálního hnutí, v jehož pojetí byla hlavním cílem tělesné výchovy ukrajinské mládeže příprava na boj za národní nezávislost. Boberskyj byl nejen teoretikem a praktikem ukrajinského sokolského hnutí, byl i nezastupitelnou autoritou, která na ukrajinskou mládež rozestou po mnoha zemích působila nezvyklou integrační energií. Díky jeho osobním vlastnostem a nasazení mu byl ještě za života udělen „zasloužený a pravdivý čestný titul ‚Otec ukrajinské tělesné kultury‘“.77 Během svého působení v exilu se mu skutečně nejednou podařilo učinit tělesnou kulturu prostředkem k probuzení národního uvědomění mnohdy spíše nacionálně vlašné mládeže. O programovém nastavení jeho nacionálního aktivismu vypovídají, byť ve zkratkovité formě, jeho oblíbené slogany, v jejichž intencích po dlouhá léta pedagogicky působil: „Kde je síla, tam je i svoboda!“78 či „Ne slzami, ale mečem!“

Ivan Boberskyj absolvoval vysokoškolská studia na univerzitách ve Lvově, Vídni a Štýrském Hradci. Během svých zahraničních studií podnikl řadu poznávacích cest po několika evropských zemích79 s cílem získat informace o inovativních metodách a moderních trendech v rozvoji tělesné kultury. Vedle myšlenek otce německého tělocvičného hnutí Friedricha Ludwiga Jahna se seznámil i se základními principy českého Sokola.80 V obou těchto pedagogicko-branných systémech bylo

77 T. BORSJAK, *Rol' ukrajinskoho emigracijnogo sportyvneho ruchu u formuvanni nacional'noji identyčnosti*. Dostupné na: <https://tsdavo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/7.-t.-borsyak.-tematychnyj-oglyad-%E2%80%9Crol-ukrayinskogo-emigracijnogo-sportyvneho-ruhu-u-formuvanni-nacionalnoyi-identychnosti%E2%80%9D.-2016.pdf>, 10. 3. 2023.

78 Jedná se zároveň o heslo, které bylo součástí hymny ukrajinských sokolů.

79 Především se jednalo o země, v nichž se zdárně rozvíjela moderní tělovýchova – tedy o Německo, Rakousko-Uhersko, Švédsko a Francii.

80 Mar'jana ŠEVELJEVA, *Ivan Bobers'kyj: De syla – tam volja! Ne plačem – a mečem!*, Ukrajins'kyj interes 14. 08. 2022. Dostupné na: <https://uain.press/blogs/ivan-boberskij-de-sila-tam-volya-ne-plachem-a-mechem-1070649>, 9. 3. 2023.

zdokonalování tělesné kondice úzce spojeno s patriotickou výchovou mládeže. A právě uvažování o organickém propojení těchto dvou principů z hlediska specifických ukrajinských podmínek se pro Boberskyho stalo celoživotním posláním. Po ukončení studií se Ivan Boberskyj vrátil do své haličské vlasti a jako odborník na gymnastiku a německou filologii nastoupil roku 1900 na místo gymnaziálního učitele. Ve Lvově, kde se stal jedním z prvních učitelů gymnastiky, záhy vstoupil do řad místního Sokola (Sokil-Batko), kterého se v roce 1901 stal místopředsedou a v letech 1908–1914 dokonce stanul v jeho čele.⁸¹

S vypuknutím první světové války začíná období jeho politické angažovanosti. Roku 1914 se Ivan Boberskyj stal členem Nejvyšší ukrajinské rady⁸² a později její nástupnické organizace s názvem Všeobecná ukrajinská rada. S vypuknutím válečných akcí se navíc stal členem velitelství dobrovolnické legie ukrajinských⁸³ střelců Sič, která bojovala na straně rakousko-uherského mocnářství. Po skončení první světové války, v letech 1918–1919, pracoval jako propagandistický důstojník ve Státním vojenském sekretariátu Západoukrajinské lidové republiky.⁸⁴ V listopadu 1920 odjel jako jeho zástupce do USA a Kanady, aby zde organizoval pomoc pro ukrajinskou armádu. Později se v Americe, již jako politický emigrant, stal představitelem Lvovské společnosti pro péči o ukrajinské emigranty.⁸⁵ V roce 1932 se Boberskyj přestěhoval z Kanady do tehdejší Jugoslávie, do města Tržič, rodiště své ženy Josefíny. Zde žil až do své smrti (1947), přičemž se snažil udržovat kontakt jak s rodnou Haličí, tak s ukrajinskou diasporou ve světě.

Během pobytu v Americe se Boberskyj vypracoval v předního novináře ukrajinské diaspory, nepřehlédnutelného nacionálního ideologa a politického aktivistu. Již v průběhu svého haličského období Boberskyj redakčně spolupracoval s mnoha ukrajinskými periodiky. V emigraci přispíval do ukrajinských časopisů vycházejících v USA a Kanadě, psal do lvovských žurnálů a pravidelně publikoval také v tisku ukrajinských sokolů v ČSR. Byl autorem i několika samostatných příruček o tělesné výchově a o ideologických a teoretických základech ukrajinského

81 Jevhenija PLASKON', *Ivan Bobers'kyj: 15 faktiv pro „bat'ka ukrajins'koho tilovychovannja”*. Dostupné na: <https://www.032.ua/news/2422965/ivan-boberskij-15-faktiv-pro-batka-ukrainsko-go-tilovihovanna>, 9. 3. 2023.

82 Jednalo se o mezistranickou organizaci, která vznikla v srpnu 1914 ve Lvově se záměrem stát se koordinačním centrem pro ochranu zájmů Ukrajinců v Rakousku-Uhersku. Jejími zakladateli byly ukrajinské národně demokratické, radikální a sociálně demokratické strany.

83 V dobové dikci byli označováni jako „Ruthenen“.

84 M. ŠEVELJEVA, *Ivan Bobers'kyj*.

85 J. PLASKON', *Ivan Bobers'kyj*.

sportovního a gymnastického hnutí. Pro naše téma je zásadní, že ve 30. letech publikoval řadu statí se vztahem k ukrajinskému nacionálnímu a sokolskému hnutí v *Ukrajinském Sokolu*, výše zmiňovaném hlavním orgánu ukrajinského Sokola v zahraničí. Kromě toho byly jeho myšlenky přítomny na mnoha místech jednotlivých čísel formou krátkých výroků, stejně jako v podobě citací v textech jiných autorů.

Pedagogická vyzrálost Boberského se mimo jiné projevovala v tom, že pro mnohé jeho texty nebyla na první dojem příznačná prvoplánová ideologičnost. Bylo pro ně spíše charakteristické užívání nejrůznějších metafor a přirovnání. Tam, ovšem, kde se cítil být povolán k národní věci vyslovit jednoznačné stanovisko, byl jeho styl přímý a explicitní: „Ukrajinský národ potřebuje sílu, a to nejen sílu jednotlivců, ale sílu celku – pevnou skupinu, která se tvoří z jednotlivců, jako se lavina tvoří z malých sněhových vloček. Taková pevná pospolitost, podobně jako lavina, pak získá dynamiku a soustředěním veškeré své síly rozdrť všechny překážky, které se jí postaví do cesty.“⁸⁶

Ačkoliv Boberskyj žil po dlouhá léta v Americe, s ukrajinským Sokolem působícím v ČSR udržoval intenzivní styky. Československo několikrát navštívil a soudě podle dochovaných svědectví vždy zanechal u svých přátel a obdivovatelů hluboký dojem. Ukrajinské sokoly v ČSR navštívil Boberskyj kupříkladu během své cesty po Evropě v březnu 1928. Další jeho návštěva se prokazatelně udála v roce 1935 za účelem seznámení se s ukrajinským emigrantským hnutím. O mimořádné autoritě Boberského mezi ukrajinskou mládeží, z níž mnozí se s ním setkali poprvé, svědčí řádky z dopisu jednoho z poděbradských sokolů Jaroslava Blahitky, adresovanému vedení Sokila-Batka z 28. března 1928: „Včera byly Poděbrady šokovány příjezdem Ivana Boberskyho [...] jen půl dne a noc, ale zanechal v nás nesmazatelný dojem. [...] Jeho řeč byla krátká, jasná a poutavá.“⁸⁷ Dá se také předpokládat, že ve

86 Ivan BOBERS'KYJ, III. *Zizdovi Ukrajins'koho Sokil'stva za kordonom*, Ukrajins'kyj Sokil. Časopys Sojuzu ukrajins'koho sokil'stva za kordonom 1934, č. 7, s. 1.

87 Zdroj: *Ukrajins'kyj emibracijnyj sportyvnyj ruch*. Dostupné na: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D1%83%D1%85%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D1%83%D1%85_%D1%83_1920%E2%80%941930-%D1%82%D1%96_%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8, 7. 3. 2023.

30. letech se v ČSR Boberskyj pravidelně účastnil sjezdů Svazu ukrajinského sokolstva za hranicemi.

O tom, že měl Boberskyj sympatizanty ba přímo obdivovatele i mezi českými sokoly, svědčí jeho charakteristika z pera Františka Korhoňe: „Nepamatuji se, aby snad br. prof. Boberskému se některá věc nepovedla; jak byl společensky roztočilým a sokolsky bratrským, jenž nezná oddechu, námahy ani překážek, tak také dovedl býti přísným tam, kde toho věc nutně vyžadovala. Nebylo jediného oboru, aby nebyl duší jeho. Jemu nedovedl nikdo odporovati, hovořil přesvědčivě a skutky dokazoval to, co téměř všem se zdálo nemožným. Ať to byla záležitost administrativní, organizační nebo tělocvičná, svým ojedinele bystrým postřehem řešil rychle tak těžké problémy, že prostě nestačili jsme chápat, jakou nadlidskou tvořivostí a vědomostmi převyšoval všechny ostatní.“⁸⁸ Svoji ódu na Boberského Korhoň zakončil skutečně ve velkolepém stylu: „Boberskyj není jen ‚batkem‘ (otcem) ukrajinského Sokolstva, jest jeho národním velikánem [...], ukrajinskému národu dal to, co nikdo jiný.“⁸⁹

Závěr

Hlavní idejí sokolského hnutí byla vlastenecká výchova mládeže prostřednictvím tělesných cvičení. Ukrajinskému sokolskému hnutí v zahraničí se v jeho vrcholné fázi rozvoje podařilo propojit myšlenku všestranného tělesného rozvoje a duchovní osvěty s identitárním ukotvením mládeže státně i politicky rozděleného ukrajinského národa. Tento aspekt existence sledované organizace představuje zajímavý a doposud ne zcela analyticky zpracovaný moment vnitřního vývoje ukrajinské diaspory, ale též moderního ukrajinského nacionalismu jako takového. Vedle formování národního vědomí spočívala úloha ukrajinského sokolstva v konsolidaci nesusoudných ukrajinských názorových proudů v prostředí politicky nejednotné emigrace. V dnešní Ukrajině je sokolství hodnoceno jako hnutí, které „s hrálo významnou roli v nacionálním obrození ukrajinského národa, přispělo k duchovní a fyzické výchově ukrajinské mládeže a také k jejímu vojenskému výcviku“.⁹⁰ Nepře-

88 František KORHOŇ, *Mé vzpomínky na Sokil-Batko*, Ukrajins'kyj Sokil. Časopys Sojuzu ukrajins'koho sokil'stva za kordonom 1934, č. 2 (3), s. 2.

89 Ibidem.

90 Vira FAZLJEJEVA, *Sokil'stvo – pryklad fizyčnogo i duchovnogo vychovannja zdorovoho pokolinnja ukrajinciv*. Dostupné na: <https://svitua.org/2021/09/13/sokilstvo-pryklad-fizychnogo-i-duhovnogo-vyhovannya-zdorovogo-pokolinnja-ukrayincziv/>, 3. 3. 2023.

kvapuje proto, že současnými ukrajinskými historiky je existence ukrajinského Sokola v zahraničí interpretována jako „důležitý faktor formování národního vědomí Ukrajinců“.⁹¹ Pro českého pozorovatele může působit poněkud překvapivě zjištění, že to bylo právě prostředí meziválečné ČSR, které významně přispělo k jeho ideovému vyhrocení a institucionálnímu rozvoji. Dosah působení Svazu ukrajinského sokolstva v zahraničí ovšem přesahoval československé hranice, což se nejzřetelněji projevovalo v úsilí koordinovat činnost ukrajinských sokolských spolků i v dalších zemích.⁹² Díky svým aktivitám se v interpretaci dnešních ukrajinských pozorovatelů Svaz stal „centrem pro zachování ukrajinské historie, tradice a života, plnil funkci národní a vlastenecké výchovy Ukrajinců a prosazoval myšlenku samostatné Ukrajiny“.⁹³

I když se nikdy nejednalo o masovou organizaci a maximální počet aktivních členů Svazu se pohyboval okolo pěti set osob, ukrajinští sokolové o sobě dávali znát i mimo vlastní spolek. Nejvýrazněji patrně během masových všesokolských akcí, jakými byly slety, ale také během sportovních a kulturních událostí omezenějšího rozsahu. Česká zainteresovaná veřejnost tak mohla být alespoň rámcově informována o přítomnosti ukrajinské diaspory, ale také o tzv. ukrajinské otázce, která měla širší mezinárodní rozměr. Podobně jako u dalších ukrajinských emigrantských organizací působících v meziválečné ČSR také v případě Sokola představoval ideově-politický svorník, propojující jeho členy, ukrajinský, v nejednom případě až vyhrocený nacionalismus. Ideologie ukrajinského nacionalismu, která byla ve sledovaném období do značné míry spoluvytvářena na území českých zemí, se poměrně úspěšně šířila právě mezi příslušníky mladé generace. Zároveň je ovšem třeba přiznat, že vyhraněně nacionální zaměření ukrajinského tělovýchovného hnutí nebylo přijímáno bez výhrad a u některých ukrajinských sokolských vůdců se dokonce setkalo s odporem.⁹⁴

Byl to právě až extrémní nacionalismus a celkově přílišný idealismus, pro který část mladé ukrajinské inteligence tento směr neakceptovala. Šíření hnutí mezi Ukrajinci v diaspoře, které bylo považováno za jeden z hlavních úkolů hnutí, představovalo tak zároveň jeden z největších problémů sokolské obce. Vedle ideových rozepří byly příčinou nízkého počtu aktivních členů především podmínky

91 K. ROMANOVA, *Sojuz ukrajinského sokol'stva*, s. 87.

92 O těchto aktivitách bylo pravidelně informováno na stránkách *Ukrajinského Sokola*. Jednalo se kupříkladu o činnost ukrajinských sokolských organizací v Argentině, Brazílii, Číně, Francii, Jugoslávii, Lotyšsku či Maďarsku.

93 K. ROMANOVA, *Sojuz ukrajinského sokol'stva*, s. 87.

94 J. O. TYMOŠENKO, *Sojuz Ukrajinského Sokol'stva*, s. 140.

života emigrantů, „nestálost místa pobytu mnoha krajanů, značná únava velké části nedávných účastníků ukrajinského osvobozenického boje, emigrantská bída a neustálé přetěžování většiny neaktivnějších sokolských pracovníků různými veřejnými povinnostmi“.⁹⁵ To vše komplikovalo rozvoj sokolské práce mezi ukrajinskými emigranty. K tomu ještě přistupoval špatný zdravotní stav mnohých sokolů, jejich přetížení odborným studiem nebo nutnost věnovat většinu času námezdní (většinou nádenické) práci na různých místech.⁹⁶ Existovaly ale ještě i další důvody související s celkovou situací Ukrajinců žijících v zahraničí, které vyčerpávaly i ty nejlepší sokolské pracovníky a nejednou je zcela odrazovaly od aktivní sokolské činnosti.

Předzvěst úpadku spolkové činnosti, vrcholící v zániku organizace, je možné, jak se dnes zdá, spatřovat v zániku spolkového tiskového orgánu. Poslední číslo *Ukrajinského Sokola* vyšlo na přelomu let 1937/1938. Po nacistické okupaci Československa v létě 1939 nabídla nová vláda ukrajinským sokolům, aby se „připojili k nacionalistické nebo hejtmanské organizaci“.⁹⁷ Protože byl tento návrh podle všeho odmítnut, bylo na konci května 1940 protektorátními úřady rozhodnuto o rozpuštění Svazu. Na rozdíl od řady jiných organizací ukrajinských emigrantů v českých zemích tak znamenala nacistická okupace Československa zároveň i zánik organizovaného ukrajinského sokolského hnutí v českých zemích. Po ukončení druhé světové války se institucionální těžiště ukrajinské emigrace přesunulo dále do západoevropských zemí, USA a Kanady. Aktivní účastníci ukrajinské diaspory meziválečného období, kteří neemigrovali za železnou oponu nebo je nepostihl smutný osud obětí stalinistických represí, byli v socialistickém Československu často vystaveni nechtěnému zájmu bezpečnostních složek. I přes tyto nepříznivé okolnosti spolu bývalí členové ukrajinských sokolských jednot udržovali až do vysokého věku neformální kontakty,⁹⁸ které měly původ v přátelských vztazích z dob jejich sokolského mládí.

95 *Ukrajins'ke sokil'stvo za kordonom*, Ukrajins'kyj Sokil. Odnodnivka Sojuzu ukrajins'koho sokil'stva za kordonom dlja všanuvannja 40-littja dijal'nosty Sokila-Bat'ka u L'vovi Sokil-Bat'ko 1934, č. 1, s. 3–4, zde s. 3.

96 Srov. K. ROMANOVA, *Sojuz ukrajins'koho sokil'stva*, s. 91.

97 J. VACEK, *Ruský a ukrajinský Sokol*, s. 49.

98 Určitou formálnost těmto kontaktům poskytlo obnovení řeckokatolické církve v ČSSR roku 1968 a dále existence ukrajinské menšinové organizace. Obě tyto instituce se staly jakýmsi útočištěm osob ukrajinského původu a v omezené míře umožňovaly i různé společenské akce zaměřené na ukrajinskou kulturu.

SUMMARY

The aim of this study is to shed light on the activities of Ukrainian Sokol members in interwar Czechoslovakia. In this way, it will contribute to a better understanding of Ukrainian emigration in the period under study. The Ukrainian Sokol (Sokil), a Ukrainian gymnastic and patriotic association, was founded in Lviv in 1894 at the instigation of Czech Sokols. It can be seen as the forerunner of the Sokol organisations that were founded by Ukrainian emigrants in the 1920s and 1930s. The Czech authorities were favourable to the Ukrainians' attempts to organise Sokol units, in contrast to the clearly negative Polish attitude towards the Ukrainian Sokol movement in Halych and its total ban in Soviet Ukraine. The first branches of Ukrainian Sokol in Czechoslovakia were established within Czech Sokol associations from the early 1920s. Over time, the Ukrainian Sokol branches became independent associations after gaining experience and mastering the methodology of conducting exercises. The establishment of an umbrella organisation called "The Union of Ukrainian Sokolism Abroad" with its headquarters in Prague enabled the movement to expand to other countries. As in the case of other Ukrainian emigrant organisations operating in Czechoslovakia between the wars, the ideological and political mainstay uniting its members was Ukrainian nationalism. Ultimately, the study aims to show how the nationalist paradigm within interwar Ukrainian diaspora Czechoslovakia was shaped and consolidated by the Sokol movement.

STUDIE / ARTICLE

Cross-cultural Contacts during the Tanzimat: The Ottoman Cossacks Regiment and its Reception¹

ALEKSANDAR ZLATANOV

Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria

Cross-cultural Contacts during the Tanzimat: The Ottoman Cossacks Regiment and its Reception

The following article examines a slightly different kind of cross-cultural contacts during the 19th century Ottoman Balkans through authentic examples in this historical context – a very specific case study within the period of the Tanzimat reforms and Westernization of the Late Ottoman Empire. This case study is about the Ottoman Cossacks Regiment, a first of its kind, almost entirely Christian military unit, created by the Polish convert Michał Czajkowski – Sadık Pasha. This case study incorporates mainly Slavic non-Muslim subjects of the Sultan from Ottoman Rumelia as well as some European emigrants, all of them as soldiers, sergeants, and officers of the Ottoman Cossacks Regiment, their interactions and conflicts with each other,

1 This article is part of the research grant of the Polish National Science Center “Social Changes of the Muslim Communities in Bosnia-Herzegovina and Bulgaria in the Second Half of the 19th and at the Beginning of the 20th Century: Comparative Studies” (2020/39/B/HS3/01717).

their relation and reception with the Muslim subjects and the Ottoman state, all against the fabric of the Tanzimat.

Keywords: Michał Czajkowski – Sadık Pasha; Ottoman Cossacks Regiment; Tanzimat; Bulgarians; Poles; Ottoman Rumelia

Introduction

Usually, the question of multiethnic and cross-cultural contacts in the Tanzimat era in the 19th-century Ottoman Empire is assessed through the prism of the Ottoman *millet*s. The three main meanings of the term, used in the Late Ottoman Empire, referred to 1) confession, 2) religious group, and 3) even a nation.² In other words, the *millet* was an autonomous, self-governing religious community, organized under its own laws, headed by a religious leader, and thus integrated into the Ottoman Empire. Of course, each millet was under the umbrella of the Ottoman government and had certain responsibilities and duties. Except for the operative and administrative functions assumed, which, by the way, if not exercised properly, the state would not intervene, *millet*'s responsibilities included mainly taxation, intermediation with the central government, and protection of the system. A great many historians from different generations have spent considerable time and resources researching the *millet* system.³

Murat Cankara very thoughtfully argued that the cross-cultural contacts often have either been neglected because the Ottoman millets lived in “compartments” and were isolated from each other or romanticized by some researchers through various clichés intended to show how “happily and well the *millet*s lived together”. In that sense, he continued, “some well-grounded authors argued that the national cultural boundaries were drawn by post-Ottoman nation-states as well as the understanding of inter-confessional relations through what has come to be

2 *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. 7 (Brill: Leiden, 1993), pp. 61–64.

3 For example: Benjamin BRAUDE – Bernard LEWIS, eds., *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, vol. 1–2 (New York: Holmes & Meier Publishers, 1982); Bilal ERYILMAZ, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi* (Istanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992); Macit KENANOĞLU, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek* (Istanbul: Klasik Yayıncılık, 2004); Anver EMON, *Religious Pluralism and Islamic Law. Dhimmis and Others in the Empire of Law* (Oxford: OUP, 2012); Bruce MASTERS, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism* (Cambridge: CUP, 2001); Charles FRAZEE, *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire 1453–1923* (Cambridge: CUP, 1983) et al.

called the “*millet* system” blur the real understanding of national contacts among the Ottoman subjects and the Ottoman millets.”⁴

However, for the purposes of this article, we will not consider the *millet* system prism, but rather examine it through various authentic examples in a similar context – a very special case study within the period of the Tanzimat reforms and Westernization of the Late Ottoman Empire. This case study is set within the said context but incorporates primarily Slavic non-Muslim subjects of the Sultan from Ottoman Rumelia, their interaction with each other, as well as with the Muslim subjects and the state, all against the fabric of the Tanzimat. A key role in the following case study will be played by the Bulgarians. It is worth recalling that the Bulgarian *millet*, after a considerable effort and struggle by the Bulgarians, was finally established in 1870 by the Bulgarian Exarchate *firman* of Sultan Abdülaziz.⁵ Some conclusions clearly indicate that the Bulgarian Exarchate of 1870 was basically a proto-national state,⁶ or a political subject, which had to be fit into old clothes (the *millet* system) in order to be recognized as an imperial institution.⁷ Both conclusions hold true.

Beginning of a new career

In December 1850, the experienced Polish political agent in the Ottoman Balkans, Michał Czajkowski, converted to Islam, adopting the name Mehmed Sadık. Three years later, after the beginning of the Crimean War, Mehmed Sadık joined the Ottoman army where he formed the Ottoman Cossacks Regiment (*Kazak Alayı*). The regiment was the first official military unit in the Ottoman Empire composed almost exclusively of Christians. The existence of such non-Muslim Ottoman mili-

4 Murat CANKARA, “Rethinking Ottoman Cross-Cultural Encounters: Turks and the Armenian Alphabet,” *Middle Eastern Studies* 51 (2015), No. 1, p. 1.

5 Natsionalna biblioteka “Sv. sv. Kiril i Metodii” v Sofiya – Bŭlgarski istoricheski arhiv (NBKM-BIA), II A 1165.

6 Petko PETKOV, *Bŭlgarskata pravoslavna cŭrkva i dŭrzhavnata vlast v Knyazhestvo/Tsarstvo Bŭlgariya 1878–1912* (Veliko Tŭrnovo: Faber, 2012), pp. 10–20; Iliya TODOEV, “Ekzarkhiyata – fakticheskoto nachalo na modernata bŭlgarska dŭrzhavnost?”, *Dŭrzhava & Tsŭrkva – Tsŭrkva & Dŭrzhava v bŭlgarskata istoriya. Sbornik po sluchaĭ 135-godishninata ot uchredyavaneto na Bŭlgarskata ekzarkhiya*. (2006), pp. 235–246.

7 Svetlana IVANOVA, “Predi da se rodi bŭlgarskiya millet”, *Dŭrzhava & Tsŭrkva – Tsŭrkva & Dŭrzhava v bŭlgarskata istoriya. Sbornik po sluchaĭ 135-godishninata ot uchredyavaneto na Bŭlgarskata ekzarkhiya*. (2006), pp. 135–184.

tary units makes them an instrument of the modernization processes of the Ottoman Empire during the Tanzimat period. At the very least, it is known that up until that time the Christian population of the Ottoman Empire had been officially denied access to military service and (with some exceptions and special categories of subjects) the use of weapons.⁸ However, reception of that “Christian regiment” or “Christian army”, which primarily recruited Christian subjects of the Sultan, was rather peculiar and ambiguous. Praised by ones, condemned by others, they left a certain imprint. Below, we will look at some examples, based on original sources, of the cross-cultural contacts and reception of the Ottoman Cossacks Regiment within itself as well as among the Muslim and non-Muslim populations in the Late Ottoman Empire.

First, let’s examine the main driving force of this Christian regiment – its founder Michał Czajkowski. Czajkowski’s successful political and military career in the Ottoman Empire following his arrival in the Sultan’s domain in 1841 and later conversion in 1850 can be presented as a very good example of a so-called “career convert”.⁹ Additionally, at that time conversion to Islam was probably the only prospective way to further his political and military career in the Ottoman capital, which he had started nine years earlier.¹⁰ Born in 1804 in present-day Ukraine, Czajkowski’s middle-class noble family shaped his lifestyle and provided education until he decided to join the anti-Russian November Uprising in 1830 at the age of 26.

After the end of the Uprising, Czajkowski was left by the Russian Empire without inheritance and found himself among the Polish insurgent political emigration in France. Gradually, towards the end of the 1830s, Czajkowski drew closer to Prince Adam Czartoryski (1770–1861), the leader of the Polish conservative-monarchist camp of the Polish Great Emigration, also known as *Hôtel Lambert*. The headquarters of the Polish central was based in Paris. It is worth noting that *Hôtel Lambert* was just one of the Polish political emigration camps; nevertheless,

8 See an upcoming article on that subject: Aleksandar ZLATANOV, “Michał Czajkowski / Sadik Pasha and his Ottoman Cossack Regiment as Agents of Modernization,” *Transforming Southeast Europe during the Long 19th century: Persons and Personalities as Agents of Modernization in the Ottoman and the Post-Ottoman space*, eds. Boriana ANTONOVA-GOLEVA – Ivelina MASHEVA (Brill: Leiden, 2024).

9 Selim DERINGIL, *Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire* (Cambridge: CUP, 2012), pp. 159–175.

10 Aleksandar ZLATANOV, “‘Hôtel Lambert’ i konversiyata na politicheskiya agent Mikhail Chaikovski”, *Istoričeski pregled* 76 (2020), No. 4, pp. 5–33.

it became the most internationally active and influential in Europe. After Czajkowski drew closer to its leader, capitalizing on his popularity based on several novels published in the 1830s,¹¹ he pragmatically accepted Adam Czartoryski's policies and Slavophilia as his mainstay and became a trusted associate and political agent of *Hôtel Lambert*. Thus, in 1841 Michał Czajkowski arrived for the first time in the Ottoman Empire with a French passport and protection to create and lead the so-called "Eastern Agency". The Agency's goal was to pursue one of the main objectives of the conservative Polish circles in exile – gaining influence among the Sultan's Slavic subjects in the European part of the Ottoman Empire. The aim was to reduce Russian influence on the Slavs and to seek a solution to the Polish national question.¹² For the next 9 years, Czajkowski would be the single most important agent, presiding over the network of the Eastern Agency throughout Rumelia and conducting large-scale operations. During that period, Czajkowski established influential relationships with the Ottoman government.¹³

Czajkowski found himself in a peculiar situation. Having gained valuable political experience and excellent contacts with the Sublime Porte during his 9-year stay in the East, he was recruited by the Ottoman government in the aftermath of a withdrawn French support. Thus his French passport was not renewed. The French state made that small concession to Russia after the resolution of the Hungarian revolution's émigré question in the Balkans and the persistent Russian demands towards the Polish political agents in Rumelia.¹⁴

Czajkowski's act of conversion was dictated by pragmatism. Czajkowski's sober assessment of the situation in the East after the withdrawn French support, the condition of the Eastern Agency, the lost faith in the prospects and vitality of the Slavic national liberation movements in the Balkans, and their impossible support from Great Britain and France, were the other crucial factors. The opportunity to return to Paris held no promises for him, who was already somewhat discredited in the eyes of the Poles and the Polish political emigration. There, he

11 Michał CZAJKOWSKI, *Powieści kozackie* (Paryż: A. Jełowickiego i Spółki, 1837); Michał CZAJKOWSKI, *Wernyhora, wieszcz ukraiński: powieść historyczna z roku 1768*, Tom I-II (Paryż: A. Jełowickiego i Spółki, 1838); Michał CZAJKOWSKI, *Kirdżali. Powieść naddunajska*, Tom I-II (Paryż: Brockhaus i Avenarius, 1839); Idem, *Stefan Czarniecki. Powieść historyczna*, Tom I-II (Berlin: B. Behr, 1840).

12 Robert BERRY, "Czartoryski's Hôtel Lambert and the Great Powers in the Balkans, 1832–1848," *The International History Review*, Vol. 7 (1985), p. 52.

13 Vanda SMOHOVSKA-PETROVA, *Mikhail Chaikovski-Sadiuk Pasha i Bülgorskoto vüzrazhdane* (Sofiya: BAN, 1968), pp. 93–94.

14 Simeon DAMYANOV, *Frenskata politika na Balkanite 1828–1856* (Sofiya: BAN, 1977), p. 242.

would not have a further career. In that atmosphere, probably the only solution that would get him out of the difficult situation was to accept the Sublime Porte's conversion proposal and stay in the East in order to have some future career. The Ottoman Empire saw the European emigrants from the 1830s and 1840s as a valuable resource of military-educated personnel, which the Porte needed to modernize its army.¹⁵ Thus, the Ottoman Empire began to attract some converts who went to military or other services. Precisely in such context, Czajkowski's conversion to Islam must be considered.

The creation of the Ottoman Cossacks Regiment and its reception

Returning to the issue of the creation of the Ottoman Cossacks Regiment, after Sadık's conversion in 1850, he initially carried out some diplomatic tasks for the Ottoman government. The outbreak of the Crimean War in 1853 altered the situation. The next day after the Crimean War proclamation, Sadık submitted a memorandum to the Porte proposing the creation of regular military regiments composed of the local Northern Dobrudzha's "Cossack" population and the Sultan's Slavic subjects. The memorandum stipulated that they should be commanded by Polish officers and be referred to as "Ottoman Cossacks". Sadık knew that in the past the Dobrudzha Cossacks and Old Believers were used by the Porte during the wars of the Ottoman Empire, especially in the Russo-Turkish wars. Subsequently, the Sultan approved the memorandum and on November 27, 1853, he issued an *irade*, promoting Mehmed Sadık to the rank of *mirmiran* Pasha, and officially tasked him with organizing and commanding the Ottoman Cossacks Regiment. The title of *mirmiran* was usually conferred upon civilians.¹⁶ Recruitment of volunteers for the Cossacks Regiment began simultaneously in Edirne, Constantinople, and partly in Şumnu (nowadays Shumen). It was composed almost exclusively of volunteers. From the very beginning, the unit was a part of the regular Ottoman army. Some of the non-Muslim volunteers were Bulgarian criminals pardoned to enlist in the regiment. After the initial recruitment, at the beginning of 1854, the

15 Selim DERINGIL, *Conversion and Apostasy...*, pp. 160–176.

16 Candan BADEM, "Sadyk Pasha in the Light of the Ottoman Archives," ed. Jerzy BOREJSZA, *The Crimean War 1853–1856: Colonial Skirmish or Rehearsal for World War? Empires, Nations, and Individuals* (Warszawa: Neriton, 2011), p. 95.

Slavic regiment consisted of six squadrons, five regular and one irregular, the latter, which was soon disbanded, formed by Nekrassov Cossacks from Asia Minor.¹⁷

The ethnic composition of the regiment was diverse. Christians were the predominant group. The officers and sergeants were almost exclusively Poles, with a small number of Hungarians. A significant portion of the soldiers, however, were Bulgarians, as well as some Serbs, Romanians, Bosniaks, Gypsies, Armenians, a few Russians, Jews,¹⁸ and others.¹⁹ An extrapolation of the available sources showed that in mid-1854, Bulgarians accounted for approximately 280–300 men or around 50 % of the Ottoman Cossacks Regiment's regular soldiers.²⁰ From mid-1854 onwards, the Cossacks Regiment took an active part in the Crimean War, particularly in the Dobrudzha operation, the Ottoman assaults on Bucharest, and later the Prut River.

The news of the formation of the Christian regiment during the Crimean War spread quickly throughout Rumelia and the European press. A number of sources reveal that the Ottoman Cossacks Regiment had grown extremely popular in a short time. Christians often referred to it as “our army”.²¹ Wherever the Ottoman Cossacks passed through, they were warmly greeted with joy and greatly admired by the Christian population.²² Usually, the news travelled fast and the population of the entire region gathered to see the Cossacks in various cities, towns, and villages.²³ We can assume with some certainty that the soldiers' Christian compatriots were really impressed by the regiment's spectacular parade uniforms, swords, and Christian crosses portrayed on the flags of their spikes, soldiers riding

17 Michał CZAJKOWSKI, *Kozaczyzna w Turcyi: dzieło w trzech częściach* (Paryż: L. Martinet, 1857), pp. 110–111.

18 On the question of Jews as volunteers in the Crimean War, see Abraham DUKER, “Jewish Volunteers in the Ottoman-Polish Cossack Units during the Crimean War,” *Jewish Social Studies* 16, (1954), no. 3, pp. 203–218; Idem, “Jewish Volunteers in the Ottoman-Polish Cossack Units during the Crimean War,” *Jewish Social Studies* 16, (1954), no. 4, pp. 351–376.

19 Michał CZAJKOWSKI, “Zapiski Mikhaïla Chaïkovskogo (Mehmed-Sadük Pasha)”, *Russkaya starina* vol. 96 (1898), no. 10 pp. 175, 192.

20 Aleksandar ZLATANOV, *Kazak alayat na Mikhaïl Chaïkovski – mezhdu Evropa i Osmanskata imperiya* (PhD diss., Faculty of History – Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Sofia, 2020), pp. 285, 316.

21 *Tsarigradski vestnik*, no. 260, 21 January 1856 (2 February), pp. 10–11; *Tsarigradski vestnik*, no. 266, 3 (15) March 1856, p. 35 et al.

22 Karolina SUHODOLSKA, “Bulgarite v neizdadenite memuari na Chaïka Chaïkovski (Sadük Pasha). Süobshtava s kratki belezhki düshterya mu Karolina”, *Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina*, 10 (1894), p. 456.

23 *Tsarigradski vestnik*, no. 162, 27 February (11 March) 1854, p. 72.

horses and speaking their language. Hence, from the beginning, we can observe a certain tendency that continued in the subsequent two decades regardless of the region in the Balkans – Thrace, Dobruzha, Epirus, Thessaly, or Macedonia. When the regiment was passing through or stationed in some town or village, Christian subjects, and especially Bulgarians, often voluntarily enlisted in the unit. Over the next 25 years, thousands of Bulgarians volunteered from all over Ottoman Rumelia.

Nevertheless, some official reports presented an interesting and opposite reception of those cross-cultural contacts among the non-Muslim population of the Ottoman domain. Namely, some of them were highly negative and hostile towards the Christian regiment. For example, Greeks and Armenians were constantly running away and hiding when the Ottoman Cossacks Regiment was passing through various villages. Additionally, both the Armenians and Greeks often refused to shelter them in their homes, declaring that they would prefer to burn their residences rather than let inside the Christian traitors fighting for the Sultan.²⁴ The latter shows that the cross-cultural contacts of the Sadık's regiment were ambiguous. The majority of non-Muslims perceived them positively, while at the same time others did not. There were also several accounts showing extreme sympathy and grief among non-Muslims after tragic incidents with soldiers from the regiment. For example, in Yanbolu (nowadays Yambol) and İslimiye (nowadays Sliven), after the death of the Cossacks Regiment soldiers, almost the entire population went to honor the deceased at their funeral.²⁵

Sources show that wherever Sadık's Ottoman Cossacks Regiment was stationed, especially for a longer period, it brought changes to the local population and their relationships. These changes concerned the structure of the social and military spheres. Non-Muslims from those villages not only volunteered to join the regiment but also grew more confident. Just as in Central Rumelia, the presence of the "Christian army" in the regions of Thessaly, Epirus, and Macedonia was welcomed by the Christian population. The regiment brought a kind of guarantee of security, and Christians found themselves in a different environment and probably with higher self-confidence, especially given the frequent atrocities in that part of Western Rumelia against the Christian population committed by the irregular

24 Ivan STOYCHEV, *Kazak alayat na Chaikovski* (Sofiya: Voenno-knigoizdatelski, 1943), p. 149; Biblioteca Academiei Române (BAR), Msc. 4904, vol. 1, f. 4.

25 *Ibidem*, p. 81.

Ottoman bashi-bazouks and outlaw gangs.²⁶ Another curious result of the Ottoman Cossacks Regiment's presence for the Sultan's subjects was in the economic sphere. Unlike other Ottoman military units, the "Cossacks" did not save their salaries. Soldiers spent most of their remuneration in the towns of Thessaly and Macedonia, which had a positive effect on the development of local trade and crafts, and raised the welfare of some non-Muslims.²⁷ In addition, the local non-Muslim population was introduced to new ideas, manners, and education, even in some cases enjoying the protection of sergeants and high-ranking officers of the regiment.²⁸

At the same time, there were some negative reactions to the presence and activity of the Ottoman Cossacks Regiment. As discussed above, from the very beginning, Muslims, as well as Greeks and Armenians, were very hostile toward the existence of the Ottoman Christian regiment. Muslims perceived them as a threat and acted against them in every possible way since wherever the "Cossacks" were stationed, they would bring changes to the customs in the given settlement.²⁹ Tensions between ordinary Ottoman soldiers and officers and those of the Cossacks Regiment were also acute. Ottoman soldiers did not salute their Christian officers, and the latter even forbade Ottoman Cossacks soldiers to salute the Ottoman officers. The Ottoman Cossacks were in a privileged position in yet another aspect, – with regards to finances. Their salaries were paid relatively regularly, unlike those of other Ottoman Army units.³⁰ Although according to a number of Ottoman documents, the Ottoman Cossacks Regiment's salaries and rations were the same as those of the other Ottoman units, there are some indications suggesting that they received them more regularly, and the same was true about military equipment, after requests made by Sadık Pasha or other high-ranking Ottoman officials.³¹ That fact highlights the Ottoman Cossacks Regiment's political importance for the Porte during the *Tanzimat*.

26 The National Archives, Foreign Office (TNA FO), 195/606, f. 347.

27 TNA, FO 195/649, f. 551.

28 Arhiv vneshnei politiki Rossiiskoi Imperii (AVPRI), f. 180, op. 517/2, ed. chr. 1415, ff. 17–22.

29 For example: TNA, FO 195/685, ff. 753, 830; AVPRI, f. 180, op. 517/2, ed. chr. 1415, ff. 159–160, 165–166; Michał CZAJKOWSKI, "Zapiski Mikhaila Chaikovskogo (Mehmed-Sadük Pasha)", *Russkaya starina* vol. 103, no. 8 (1900), p. 442; Ivan POPOV, *Iz minaloto na Odrin*. Sofiya: VK, 1919, pp. 19–20 ff.

30 AVPRI, f. 161/1, op. 181/2, ed. hr. 1184, ch. 1 (1860–1862), ff. 2–4.

31 Natsionalna biblioteka "Sv. sv. Kiril i Metodii" v Sofiya – Orientaliski sbirki (NBKM-OS), OAK 8/3; OAK 8/11; OAK 8/18; OAK 8/24; OAK 8/25; OAK 8/29.

In that matter, it should be emphasized that the creation and existence of the so-called Ottoman Christian regiment was primarily a political and to a lesser extent military decision. Hence, the unit pursued political purposes. One of the reasons behind it was, of course, the *Tanzimat* reforms. In that line, the unusual military unit was used as a banner by the Ottoman government within and beyond the empire. However, the other reason was more fundamental – the geopolitical situation and the struggle for influence in the Ottoman Balkans among the major European powers. For this reason, the Ottoman Cossacks Regiment continued its successful and vital existence after the Crimean War, not only with Ottoman but also especially British support due to the confrontations and disputes between the Russian and British Empires in the Balkans during that period. As a result, the nature of the regiment and its commander, and the very existence of the Ottoman Cossacks Regiment were actually anti-Russian – since the unit undermined Petersburg’s foothold in the Balkans, and also, in particular, the influence of the Russian state among the Christian subjects of the Sultan. Throughout the years, the political purpose of the Christian Regiment was directly mentioned on many occasions by Sadik Pasha.³² Petersburg made it clear to the Porte during and after the Crimean War that they were not satisfied with the activities of Mehmed Sadik’s Christian Regiment.³³ In a number of secret reports, Russian officials clarified that if soldiers from the Ottoman Cossacks Regiment were stationed or quartered in a certain region, Russian influence among the local non-Muslims would considerably decrease.³⁴ Similar Russian reports occurred many years later.³⁵ Nevertheless, Russian foreign policy makers were quite aware of those anti-Russian initiatives by Britain and the Ottomans.³⁶

32 Biblioteka Książąt Czartoryskich (BCz), Rkps. 5464, ff. 1127–1128; Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (BJ), Rkps. 5910, f. 6; Maria CZAPSKA, *Ludwika Śniadecka* (Warszawa: Czytelnik, 1958), pp. 194–196 ff.

33 Candan BADEM, “Sadyk Pasha in the Light,” pp. 104–105.

34 Volodimir POLTORAK, “Dokumenti pro Mikhala Chaikov’kogo v Derzhavnomu arhivi Odes’koi oblasti,” *Chornomors’ka minuvshina. Zapiski viddilu istorii kozatstva na Pivdni Ukraini* vol. 5 (2010), pp. 145–146.

35 Ivan STOYCHEV, *Kazak alayat na Chaikovski*, p. 172; BAR, Msc. 4907, vol. VI, ff. 409–410 et passim.

36 AVPRI, f. 180, op. 517/2, ed. chr. 1415, f. 14; f. 161/1, op. 181/2, ed. chr. 1184, ff. 54–55 et passim.

Cross-cultural contacts and internal conflicts

Taking a closer look at the cross-cultural contacts within the Ottoman Cossacks Regiment itself, it is clear that the relations were not entirely concordant. As it was stated above, the regiment had a diverse composition but mainly consisted of two nations – Bulgarians and Poles. The first of the two were mainly regular soldiers, while the others fulfilled the role of commanders. On that notion, some tensions and conflicts between those two main groups of the Sadık's regiment arose in early 1860s. Conflicts between non-Muslims didn't have religious connotations – there was no question of rivalry between, for example, Orthodox and Catholics – but their cause was much more mundane: discrimination against the Bulgarians by withholding their promotions in the Ottoman regiment. Between 1860 and 1865, the regiment's headquarters was Monastir (nowadays Bitola), and the unit was actively operating in the regions of Epirus, Thessaly, and Macedonia. Around that time, in the early 1860s, the first tensions began between the Bulgarians and the Polish Cossacks, which then intensified over the next few years. This was manifested, for example, by the regiment's recruitment initiatives in the Monastir region (Prilep, etc.) of 1864 aimed at attracting more Bulgarian soldiers. Of the expected 50 Bulgarians, only 7 signed up as volunteers. The Russian ambassador in the Ottoman capital, Evgeniy Novikov, explained that this was because the Christian population in the region was much less eager to be recruited by the regiment than it had been before. The reason was rooted in the fact that the Christian population had already learned about the inner workings of the regiment and realized that they would never reach the ranks of officers, as those were conferred exclusively on Polish Catholic immigrants.³⁷

Consequently, in late January 1865, Bulgarians of the Cossacks Regiment staged active protests and riots against the promotion policy. This was because all officer and sergeant ranks were conferred almost exclusively on Polish (but also Hungarian, etc.) immigrants, and every new Polish recruit achieved such a rank soon after being enlisted. Disgruntled Christian soldiers were not promoted to sergeants even when they had served their 5-year term in an exemplary manner. This caused great disorder among the Ottoman Cossacks Regiment, which was then stationed at the Ottoman barracks in Bitola.³⁸ The Bulgarians even submitted a collective complaint to Abdi Pasha, expressing their dissatisfaction with these

37 AVPRI, f. 180, op. 517/2, arh. ed. 1418, ff. 193–193 ob.

38 AVPRI, f. 180, op. 517/2, arh. ed. 1419, f. 11.

arrangements, which, as we know, had been going on for a long time. The actions of the Bulgarians displeased their Polish officers who resolved to investigate which Bulgarians had dared to complain about the customs in the regiment. Major Murad Bey, a Pole, summoned a Bulgarian soldier for questioning, but when nothing was revealed by him, the Polish officer beat his subordinate up. Later that night, the beaten Bulgarian and his comrades decided to rally 200 more men from the regiment, take their weapons, and go to Abdi Pasha. However, the doors to the barracks were locked and the Bulgarians could not get out. The key to the gates was found to be in possession of the English Lieutenant Cecil Jenner, newly recruited less than 10 months ago as a “Cossack”, who was immediately made an officer.³⁹ Although he knew neither Turkish, Polish, nor Bulgarian, the Englishman handed over the keys to the gate, but at that moment several Polish officers appeared. Hand-to-hand fighting ensued in which five soldiers were lightly wounded, the Englishman also being among the injured. On the following day, the incident was investigated in person by the commander of the Third Army Corps *müşir* Abdi Pasha, who expressed his outrage at the actions of the Polish officers who had provoked the incident.⁴⁰

It is worth mentioning that several Turkish cavalrymen also took part in the incident on the side of the Bulgarians. However, greater bloodshed that would have occurred had the remaining Christian Cossacks participated in the brawl, was avoided. At that time, about 350 soldiers of the Cossacks regiment were stationed in Bitola, of which only about 1/3 were Poles, the rest being mainly Bulgarians, but also Greeks, Jews, etc. The aforementioned incident aggravated the atmosphere even more – especially regarding the attitude of the Bulgarians toward their Polish officers. The Bulgarian soldiers made it clear that if their legitimate demands were not satisfied, they would take matters into their own hands as soon as the Cossacks regiment set out on a mission.⁴¹

In the following month, the squabbling between Bulgarians and Poles continued, with the situation escalating into a fatal incident. The man responsible for the murder was a Polish officer, Lieutenant Grabowski, who arrested a Cossack soldier from the regiment, beat him to death, and then tried to cover up the incident. Grabowski was subsequently arrested by the Ottoman authorities, and the incident stirred up further discontent, but this time also among the Polish officers and ser-

39 TNA, FO 195/809, p. 42; TNA, FO 78/1821, f. 79.

40 AVPRI, f. 180, op. 517/2, arh. ed. 1419, ff. 11 o6.–12.

41 Ibidem, f. 12.

geants, who even demanded a death sentence for the culprit.⁴² These great tensions and incidents in the Ottoman Cossacks Regiment became known not only to the Ottoman authorities but also to the Russian and British diplomats. This led to new intense rumours of liquidation or at least a reform of the Cossacks regiments by the Ottoman government. Apparently, these sentiments were felt within the regiment itself.⁴³

Following the conflicts and incidents in the regiment, Sadık Pasha initiated some changes. In 1865, by decision of the Porte, the Ottoman Cossacks were stationed in Edirne and Istanbul. Already in the Ottoman capital, in June 1865 Mehmed Sadık began reorganizing his unit and established the Sergeants' Cossack and Dragoon military school attached to the regiment. It may be assumed without a doubt that this was a consequence of the disturbances and strong dissatisfaction among the Bulgarians. During the Polish January Uprising of 1864, when many Poles left and deserted, Sadık became increasingly aware of the importance of Bulgarian soldiers in his unit. Thus, Bulgarians remained the only factor that could save the Cossacks regiment, and the Polish commander did not stop praising them and marveling at their courage, calling them "my Bulgarian Cossacks", "my brave men", etc.⁴⁴ He found comfort in them and admitted that they were the foundation, the backbone, of the entire Christian regiment. Places vacated by the Polish soldiers were gradually filled by Bulgarians during the period of 1863–1865, and this trend would continue in the years to come.⁴⁵ It is no coincidence that in mid-1865, the British consul in Monastir, Charles Calvert, pointed out that the main component of the "Slavic regiments" was the Bulgarians, who then made up more than half of the unit. Poles accounted for approximately 1/5, while the rest were Romanians, Greeks, Albanians, Jews, and Gypsies. The Muslim element was then represented by only 20–30 Turks and Tatars.⁴⁶

Given this context, it is clear that the Bulgarians and their situation became the real reason for the creation of the sergeants' school which was officially opened at the beginning of July 1865 in Constantinople. Initially, about 40 Cossacks and 40 Dragoons enrolled in the school, most of them Poles. The curriculum was entirely modeled on the famous French military school of Saint Cyr. In addition to the usual subjects, foreign languages – Turkish, French, and Polish – were taught.

42 Ibidem, ff. 23–24.

43 AVPRI, f. 151, op. 482, arh. ed. 3267, ff. 137–138.

44 BCz, Rkps. 5556, k. 858; 871 et passim.

45 Ibidem, k. 1021–1022 et passim.

46 TNA, FO 78/1879, f. 83.

Experienced officers were appointed as teachers. The Cossack school was located in the capital, and marches, as well as tactical, martial, and other drills were carried out in fine weather between Edirne and Constantinople, headed by Mehmed Sadık himself. The course of instruction was four years, and Bulgarians showed particular interest in the military school – dozens of them graduated in the following years.⁴⁷ All this resolved some of the internal conflicts in the regiment.

Political changes and conclusion

The opening of Sadık's Cossack military school in Constantinople provoked strong protests from the Russian embassy of Gen. Nikolay Ignatiev. This experienced Russian diplomat and politician had a noticeable influence on the Ottoman government. The primary point of contention for the Russian interests and hence their protests were precisely Sadık's contacts with the Bulgarians and their eventual enrollment in the Cossack school. The Russian diplomacy likely feared that this might tighten the bonds between Sadık and the Bulgarians, attracting even more of them to the school. In fact, this was precisely what happened. Ignatiev's actions put Mehmed Sadık in an awkward position because he often had to explain the purpose of his school's existence to Ottoman ministers – i.e., that it was a purely military, and not a political project.⁴⁸ Simultaneously, the regiment's upkeep was obviously too high, leading to resentment. At that time, Grand Vizier Mehmed Fuad Pasha commented that the Ottoman Cossacks Regiment spend four times more money on maintenance than other regular Ottoman army units and, on top of that, the unit brought only problems to the government.⁴⁹ The first indications of changing attitude of the Porte toward the Christian army were a fact.

Rumors about reforming or disbanding the Christian army were circulating in the Ottoman capital in the early 1860s as they originated from the political shifts in the Porte that started at that time. As early as in 1866, the serasker Husseyin Avni Pasha wanted to officially remove the Christian character and command from the regiments.⁵⁰ Mehmed Sadık Pasha responded with his immediate resignation, claiming openly that the importance of the Ottoman Cossacks Regiment lies

47 BCz, Rkps. 5556, k. 995; 1001.

48 Jerzy BOREJSZA, *Piękny wiek XIX* (Warszawa: PWN, 2010), pp. 312–313.

49 Ibidem.

50 BJ, Rkps. 5910, f. 6.

in their political aims and their Christian composition. Sadik argued that if they were to lose their political character, his regiment would be reduced to mere mercenaries and as such their existence would no longer have any point. At that time, Sadik Pasha was still influential within the Ottoman government and his resignation was not accepted. The status quo continued until 1870 when the Sublime Porte decided to officially remove the Christian character, command, and Slavic language from the Ottoman Cossacks Regiments and to transform them into the regular Ottoman cavalry unit. Before that point, Sadik Pasha's powerful friends or supporters had already either disappeared from the world or the political scene. His resignation was accepted in August 1870.⁵¹ The process of transformation of the regiment was completed in 1872. By that time, all of the Polish officers and sergeants had deserted the Ottoman army and were replaced by Turkish officers and sergeants. Some Bulgarians and other Slavs among the commanders remained in Ottoman service in the following years. The non-Muslim composition of the regiment remained strong after 1870 when approximately two-thirds of the "Cossacks" were Bulgarians. The Ottoman Cossacks Regiment disappeared as a separate military unit in 1877 when it was defeated in the battles near Telish and Dolni Dabnik during the Russo-Turkish War of 1877–1878. The remnants of the defeated Ottoman Cossack Regiment were incorporated into other Ottoman military units.

The fate of Sadik Pasha after his accepted resignation from the Ottoman army is curious. With no powerful friends in the Ottoman capital and with the conservative circles in power in the Ottoman government, the converted Pole turned his eyes to Russia. Through the Russian ambassador Nikolay Ignatiev, Sadik asked for forgiveness from the Russian emperor to return to his homeland, as he no longer considered the Russian Empire as a threat to the Polish people.⁵² His wish was granted and in 1872, after more than forty-years of emigration, he returned to his homeland (first in Odessa, later in Kiev) with a Russian passport. By providing valuable information to the Russian state, he hoped to gain more freedom for himself, but this never happened. Isolated by the emigration, family, friends, and public activity, Czajkowski converted again, this time to Orthodoxy. Shortly afterwards he was confined by the Russian state to a small village estate in Borky.⁵³ In 1886 Czajkowski committed suicide in the nearby village of Parhymov.⁵⁴

51 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ. DH., 619/43041.

52 GARE, f. 109, op. 46 – 1871, arh. ed. 68, ch. 7, t. 1, ff. 127–132; Jerzy BOREJSZA, *Piękny wiek XIX*, p. 314.

53 Ibidem, ff. 114–128.

54 BJ, Rkps. 5910, f. 9; BJ, Rkps. 7852, ff. 90 et passim; *Dziennik Polski*, 29, Nr. 24, 30. 1. 1886, p. 1.

It can be concluded that the Ottoman Cossacks Regiment with its cross-cultural contacts both within the unit and in its relations with the Rumelian subjects of the Sultan provided an interesting case study during the Tanzimat era. The reception of the Christian regiment was diverse in the Ottoman Balkans. They were perceived as saviours, heroes, or just “our army” by most of the non-Muslim population, and at the same time hated by other non-Muslim groups such as Greeks and Armenians, but sometimes also despised and in frequent conflict with most of the Muslim population. The diverse composition of the regiment and its peculiar nature not only bridged the cross-cultural contacts among its components but also caused some splits and conflicts. Often in a privileged position compared to other Ottoman military units, it is certain that the “Cossacks” were very famous. In this capacity, they were used by the Ottoman government as a flagship example of the Westernization processes. More importantly, in the geopolitical context, Sadik’s regiment was supported by the British Empire, since the unit was a factor in the Russo-British rivalry in the Balkans, decreasing Russian influence in the Ottoman Rumelia. This and other facts mentioned once again highlight the regiment’s political and social importance for the Ottoman government as a peculiar cross-cultural, geopolitical, and multiethnic bridge during the Late Ottoman Empire.

SUMMARY

In December 1850, Michał Czajkowski, a long-time and experienced Polish political agent in the East converted to Islam. He took the new name of Mehmed Sadık. Three years later, after the beginning of the Crimean War in 1853, Mehmed Efendi joined the Ottoman army where he founded the Ottoman Cossacks Regiment (*Kazak Alayı*) with the support of the Sublime Porte. The Ottoman Cossacks Regiment was the first official military unit in the Ottoman Empire until that moment, to be composed almost entirely of Christians, who carried weapons and were in Sultan's service.

The existence of such non-Muslim Ottoman military unit made it a unique instrument of the modernization processes of the Ottoman Empire during the Tanzimat period. However, the reception of this "Christian army", in which Sultan's Christian subjects were the main recruits, was rather peculiar and heterogeneous. The military unit was active for nearly twenty-five years in a large area of the Ottoman Balkans – from the Black Sea to the Adriatic Sea, from the Kosovo to Beirut. Praised by their Bulgarian Christian compatriots, sometimes condemned by other Christians such as Greeks and Armenians, often hated by the Muslims, they left a certain mark. Based on original British, Russian, Bulgarian, and Ottoman sources, the following paper will present interesting examples of the cross-cultural contacts and reception of the Ottoman Cossacks Regiment within itself as well as among the Muslim and non-Muslim populations in the Late Ottoman Empire.

RECENZE / BOOK REVIEWS

Alena MARKOVÁ,

The Path to a Soviet Nation. The Policy of Belarusization,

Paderborn, Brill Schöningh 2021, 314 pp.,

ISBN 978-3-506-79181-8.

The national question had an important place in Bolshevik political rhetoric. The policy of Indigenization (*korenizatsiya*) and, consequently, Belarusization was the foundation for the development of the national question in the USSR and served the strategic goals of the Communist Party. Belarusization in the Belarusian Soviet Socialist Republic (BSSR) during 1924–1929 became one of the most significant periods of the Belarusian history of the 20th century. During the period of Belarusization, nation-building processes took place that led to the completion of the formation of the contemporary Belarusian nation.

The new book, *The Path to a Soviet Nation. The Policy of Belarusization* by Alena Marková, a scholar at Charles University, Czech Republic, is intended to highlight the historical period of the formation of the Belarusian nation. The book was published by Paderborn: Brill Schöningh in 2021. The research, aimed at English-speaking readers, provides an analysis of the causes, processes and results of the policy of Belarusization pursued in the BSSR in 1924–1929. Marková considers Belarusization as a “process of cultural and linguistic consolidation of the Belarusian nation under the circumstances of an unfinished process of its formation in the interwar period” (p. 27). The relevance of the book is conditioned by the fact that the processes of Russification continue in the contemporary Belarusian society, displacing the model of national identity based on the Belarusian linguistic and cultural distinctness.

This book is based on the study and analysis of numerous primary sources and materials: collections of decrees, ordinances, and resolutions of plenary sessions and congresses of the Central Committee of the Communist Party of Belarus

(the TsK of the KP(b)B), as well as stenographic protocols, records and speeches from party congresses, sessions and meetings. Despite the fact that the analyzed documents provide an opportunity to get familiar with the legislative framework of the Communist Party, Marková takes into account that these materials were oftentimes published for propagandistic purposes. In the Preface to the book, the author notes that “Belarusization has remained an open issue in the history of BSSR and, in general, in the history of the USSR, since the interpretation and assessments of policy often depended on the ideological climate of that period” (p. xv).

The book consists of eight chapters, in which Marková explores the processes of Belarusization in the general context of political and social interrelations. An important element of this context is the analysis of nationality policy through the prism of the Belarusization in the system of national education. Particular attention for this review deserves Chapter 5 *Belarusization in the Field of Education*, and Chapter 6 *History and National Identity on Textbook Pages*, in which the processes of implementation of Belarusization in the system of national education are studied. The Chapter 5 focuses on Belarusization in secondary comprehensive schools, advocacy strategies of the Belarusian school, and on the first steps of Belarusization of schools in the pre-enlargement BSSR (1921–1924). The Chapter 6 is devoted to the analysis of the model of Belarusian national identity on the example of school textbooks on history and geography o that were used during the heyday of Belarusization (in the academic year 1927/28).

Under the Belarusization of the education system the author understands “the transition of educational establishments to the Belarusian language with the simultaneous deepening of the local lore orientation of education” (p.137).

In the framework of the Belarusization of the education system, the most significant for Marková is the issue of the Belarusian language, which was only minimally used in the field of social communication. As a result of the period of Polonization and Russification, the usage of Belarusian was constantly declining and thus it was routinely displaced from the public discourse. The transition to the Belarusian language was complicated by the linguistic fragmentariness of local dialects, as well as by the fact that the process of codification of the language had not yet been completed (p. 184). The first steps were made in 1921, when the principle of equality of state languages was adopted and the schedule was approved for a gradual transfer of educational establishments to the Belarusian language (p. 97).

According to Alena Marková, the first steps of Belarusization were slowed down by a lack of Belarusian-speaking teachers and Belarusian textbooks. Training courses of various lengths were launched for the new teachers. One of the main aims of that course was to eradicate the so-called “political illiteracy”, which meant the political education of teachers through Belarusian studies-related subjects (p. 127). The involvement of teachers in Belarusization was a strategic issue for the Communist Party. According to the ideas of the Communist Party, the teacher was to become a conduit of party’s policies and the Marxist-Leninist ideology among the local population.

The researcher explains the lack of textbooks and methodological aids was caused by the following factors. Firstly, in previous years there were practically no textbooks published that could serve as the basis for publishing new textbooks, so all of them had to be created “from a clean slate”. Secondly, there were few publishing houses, and their technical equipment was insufficient (p. 139). Although textbooks contributed to a faster transition of schools to the Belarusian language of instruction, the publication of aids was established only during the heyday of Belarusization.

School textbooks are a unique source of scientific research, as well as directly create the historical consciousness of the studied period. According to Marková, the main idea that the authors of the analysed textbooks of the period of Belarusization seek to convey is “the idea of the distinctive intrinsic and clear cultural and national distinctness of the Belarusian nation” (p. 166). The new model of the Belarusian national identity was based primarily on the distinctness of the national history and on the linguistic and cultural authenticity of Belarusians. Hence, particular attention in school textbooks of the Belarusization period was paid to the description and interpretation of the events of Belarusian national history. The author contends that historical consciousness had to lay the foundation for the consolidation of the Belarusian nation on the basis of a common national history (p. 247).

The de facto end of the Belarusization policy occurred on 27th June 1929 at the session of the TsK of the KP(b)B with the speech of the chairman of the Central Control Commission of the VKP(b) Vladimir Zatonsky (p. 224). The processes of wrapping up Belarusization have affected, first of all, the sphere of education. There was an increase in the number of Russian schools and the number of mandatory hours for the study of the Russian language. The researcher claims that contributed to the continuation of the low status of the Belarusian language and

the deconstruction of the model of Belarusian national identity created at the time of Belarusization (p. 260). The unsuccessful implementation of the policy of Belarusization played a decisive role in the process of formation of the Belarusian nation. The brief period of implementation of the policy of Belarusization did not contribute to the beginning of such profound changes in the academic field and in public discourse.

In summary, the book *The Path to a Soviet Nation. The Policy of Belarusization* by Alena Marková makes a significant contribution to today's historical development of Belarusian studies and introduces the new concept of Belarusian history into international academic discourse. The book provides a new perspective on national history by analysing the implementation of the Belarusization policy that was an inalienable part of the Belarusian nation-building process. The analysis of the policy of Belarusization helps to explain, on the one hand, the close interrelation between history and politics and, on the other hand, the cause of many conflicts that existed in society during that period and continue in Belarusian society today.

Another advantage of the book is as an overview of the development of national issue in Belarus through the prism of the formation of national identity. Marková pays close attention to the processes of identity formation and the actual model of national identity that emerged during the period of Belarusization. The main accent in the model of the national identity is focused on the Belarusian national distinctness and the uniqueness of the historical development of the Belarusian nation, which was formed in the conditions of a civil nation and belonging to the Soviet state.

Considering that the book understanding requires the inclusion of the reader in the narrow context of historical polemics, there may be some problems in reconciling different historical events. This book is based on the analysis of numerous primary sources and contains many references the documents of the Communist Party and their legislative basis, without which it is difficult to grasp all the contradictory character of the policy of Belarusization. However, the author provides a general conceptual framework for the historical overview that allows the reader to perceive the chapters and paragraphs of the book in a general context.

Thus, the book makes not only a significant contribution to the study of one of the most important periods of Belarusian history, but also opens the space for new questions concerning the processes of nation-building. This research is of the-

oretical interest and is able to give impulse to subsequent research, entering into the corpus of historical knowledge of Belarusian historiography.

Mariia Kuznetcova

Marek JAKOUBEK – Lenka J. BUDILOVÁ,

Living in Two Worlds. Bulgarian Czechs in the Village of Voyvodovo,

Sofia, Prof. Martin Drinov Publishing House of Bulgarian Academy of Science 2023, 199 s., ISBN 978-619-245-253-7.

Marek Jakoubek a Lenka J. Budilová jsou jak partnerskou, tak především výzkumnou a autorskou dvojicí. Zatímco Marek Jakoubek se věnuje v rámci teorie především otázce konceptu etnicity¹ a epistemologie, Lenka J. Budilová se zabývá teoriemi příbuzenství,² dějinami rodiny a genderu. Společně se věnovali výzkumu v romských osadách,³ nad nímž v současnosti převážil taktéž dlouholetý zájem o českou komunitu obývající v letech 1900–1950 obec Voyvodovo v severozápadním Bulharsku. Tímto tématem se manželé Jakoubkovi zabývají takřka dvě dekády. Právě badatelský zájem o obec Voyvodovo dal vzniknout monografii s názvem *Living into Two Worlds* s podtitulem *Bulgarian Czechs in the Village of Voyvodovo*, která vyšla v první polovině roku 2023 v Sofii, v nakladatelství Bulharské akademie věd. Touto prací navazují jak na své vlastní publikace na základě výzkumu v této oblasti,⁴ tak i na četné práce domácích etnologů či přímo balkanologů (Vladimir Penčev nebo Václav Štěpánek). Jakoubkovi v monografii *Living in Two Worlds* komplexně a uceleně představují historii české komunity v Bulharsku až do 50. let minulého století, kdy mnozí Češi využili nabídku z Československa a vrátili se do staré vlasti. Ovšem i tomuto tématu se okrajově věnují v některých kapitolách.

Češi ve Voyvodovu jsou specifickou českou krajanskou menšinou na severozápadu Bulharska. Sdílí velice podobný osud jako Češi v rumunském či srbském Banátu. Navíc v případě rumunského Banátu se příběhy českých rodin často pro-

1 Například *Etnické skupiny, hranice a identity* (Brno 2021) společně s Lenkou J. Budilovou, Tomášem Hyllandem Eriksenem, Gunnarem Haalandem a Miroslavem Hrochem.

2 Příkladně *Dědická praxe, sňatkové strategie a pojmenovávání u bulharských Čechů v letech 1900–1950* (Brno 2011).

3 V případě této autorské dvojice jde například o sborník *Romové známi i neznámi* (Plzeň 2009) nebo monografii *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace* (Brno 2009).

4 V roce 2017 vyšla v Sofii také monografie *Bulgarian Protestants and the Czech Village of Voyvodovo*, v níž se Jakoubkovi zaměřují především na aspekty spojené s náboženským vyznáním obyvatel Voyvodova a jejich předků.

plétají, neboť některé z nich žily nejdříve na jedné a později na druhé straně rumunsko-bulharské hranice. I přesto, že většina Čechů do Bulharska odešla už na konci 19. století, udrželi si až do 50. let minulého století na vysoké úrovni nejen jazyk, ale i českou kulturu. Jedním z nejdůležitějších faktorů v případě Čechů ve Vojvodovu byla víra. Vojvodovští Češi se majoritně dělili na metodisty a darbysty, v obou případech měli po určitou dobu své české kazatele a pravidelné bohoslužby. Vedle bohoslužeb pomáhala udržení kultury a jazyka především výuka v českém jazyce a učitelé vysílání z Československa. V oblasti vzkvétal také spolkový život, a to mimo jiné skrze sokolskou jednotu. Na udržení homogenní české komunity měly svůj nezanedbatelný vliv také rodinné vazby založené na velmi systematickém výběru budoucích partnerů v rámci českých rodin žijících ve Vojvodovu. Častou praxí byly vícenásobné sňatky v jedné rodině – vícečetní sourozenci z jedné rodiny si brali vícečetné sourozence z rodiny druhé, čímž vznikaly tzv. aliance.

Monografie postupně v jednotlivých kapitolách postihuje vše podstatné o české krajanské komunitě ve Vojvodovu. Věnuje se příchodu Čechů do Bulharska – zpravidla přes již výše zmíněnou oblast českého Banátu v Rumunsku, konkrétně obec Svatá Helena. Dále postihuje budování českého Vojvodova jako takového. První samostatnou kapitolou je historie náboženské situace ve zkoumané oblasti, která si prostor, jenž jí byl v monografii na úkor jiných kapitol poměrně velkoryse vymezil, rozhodně zaslouží. Bez pochopení tohoto problému setkání dvou různých náboženství a světů, které od sebe částečně odlučovaly už tak malou českou komunitu v dané oblasti, totiž nelze dobře pochopit další aspekty historického vývoje vojvodovských Čechů. Dále se monografie věnuje problematice rodinných vztahů a sňatkového managementu v rámci komunity.

Následuje kapitola zaměřená na jazyk, jímž obyvatelé Vojvodova hovoří. V ní se autoři věnují lingvistické situaci ve Svaté Heleně, která se přenesla společně s Čechy také do Bulharska, dále přenosu češtiny skrze její vyučování, ale také jazykové otázce ve Vojvodovu jako takovém, která zapříčinila bilingvní či multilingvní situaci. Právě v této kapitole se také autoři dotýkají reemigrace v 50. letech, která měla na jazykový projev Čechů z Vojvodova zásadní vliv. Na konci kapitoly je zmapován současný český jazyk u této komunity, přičemž platí, že komunita žijící v současné České republice je silněji ovlivněna současnou češtinou, ovšem v projevu zůstávají četné bulharismy, zatímco v případě Čechů, kteří z Vojvodova neodešli, lze hovořit o postupném úpadku jazyka s každou další generací.

Specifickou kapitolou je ta zabývající se českým domem ve Vojvodovu. Porovnává architektonické vlivy jiných etnických skupin, ale také vyzdvihuje důleži-

tost skupiny banátských Čechů, jíž se inspirovali při stavbě svého obydlí Češi bulharští. Zevrubně je zde popsán každý z aspektů českého domu ve Vojvodovu a každá jeho část a okolí (příkladně dvorky a kůlny), použitý stavební materiál, ale také koncept vesnice, nebo ještě širěji osídlení jako takové v oblasti Podunají. V poslední části monografie se autoři zabývají pohledem zvenku na vojvodovskou českou komunitu. Češi byli svými sousedy vnímáni jako velmi organizovaní, pořádkumilovní a jako dobří obchodníci. Každá z těchto charakteristik kopíruje název jedné z několika podkapitol zabývajících se pohledem na vojvodovské Čechy. Specifickou částí je hledání míry české pohostinnosti, či nepohostinnosti, neboť obě charakteristiky byly přírknuty právě vojvodovským Čechům.

V každé z kapitol je několik citací pocházejících z rozhovorů vedených s Čechy, kteří žijí, či dříve žili ve Vojvodovu. Tyto citace doplňují celý text. Jazyk monografie – angličtina – jí propůjčuje určitou jedinečnost v produkci textů seznamujících s životem Čechů ve Vojvodovu a povyšuje historická fakta, která tvoří páteř celé monografie. Pokud by byl text vydán v češtině, spíše by svou formou shrnoval texty v českém prostředí již vydané, čemuž ovšem nasvědčuje i hojná bibliografie uvedená za každou z kapitol.

Anna Jagošová

Nenad KARAMIJALKOVIĆ – Ana JELIĆ,

General František Zach. Životna priča češko-srpskog panslaviste,

Kragujevac, Udruženje Česi Šumadije 2023, 222 s.,

ISBN 978-86-80694-03-0.

V českém vydání z prosince 2023 jako *Generál František Zach. Životní příběh česko-srbského panslavisty*, přeložili Jan Zorbić, Michaela Dufková,

Bohuslav Válek, Kragujevac, sdružení Češi Šumadije 2023, 210 s.,

ISBN 978-86-80694-04-7.

Psát o životě a díle Františka Alexandra Zacha, velkého českého slovanofila a jediného Čecha, který v 19. století zásadním způsobem aktivně zasáhl do srbské politiky a vojenství, není rozhodně jednoduchá záležitost. Je při ní nutná znalost více jazyků, protože tento český vlastenec a nadšený propagátor slovanské vzájemnosti měl rozsáhlé kontakty po celé Evropě a sám byl aktivním mluvčím celé řady jazyků, včetně turečtiny (byť v ní nepsal). Dále je nutno vzít v úvahu, že se prameny k jeho dílu a životu nacházejí v archivních institucích několika zemí, a konečně a přede-

vším, že Zach má již svého biografa, českého historika Václava Žáčka (1905–1986), eminentního znalce jihoslovanského a také polského prostředí 19. století a badatele, který objasnění činnosti F. A. Zacha zasvětil značnou část své vědecké kariéry, přičemž řada jeho článků vyšla i v polštině či srbocharvátštině.¹

V srbském prostředí, jakkoli jej Zach výrazně zadlužil, se ovšem jeho dílu nevěnovala zdaleka adekvátní pozornost. Ostatně sami autoři recenzované monografie píšou v předmluvě, že „v srbské kultuře vzpomínka není zapomenutím řídkým zjevem, takže časem byli mnozí z těch, co se zasloužili o srbskou historii a kulturu zapomenuti, a mezi nimi i generál F. A. Zach, o němž dnes ví pouze malá část odborné veřejnosti“ (s. 9). Historické „zapomínání“ samozřejmě není pouze specifikum srbské, ale v souvislosti se Zachem a jeho srbským angažmá je v srbské historiografii docela nespravedlivé. Samozřejmě, i v Srbsku o Zachovi leckdo psal, velké zásluhy má např. Dragoslav Stranjaković (1901–1966),² který se věnoval i mapování česko-srbských vztahů v první polovině 19. století, ale i někteří recentní historici (Radoš Ljušić, Suzana Rajićová aj.). Většina z nich se však Zachem zabývala výhradně v souvislosti se vznikem spisu srbského ministra vnitra a zahraničí Iliji Garašanina (1812–1874) *Načertanije* (viz dále), na nějž měl Zach rozhodující vliv. Posledně jmenovaná autorka také napsala ve sborníku, který byl vydán z brněnské konference ke 200. výročí narození F. A. Zacha³ zevrubnou stať o tom, jak srbská historiografie doposud pojednávala o muži, který jako jeden z mála Nesrbů vývoj Srbska v 19. století významně ovlivnil. Uzavírá ji slovy, že komplexní, na základě všech dostupných pramenů sepsanou monografií srbská historiografie Zachovi dodnes (tedy do roku 2007, kdy sborník vyšel) dluží.⁴ Tuto výtka si tedy vzal k srdci Nenad Karamijalković, jinak ředitel Ústavu ochrany kulturních památek v Kragujevci, a rozhodl se zmíněnou mezeru v srbské odborné produkci odvážně zaplnit, mj. i proto, že se dlouhodobě zabývá mapováním česko-srbských vztahů – píše a pořádá výstavy zejména o Česích působících v 19. a 20. století v srbském vnitrozemí⁵ – a je také před-

1 Žáčkovy práce představují autoři recenzované monografie na s. 10–11.

2 Dragoslav STRANJAKOVIĆ, *Kako je postalo Garašaninovo „Načertanije“*, in Spomenik 91, Beograd 1939, s. 65–115 aj.

3 Ladislav HLADKÝ – Václav ŠTĚPÁNEK (ed.), *František Alexandr Zach 1807–2007. Sborník příspěvků ze sympozia k 200. výročí narození Františka Alexandra Zacha v Brně 24. dubna 2007*, Brno 2007.

4 Suzana RAJIĆ, *Srbská historiografie o Františku Alexandru Zachovi*, in: L. Hladký – V. Štěpánek, *František Alexandr Zach 1807–2007*, s. 33–60.

5 Nenad KARAMIJALKOVIĆ, *Česi u Srbiji i Crnoj Gori i Česi u Šumadiji*, Kragujevac 2013; Idem, *Porodica Fiala: najznamenitiji šumadijski Česi: katalog izložbe*, Kragujevac 2016.

sedou česko-srbského sdružení *Češi v Šumadiji*, na jehož činnosti se podílí i spoluautorka monografie Ana Jelićová.

Aby kniha nebyla pouhým opakováním již řečeného zejména v Žáčkových pracích (z nichž ovšem tak jako tak museli autoři vycházet), bylo zapotřebí poctivé heuristické práce v celé řadě archivních institucí, mj. v Památníku národního písemnictví v Praze, resp. v jeho depozitáři v Litoměřicích, kde se přechovává pozůstalost F. A. Zacha a takého jeho velkého přítele Viléma Gablera, v Knihovně knížat Czartoryskich v Krakově – Zach ostatně jak známo, do Srbska přišel jako agent knížete Adama Czartoryského, v diplomatickém archivu v Paříži, v rakouském státním archivu, v několika českých archivech a samozřejmě v srbských archivech. Není to tedy v žádném případě krátkodobá záležitost, ostatně i seznámení se s adekvátní pramenou i recentní odbornou literaturou vyžaduje svůj čas (autoři v bibliografickém přehledu uvádějí 120 položek). Jak sám Karamijalković v jednom z rozhovorů v srbských médiích uvedl, zachovskému bádání se intenzivně věnuje od roku 2011.

Celou knihu začínají autoři kapitolou, v níž poměrně zevrubně mapují styky osobností českých zemí se srbským prostředím, aby tak mohli snáze zasadit Zachovo dílo do celkového kontextu česko-srbských vztahů. První kapitoly pak věnují Zachovu mládí a činnosti před příjezdem do Srbska. Gros monografie ale samozřejmě činí popis a analýza Zachova pobytu a politického i vojenského působení v Srbsku. Jakkoli se srbská historiografie v posledních desetiletích velice zevrubně zabývala vznikem Garašaninova *Načertanija*, historiografií oceňovaného jako plán rozvoje srbského státu, Karamijalković a Jelićová vnášejí do této problematiky nové poznatky. Znovu analyzují, v čem se Garašanin držel Zachova široce jihoslovansky koncipovaného návrhu, vypracovaného ještě s ohledem na polské zájmy, a v čem od něj odstoupil. Zároveň pak v publikaci uvádějí celý přepis Zachova *Plánu slovanské politiky Srbska* (s. 90–111), jež tak znovu zpřístupnili, navíc v kontextu celého Zachova díla, neboť první zveřejnění plánu z roku 1939, učiněné Dragoslavem Stranjakovićem, je v současnosti prakticky nedostupné. Nutno při tom také podotknout, že až do zmiňovaného roku 1939 srbská odborná veřejnost o Zachově plánu, resp. o Garašaninově inspiraci Zachovým plánem slovanské politiky Srbska, nevěděla. Mnohokrát již v různých pracích samozřejmě zaznělo, že Zachův plán slovanské politiky Srbska byl příliš ambiciózní, ale málokdy proč. Autoři proto plán zevrubně rozebírají, s tím, že Garašanin jej nakonec využil pouze k ideji o vytvoření srbského státu v rámci dominantně srbských etnických hranic, neboť jihoslovanská myšlenka u něj v té době byla vedlejší, vlastně zcela nedefinovaná, jakkoli Zachovi nijak nebránil, a naopak doporučoval setkávání s Ljudevitem Gajem a dalšími charvátský-

mi ilyristy. V pozdějších letech, za vlády knížete Michala Obrenoviće, ale i Garašanin postupně přešel k větší jihoslovenské otevřenosti. Paradoxně přitom byl Garašaninův plán téměř doslovným přepisem toho Zachova, srbský ministr vnitra a pozdější předseda vlády z něj však vypustil celé dvě kapitoly o vztahu Srbů a Charvátů. Autoři nakonec uzavírají, že Garašaninův plán byl i přes značnou podobnost se Zachovým dílem specifický, a není tedy možno oba plány připisat Zachovi.

Karamijalković a Jelićová se dále v monografii zabývají Zachovou činností v době po vypracování plánu a v revolučních letech 1848–1849. Zejména se soustřeďují na jeho styky s charvátskými představiteli (jež činil s cílem dosáhnout naplnění svého plánu) a v této souvislosti také analyzují jak zprávy, které Zach posílá do Hôtelu Lambert, tak jeho úsilí o budování agenturní sítě sloužící stále ještě polským cílům, k níž mimochodem využíval i bosenských františkánů. Vychází přitom hojně ze Zachovy korespondence s Ilijou Garašaninem a také z několika zachovaných dopisů Stevanu Kničaninu, srbskému politikovi a vojevůdci, jenž byl v revoluční době roku 1848 ze Srbska vyslán na pomoc vojvodinským Srbům, a jehož si, vedle Garašanina, jako jednoho z mála srbských politických činitelů té doby Zach vážil.

Poměrně barvitě líčí autoři Zachovu nepřilíš úspěšnou činnost jako vůdce slovenských dobrovolnických sborů v roce 1848/1849, po níž český revolucionář usoudil, že se bude muset mnohem více věnovat vojenské teorii (a také omezit své kontakty s polským konzervativním hnutím). Odtud také pramení po návratu do Srbska v roce 1850 jeho úsilí o budování vojenské dělostřelecké školy (pozdější vojenské akademie), které jej bude provázet prakticky do konce jeho působení v Srbsku v roce 1882, a zároveň i jeho vojenské kariéry, jež započala právě aktivitami kolem školy a završila se generálskou hodností. Potíže s výukou a budováním školy, při nichž musel překonávat také závist a pomluvy mnoha méně vzdělaných srbských důstojníků, patří také k velmi zajímavým výsledkům Karamijalkovićova bádání, stejně jako jeho údaje o Zachově členství v první srbské zednářské lóži, jež ve svých řadách sdružovala i tureckého velitele bělehradské pevnosti.

Pro další zprávy o Zachově činnosti je důležitá skutečnost, že pro následníka trůnu Petra doporučil Zach vládnoucímu knížeti Alexandrovi Karadžorđevićovi, jehož v dopisech svým přátelům v Čechách rovněž podrobil nemilosrdné kritice, dr. Viléma Gablera, jenž měl zkušenosti s výchovou synů předních českých šlechtických rodin a s nímž jej pak vázalo přátelství do konce života. Zachovy dopisy, dochované v Gablerově pozůstalosti, jsou tak cenným pramenem poznání jak Zachova života, tak především politických poměrů v Srbsku v druhé půli 19. století. Au-

toři monografie z nich hojně čerpali, stejně jako ze Zachových zpráv Riegrovi či Palackému, popř. z dopisů dalšímu Zachovu životnímu příteli, architektovi Janu Nevolemu, jehož Zach do Bělehradu také doporučil.

Převrat v Srbsku v roce 1858 a svržení knížete Alexandra dovedl Zachovi nepřejícné politiky k tomu, aby jej označili za nepřítel Srbska a rakouského agenta. Jako hlavní „pomlouvače“ jmenují autoři jemu podřízené profesory dělostřelecké školy a pozdější srbské generály a ministry Jovana Belimarkoviće a Ranka Alimpiće, kteří se tak hlavní měrou zasloužili o jeho vykázaní ze Srbska, aby mohli převzít jeho místo. Učinili tak za množství nadávek a urážek, jak dokládá archivní dokument, který autoři objevili, a proti vůli studentů školy, již se za Zacha, navzdory jeho přisnosti a náročnosti, postavili. Ukázalo se však, jak Karamijalković a Jelićová dokládají, že si Zach již vybudoval v Srbsku takové postavení, že bez něho prakticky nemohla řada věcí, zejména pak dělostřelecká škola, dobře fungovat, a proto byl zanedlouho pozván zpět, a po smrti starého knížete a zakladatele srbské autonomie Miloše Obrenoviće, jenž byl převratem opět doveden na knížecí stolec, se stal blízkým spolupracovníkem jeho syna, knížete Michala Obrenoviće. Zachovy názory, jak vyplývá z recenzované monografie, se v průběhu času stávaly stále konzervativnějšími, a proto mu nevalily ani některé negativní rysy vlády Michala a po jeho násilné smrti i jeho nástupce, mladého Milana Obrenoviće, zejména jejich sklonnost k absolutistické vládě. Srbských politiků té doby si, na rozdíl od knížat, nevážil. Jejich obecnou charakteristiku sděloval Zach v dopise Gablerovi: „Nic necharakterizuje jejich záměry, nemají žádné principy, žádný z nich nemá vážnost mezi lidem, jako osobnosti jsou všichni nuly, slepě plní knížecí nařízení...“ (s. 154). Podobně nevalné mínění měl i o tehdejší srbské vojenské elitě, díky čemuž se obával, že kníže Michal nedokáže naplnit záměr, který si předsevzal, tedy „osvobození“ jihoslovanského obyvatelstva žijícího pod osmanskou vládou, čímž by prakticky došlo ke splnění části Zachových myšlenek z jeho plánu o slovanské politice Srbska. Knížeti byl Zach každopádně oporou, a proto odsuzoval všechny, kteří tomuto plánu kladli překážky, především liberálnější zaměřenou část opozice i mladou inteligenci, sdruženou ve Sjednocené srbské omladině, která z jižních Uher zasahovala svými idejemi do knížecího Srbska. Z dopisů, které autoři monografie využívají ke své práci, také vyplývá, že se Zach pokoušel jak skrze svého přítele Gablera, tak skrze Františka Ladislava Riegra zprostředkovat, aby české noviny nepsaly o knížeti Michalovi negativně, v čemž byl víceméně úspěšný.

Zajímavě jsou v monografii popsány také intriky, které Zacha načas odstranily z blízkosti knížete, a tedy také z vlivu, který nesporně měl na srbskou politiku.

Novým způsobem popisují i Zachovu pozdější činnost při jednání s Řeckem ohledně plánovaného vytvoření balkánského svazu, v jehož čele chtěl kníže Michal vystoupit proti osmanské říši. V této souvislosti je jistě zajímavé, že Zach přitom výrazně podceňoval roli Černé Hory. Autoři si všímají i skutečnosti, že čím byl Zach starší, tím více pochyboval o možnosti, že by se Srbsko mělo stát „jihoslovanským Piemontem“, vystupoval ostře proti socialistům a stále více se obracel k východu s tím, že jediným mocným přítelem Srbska by mohlo do budoucna být carské Rusko. Obrat v jeho myšlení byl dokonán později i ve smyslu bližší spolupráce s Rakousko-Uherskem.

Násilná smrt Michalova potvrdila Zachovi, že jeho nechuť k liberálním kruhům byla více než oprávněná (jakkoli zapojení omladinců či bývalého knížete Alexandra Karađorđeviče do atentátu na Michala nebylo nikdy stoprocentně prokázáno). V závěru knihy pak autoři dokumentují, jak se stárnoucí Zach postupně stal nepostradatelnou osobností i pro mladého knížete Milana Obrenoviče, jenž jej považoval za jednoho z mála mužů ze svého okolí, na něž se mohl spolehnout, a proto jej také pověřil vedením speciální dvorské tajné policie. Ostatně, byl to nakonec Zach, kdo organizoval i Milanovu svatbu. Při tom všem ovšem měl ale Zach stále na mysli posilování srbské armády a v dopisech Gablerovi kritizoval prvního srbského generála Milivoje Blaznavce, který byl dlouhodobým ministrem války, po smrti knížete Michala také předsedou srbské vlády a do plnoletosti Milana i regentem, jemuž kromě „korupce a lenosti, neupřímnost a švidlu“ (s. 176–177) vyčítal především nedostatek vojenské prozíravosti a horlivosti. Blaznavac měl být také jedním z těch, kteří podle autorů knihy překazili Zachův plán na přítomnost českého kapitálu při výstavbě železnice v Srbsku, k níž ovšem nakonec stejně došlo až po Berlínském kongresu. Podobně negativní názor měl i na svého bývalého kolegu z dělostřelecké školy Jovana Belimarkoviče, v té době ovšem již ministra války. Přesto, jak autoři bedlivě popisují, se nakonec nepodřídil vůli mladého knížete Milana, jenž chtěl Zacha po smrti premiéra Blaznavce jmenovat ministrem války, s tím, že by na tu pozici měl přece jenom nastoupit někdo mladší a původem Srb. Jistě to bylo jedno ze Zachových nejtěžších životních rozhodnutí. Na druhé straně ale nechtěl působit ve vládě s některými ministry, jichž si nevážil (v této souvislosti by bylo bezesporu ku prospěchu, kdyby srbská historiografie při hodnocení mnoha významných osobností srbské politické scény 19. století více přihlížela k Zachovým hodnocením, která jsou, na rozdíl od běžné „historické“ nedotknutelnosti mnoha politiků bezesporu pravdivější a často jen málo lichotivá). Autoři pak zdůrazňují zvětšující se sympatie mezi mladým knížetem a stár-

noucím Zachem, který se stal prvním knížecím adjutantem, s čímž šla ruku v ruce i generálská hodnost, již Zach získal v srpnu 1875 jako druhý v Srbsku, nikoli, jak se v českých publikacích uvádí, jako první. S knížecí přízní souvisí i vrchol Zachovy vojenské kariéry, když jej mladý kníže jmenoval počátkem roku 1876 do čela nově vzniklého generálního štábu srbské armády. Tato funkce mu však nepřinesla slávu, ale spíše naopak.

Zach, který se v mezidobí vypracoval v předního vojenského odborníka, viděl dobře nepřipravenost srbského vojska. Nakonec i skutečnost, že vůči Zachovi byli někteří srbsí ministři více než nepřátelsky nakloněni způsobila, že v té době jediný srbský generál nebyl jmenován vrchním velitelem celé armády (tím se stal ruský dobrodruh, generál Michail Čerňajev), ale pouze velitelem jejího jižního, tzv. Ibarského křídla, které pod jeho velením nebylo úspěšné, jakkoli na rozdíl od Čerňajevových pluků vždy ustupovalo spořádaně a bez velkých ztrát. Za tento neúspěch byl Zach svými nepřejíci kolegy kritizován a nakonec, jak oba pisatelé monografie zjistili, byl dokonce i v junáckých guslarských písních označen za zrádce (s. 190). Žádná ze Zachových přímých válečných akcí tedy nebyla úspěšná, a tak jeho vojenské působení uzavírají autoři konstatováním, že jej tato záležitost „trápila více než amputovaná noha“, o níž přišel poté, co do zranění způsobeného pádem koně, dostal gangrénu.

Přestože kníže nechtěl starého generála ze svých služeb propustit, odešel nakonec Zach z adjutantského postavení v roce 1882 s vyměřenou penzí ve výši plného generálského platu. Právě včas, aby nebyl v Srbsku přítomen Timocké vzpourě a poté i srbsko-bulharské válce, nicméně, jak Karamijalković a Jeličová dokládají, byl s knížetem Milanem i nadále v písemném styku. Velice cenná je z této doby také korespondence mezi Zachem a jeho starým přítelem Timotejem Kneževićem, jedním z předáků tzv. ustavobranitelského režimu (v srbské autonomii v letech 1838–1858) a několik let také tajemníka knížete Aleksandra Karadjordjeviće, kterou autoři objevili v Archivu Srbské akademie věd a umění. Tento zdroj by bylo zapotřebí ještě zevrubněji vyčerpávat, tím spíše, že se v něm Zach kromě běžných „důchodcovských“ záležitostí věnuje také makedonské otázce, prorocky pak působí jeho vidění výchovy mladého následníka trůnu Aleksandra a dalších témat, která by stála za zpracování. Jistě by bez zajímavosti nebyly ani Zachovy postřehy právě o srbsko-bulharské válce a dalších akcích krále Milana. Autorům tedy do budoucna zůstává jistý úkol, na jehož zpracování nezbyvá než se těšit. Summa summarum, čtivě napsaná monografie, jež místy připomíná dobrodružný thriller, přináší četné nové pohledy na Zachovo působení v Srbsku a bezesporu tak vyplňuje onu mezeru v srbs-

ské historiografii, již před téměř dvaceti lety kritizovala Suzana Rajić. Na závěr snad jen konstatace, že označení Zacha jako panslavisty je do značné míry nepřesné. Panslavismus má samozřejmě, kromě dnes převažujícího významu ruského politického pravoslavného panslavismu druhé půle 19. století, celou řadu dalších významů, přesto bych Zacha označil spíše jako slovanofila, či slovansky myslícího politika a vojáka.

Václav Štěpánek

ZPRÁVY / BOOK REPORTS

Anna SZCZEPAŃSKA-DUDZIAK,
*„Szczecin czechosłowackim oknem na
morza i oceany“. Szczecin w stosunkach
polsko-czechosłowackich 1945–1989,*
Szczecin – Warszawa, Instytut Pamięci
Narodowej 2022, 360 s.,
ISBN 978-83-8229-320-3.

Přístavní město Štětín je nejen důležitou částí německé a polské historie, ale také československé. Pro československý stát představoval po roce 1945 jednu ze vstupních bran na mezinárodní trh a příležitost k exportu výrobků. Po druhé světové válce se Štětín stal součástí Polska. Autorka se rozhodla představit roli tohoto přístavu v poválečných československo-polských vztazích. Zdálo se přitom, že Štětínu by mohla připadnout velmi důležitá úloha – zejména pokud se jednalo o rozvoj československého hospodářství.

I když byly československo-polské vztahy po válce kvůli územním sporům velmi napjaté, byla přece jen patrná určitá snaha překlenout vzájemné rozpory prostřednictvím rozvoje hospodářské spolupráce. Tyto pokusy završil podpis hospodářských smluv z roku 1947, které ambicemi nešetřily. K plánům na rozvoj hospodářských vztahů patřila i možnost využívání štětínského přístavu Československem, zejména k exportu svých výrobků na světové trhy. Velké naděje byly vkládány do vytvoření vlastního česko-

slovenského kotviště, které první československé lodě přivítalo v roce 1952. Možnosti štětínského přístavu byly však ve srovnání například s Hamburkem dost omezené, a tak už zanedlouho československá strana dávala najevo svou nespokojenost. Kapacita tranzitních skladů byla malá, různé poplatky za využívání přístavu vysoké, vybavení pro potřeby tranzitního překladiště nedostatečné. Problematická byla také spolupráce nastavená v roce 1949 Radou vzájemné hospodářské pomoci, takže nakonec se Československo a Polsko vrátily k bilaterálním hospodářským dohodám.

Přestože využitelnost Štětína pro československé hospodářství narázela na řadu limitů, podíl československého zboží na celkovém tranzitu v dalších letech rostl. Stejně tak československá přítomnost ve městě. Místní loděnice stavěly pro československou námořní plavbu lodě a na zdejší Vysoké námořní škole se vzdělávali důstojníci československého obchodního loďstva. V 80. letech se na Štětínském univerzitě začala vyučovat i bohemistika. Význam přístavu podtrhovala rovněž existence československého generálního konzulátu. Výběr kandidátů do čela tohoto úřadu ovšem často značně zaostával za jeho důležitostí. Hlavními kritérii se po roce 1948 stávaly zejména třídní původ a patřičné komunistické uvědomění, což se odráželo na kvalitě jejich politických zpráv, zejména pokud se jedna-

lo o informování o událostech v prosinci 1970 nebo v létě 1980. Informace posílané do pražské centrály byly vesměs povrchní a chaotické. Nelze přitom vyloučit, že výzkum přinese ještě další zpřesnění nebo i korekci zjištění autorky, neboť zejména pokud jde o 80. léta, nemáme stále přístup k dokumentaci československé ambasády ve Varšavě. Anotovaná kniha, kterou doplňuje ještě edice osmnácti dokumentů, proto určitě – jak i autorka naznačuje – není posledním slovem o roli Štětína v československo-polských vztazích.

Jiří Friedl

Lavinia BETA,

Ceaușescu și epoca sa,

București, Corint 2021, 828 s.,

ISBN 978-606-793-973-6.

Období vlády Nicolae Ceaușesca v historické a publicistické literatuře bylo za posledních třicet let popsáno více než jednou. Velká část literatury vydávané v Rumunsku a na Západě však měla klíčové problémy. Prvním problémem je absence samostatné studie věnované Ceaușescově biografii. V dosavadních pracích o dějinách Rumunska v 60.–80. letech 20. století je o životě Nicolae Ceaușesca podán jen velmi zběžný rozbor historických materiálů (to platí zejména o nerumunské historiografii, která většinou prakticky nepoužívala archivní materiály). Na druhou stranu popis činnosti šéfa komunistické strany a prvního rumunského prezidenta v domácí historiografii je velmi často značně zaujatý, což do značné míry závisí na osobnosti autora studie. V důsledku těchto a některých dalších problémů má výzkum biografie Nicolae Ceaușesca mnoho děr, které se často buď obcházejí nebo se je po-

kouší popsat pomocí kolujících pověstí a dohadů, spíše než archivních dokumentů.

Kniha rumunské historičky Lavinie Beteové *Ceaușescu a jeho éra* je jednou z prvních podrobných biografií prvního rumunského prezidenta. Autorka ve své knize nemůže pominout mýty, které kolovaly o životě Ceaușesca jak v době komunismu, tak po jeho svržení. Beteová se snaží analyzovat jak povahu těchto mýtů, tak jejich shodu s historickými materiály, které máme k dispozici. Ve srovnání s jinými díly je zde poměrně podrobně popsán život Ceaușesca před druhou světovou válkou. Autorka využívá metod sociální psychologie (což je pro rumunskou historiografii poněkud neobvyklé), s jejichž pomocí se snaží odpovědět na otázku, jak smýšlení a aktivity Ceaușesca a jeho spolupracovníků přivedly Rumunsko k velmi těžké hospodářské a sociální krizi v 80. letech 20. století. Lavinia Beta se nesnaží malovat obraz Ceaușesca pouze černou barvou a uznává některé pozitivní stránky jeho politiky (především v druhé polovině 60. let). Na druhou stranu autorka dokonale ukazuje stagnaci politického režimu v Rumunsku a poukazuje na to, že jedním z důvodů krize 80. let byla degradace jak Ceaușesca jako vládce, tak rumunských politických elit celkově, jež kvůli některým svým nerealistickým představám o ekonomice a společenském životě uspíšily v prosinci 1989 svůj vlastní kolaps.

Kniha je napsána na základě bohatého archivního materiálu, zejména z fondů Národního archivu Rumunska. Doporučuji ji k přečtení všem, kteří chtějí podrobněji studovat jak život a činnost Nicolae Ceaușesca konkrétně, tak společensko-politické procesy v socialistickém Rumunsku obecně.

Mihail Ceropita

Lavinia BETEA.

Tovarăşa. Biografia Elenei Ceauşescu.

Bucureşti, Corint 2021, 394 s.,

ISBN 978-606-793-972-9.

U rumunského veřejného mínění v posledních 35 letech získala Elena Ceauşescu poněkud zlověstný obraz ženy, která přispěla ke krizi 80. let a ozbrojenému střetu v prosinci 1989. I mezi některými zastánci levice v Rumunsku je vzestup Eleny Ceauşescu na politické scéně na konci 70. let považován za spíše negativní moment, který zemi odvrátil od budování „správného socialismu“. To se střetává s obrazy „matky národa“ a „vynikajícího vědce“ (Elena Ceauşescu budovala image úspěšné vědkyně na poli chemie), které v dobách socialismu vykreslovala rumunská propaganda.

Přestože Elena Ceauşescu byla zmíněna téměř ve všech více či méně podrobných pracích věnovaných dějinám Rumunska v letech 1960–1980, samostatná studie o jejím životě a činnosti dodnes nevyšla. A proto je studie rumunské historičky Lavi-

nie Beteové prvním pokusem tuto mezeru v historiografii zacelit. Tato kniha podrobně vypráví jak o dětství a mládí Eleny Ceauşescu, dokud nepoznala svého budoucího manžela, tak o letech jejího největšího vlivu na rumunskou politiku na konci 70. a 80. let. Kromě rodinného života Eleny Ceauşescu popisuje Lavinia Beteová vývoj jejích politických aktivit a vztahů s představiteli kultury a umění. Významnou roli v knize zaujímá studium kultury osobnosti manželky rumunského prezidenta, který vyvrcholil v 80. letech. Přední místo v knize je také věnováno nárokům Eleny Ceauşescu na vědeckou činnost a tomu, jak moc její vliv v akademickém prostředí přispěl ke stagnaci studia v oblasti fyzikálních a chemických věd v Rumunsku. Kniha, napsanou na základě bohatého archivního materiálu (některé dokumenty se staly dostupné pro výzkum teprve velmi nedávno), lze doporučit jak všem specialistům na dějiny Rumunska, tak širokému okruhu čtenářů.

Mihail Ceropita

ZPRÁVY Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA / NEWS FROM ACADEMIC LIFE

Pátý ročník konference Studentské dialogy o východní Evropě (Brno – Olomouc – Praha)

Ve čtvrtek 16. listopadu 2023 na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně proběhl pátý ročník konference *Studentské dialogy o východní Evropě (Brno – Olomouc – Praha)*. Vědecké setkání určené pro začínající badatele představuje jeden z profilových projektů strategické spolupráce tří slavistických pracovišť v České republice – Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (FF MU), Katedry slavistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého (FF UP) a Ústavu východoevropských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (FF UK). Absolventům a pokročilým studentům bakalářských i magisterských programů a doktorandům se zde nabízí možnost prezentovat výsledky vlastního výzkumu a získat zpětnou vazbu v rámci odborné diskuze. Tematická šíře příspěvků sahající od jazykovědy přes literární vědu až po historii odráží trend k mezioborovosti studijních programů jednotlivých participujících akademických institucí. V souladu s konferenčními pravidly může s vlastním příspěvkem vystoupit maximálně pět účastníků z každého pracoviště na základě vnitřního výběrového řízení. Již dva předchozí ročníky (první a čtvrtý) se odehrály na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze ve dnech 18. října 2019 a 20. října 2022. Z důvodu restriktivních opatření v době covidové pandemie se druhý ročník, původně plánovaný na Masarykově univerzitě v Brně, musel uskutečnit online dne 14. října 2020. Třetí ročník mohl proběhnout 14. října 2021 opět prezenčně na půdě Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

Role hlavního organizátora pátého ročníku se ujal Jiří Gazda z Ústavu slavistiky FF MU. Přípravu na dalších dvou zúčastněných pracovištích zajišťovali Marek Příhoda (FF UK) a René Andrejs (FF UP). Jedenáct referátů zařazených do konferenčního programu bylo rozděleno do tří sekcí (jazykovědný, literárněvědný a kulturně-historický blok), pracovními jazyky se staly čeština, ruština, slovenština a ukrajinština. *Studentské dialogy o východní Evropě 2023* zahájil vedoucí hostitelského Ústavu slavistiky FF MU Václav Štěpánek a zástupci dalších partnerských institucí – Stanislav Tumis, ředitel Ústavu východoevropských studií FF UK, a René Andrejs, zástupce vedoucí Katedry slavistiky FF UP.

První jazykovědný blok otevřel příspěvek Vojtěcha Adama z Masarykovy univerzity (*Ekvivalence v právní terminologii*), věnovaný otázce lexikální ekvivalence v právní terminologii v češtině a ruštině na materiálu termínů z oblasti občanského práva. Referující charakterizoval právní terminologii, která je pro otázku ekvivalence a překladu právních termínů

relevantní, a dotkl se některých obecných otázek mezijazykové ekvivalence. Podrobně představil klasifikaci jednotlivých typů ekvivalence mezi dvěma terminologickými systémy, která zohledňuje specifika právního jazyka a právních termínů (např. ekvivalentní, částečně ekvivalentní termíny, termíny, jimž odpovídá více než jeden ekvivalent, termíny ekvivalentní v kontextu, bezekvivalentní termíny). Dariia Andreeva (Univerzita Karlova) prezentovala lingvopragmatické rysy fungování názvů COVID-19 v českých a ruských masmédiích v komparativním aspektu a analyzovala projevy řečové agrese související s tématem koronavirové pandemie, jež výrazně ovlivnila různé oblasti společenského života včetně jazykové sféry a dala impuls k rozšíření slovní zásoby češtiny a ruštiny (*Variace názvů COVID-19 v českém a ruském masmediálním diskurzu: lingvopragmatický aspekt*). Konstatovala, že jednu z nejčtenějších skupin neologismů „koronavirového“ období tvoří názvy COVID-19 a jeho variant, a představila vlastní klasifikaci neologismů. Katarína Džunková z Univerzity Karlovy na úvod referátu (*Misionárske abecedy pre jazyky pôvodných národov Ruského impéria*) upozornila, že na území Ruska (Ruského impéria) žilo několik desítek původních národů různých etnických a jazykových skupin, mezi nimiž působili zpočátku ojedinele, později od doby vlády Petra I. Alexejeviče (1682–1725) organizovaně pravoslavní misionáři, zřídka také misionáři západních křesťanských konfesí. V rámci jejich činnosti začaly někdy s využitím dobových vědeckých poznatků a metod, jindy spontánně vznikat misionářské gramatiky, slovníky, abecedáře či překlady křesťanských textů. Referující se věnovala především misionářským abecedám sestaveným na principu cyrilice a otázce volby církevně-slovanského písma, nebo graždanky a otázky použití diakritiky. Zmínila, že v roce 1875 vyšel spis zakladatele ruského pravoslavného misionářského programu Nikolaje Ivanoviče Ilminského (1822–1891) *O perevodě pravoslavných christianskich knig na inorodčeskije jazyki* (*O překlady pravoslavných křesťanských knih do cizích jazyků*), kde se razila myšlenka, že písmo je spojeno s náboženstvím, a obhajovala nutnost použití cyrilice v misionářských abecedách jako jediného pravoslavného písma bez ohledu na to, že některé národy (obzvláště Tataři, ale také Kalmykové či Burjati) již dříve své písemnictví měly. Posluchači byli seznámeni s uplatněním těchto lingvistických principů na příkladech jednotlivých misionářských abecedářů do roku 1917. Uladimir Morozuk z Univerzity Karlovy se v příspěvku *Konceptualizace „Východu“ v českém politickém diskurzu* dotkl stereotypizace „Východu“ a dichotomie konceptu „Východ–Západ“ v textech českých politických stran. Na úvod teoreticky vymezil pojem autostereotyp a heterostereotyp a upozornil, že v českém politickém diskurzu je opozice „Východ–Západ“ jednou ze základních kategorií, které určují ideologii jednotlivých stran a politiků. Svou pozornost soustředil na jednotlivé modely konceptualizace Východu (Východ jako cesta, hrozba, partner, bitevní pole, události na Východě jako hra, srovnávání Ruska s medvědem). Kamala Rahimova (Univerzita Karlova) v referátu *Někotoryje rezultaty vlijanija azerbajdžanskogo jazyka na ruskij ostrovnnoj govor Azerbajdžana* zmínila, že od třicátých let 19. století začala Ruská říše provádět aktivní politiku přesídlování Rusů na území jižního Kavkazu, v jejímž důsledku se na tomto území objevilo mnoho ruských osad. Během sovětského období jejich počet dosáhl 150, z nichž více než 80 se nacházelo v Ázerbájdžánské SSR. Dlouhodobé etnolingvistické kontakty mezi místním obyvatelstvem a ruskými osadníky vedly k tomu, že dnes je v ruském ostrovním dialektu (název

pro dialekt ruských přesídlenců v Ázerbájdžánu) značné množství ázerbájdžánských slov. Jazykové kontakty se projevují nejen na lexikální úrovni. Pod vlivem výpůjček z ázerbájdžánského jazyka jsou patrné dílčí fonetické změny, které se objevily ve fázi rozvinutého bilingvismu.

Druhý konferenční literárněvědný blok otevřel příspěvek *Ukrajinská (feministická) próza spisovatelek dvou generací* Lindy Heinigové z Masarykovy univerzity věnovaný tématu ukrajinské „ženské literatury“. Referující zmínila kořeny tohoto fenoménu v 19. a na počátku 20. století na příkladu výrazných autorek, jakými byly Marko Vovčok (1833–1907), Olena Pčilka (1849–1930), Natalija Kobrynska (1851–1920), Lesja Ukrajinka (1871–1913), Olha Kobyljanska (1863–1942), a jeho vzkříšení s nástupem 90. let 20. století, kdy došlo k probuzení ukrajinské kultury. Do literatury se vrátilo mnoho umělců, kteří již psali dříve, ale také přišla generace nová. Literatura psaná ženami dostala nový rozměr, tematicky se vyčlenila generace spisovatelek narozených během 50. a 60. let, v jejichž díle jsou patrné feministické tendence. S příchodem nultých let se ovšem feministická angažovanost textů ukrajinských literátek pozvolna vytrácí a je nahrazena, či spíše doplněna autorkami náležejícími k tzv. generaci X a později Y, jež ve svých dílech působí zcela jiným dojmem. Zároveň je možné hovořit o tzv. postfeminizaci literatury, a to především v próze psané autorkami debutujícími na počátku nového tisíciletí. Tomáš Erhart z Masarykovy univerzity se rozhodl věnovat současné ruské triviální, populární literatuře (*Ruský nacionalistický sentiment v současné fantastické literatuře*), konkrétně subžánru fantastiky se dvěma motivy, které představují na jedné straně války budoucnosti, na straně druhé alternativní historie a „popadanci“ (od ruského slova popast – ocitnout se). V prvním případě knihy pojednávají obvykle o konfliktech s účastí Ruska, kde je až na výjimky nepřítelem USA nebo NATO. V druhém případě se „popadanec“ náhle ocitá v jiném čase, světě či na jiné planetě v kritických okamžicích historie Ruska, přičemž se výsledkem stává změna průběhu ruských dějin. Na základě statistických údajů byl představen profil autora, který typicky pochází z militárního prostředí a vyznačuje se sentimentem k sovětskému období, byla zmíněna dominantní témata a typy hlavních hrdinů. Natálie Nováková z Univerzity Karlovy si za téma příspěvku (*Nikolaj Terlecký a Vladislavova redakce jeho textů*) zvolila osobnost a tvorbu spisovatele Nikolaje Terleckého (1903–1994), jenž se stále nachází na okraji českého i ruského literárněvědného a literárněhistorického bádání. Ruská emigrační literární kritika jeho tvorbu příliš nereflektovala a v ruském literárním prostředí se od 90. let jeho jméno uvádí především v souvislosti s členstvím v Poustevně básníků (Skit poetov). Referující se soustředila na redakci nepublikovaných prozaických Terleckého textů, za níž stojí jeho dobrý přítel, básník a překladatel Jan Vladislav (1923–2009). Poukázala na aktuálnost díla pozapomenutého spisovatele a otevřela otázku opodstatněnosti provedených redakčních zásahů (a důvodů k nim vedoucím) v textech obsažených ve spisovatelově pozůstalosti, která je uložena v Památníku národního písemnictví. Konstantin Zaslavskii z Univerzity Palackého zkoumal teoretické a praktické aspekty překladu titulků na příkladu filmu *Klíč bez prava peredači* (*Klíč se nepůjčuje*, 1976) režisérky Dinary Asanovové (1942–1985). V úvodní části svého referátu (*Komentovaný překlad filmu Klíč se nepůjčuje formou titulků*) uvedl tři obecné zásady překladu obecně a zejména titulkování – princip ekvivalence, překladatelskou interpre-

taci a českou tradici titulkování. V praktické části prezentoval ukázky konečné verze překladu s vlastními komentáři (například k problematice překladu jazyka mládeže).

V rámci posledního kulturně-historického bloku vystoupila Anastasia Hoisa z Masarykovy univerzity (*Písní smilyvoji krajiny abo písňa, jak zasib manifestaciji*), jež se věnovala otázce, jak se aktuální události ruské agrese proti Ukrajině odrazilily v ukrajinské písňové tvorbě. Písňe rozdělila na několik skupin – na písňe/texty, které získaly po 24. únoru 2022 nový obsah, význam a vyznění, nové písňe o tragédii a prožitku války, hudební remixy, písňe ironizující zprávy z ruského informačního prostoru, písňe porušující jazykovou tabu a využívající obscénní lexiku, písňe popisující určité „komické“ situace v době války, písňe spadající do tzv. bajraktarščyny, šarovarščyny (hudebního kýče). Kromě toho upozornila na tendenci některých tvůrců překládat do ukrajinštiny své staré hity původně napsané rusky, zmínila modely zobrazení ukrajinského vojáka–hrdiny, motiv hrdosti na bojující armádu a ukrajinskou identitu, a naopak zobrazení nepřítele, doprovázené pohrdáním a výsměchem. Podrobněji analyzovala žertovné písňe a vnímání komického s aluzemi na konkrétní události. Konferenci uzavřel Michal Racyn z Masarykovy univerzity (*Transformace Eurasijských koncepcí v období Studené války: Výzkum archivních materiálů*). Uvedl, že v rámci akademického výzkumu eurasijství se v průběhu posledních třiceti let pozornost badatelů soustředila na dva hlavní okruhy: výzkum meziválečného eurasijství 20. a 30. let 20. století a výzkum neoeurasijství 90. let 20. století. Konstatoval, že ačkoliv toto bádání přineslo řadu nových zjištění, vně zorného pole většiny akademiků zůstal relativně dlouhý časový úsek mezi lety 1945–1991, kdy oficiální působnost meziválečných eurasijců již odezněla, ale někteří přední představitelé hnutí zůstali aktivní a pokračovali v jeho propagaci a promýšlení jeho dílčích aspektů. Následně představil výzkum archivních pramenů týkajících se geografa Pjotra Nikolajeviče Savického (1895–1968) a historika Georgije Vladimiroviče Vernadského (1887–1973), dvou výrazných představitelů meziválečného eurasijského hnutí, a jejich kontaktů s etnologem a historikem Lvem Nikolajevičem Gumiljovem (1912–1992) a dalšími sovětskými intelektuály v období studené války. Hlavní korpus materiálů mu poskytl Slovanská knihovna v Praze, Muzeum Anny Achmatovové v Sankt-Petěrburgu a Bakhmeteff Archive v New Yorku. Představena byla metodologie založená na komparativní práci se zdroji, diskurzivní analýze a prosopografií. V závěru referující popsal transformaci euroasijských koncepcí, pro kterou navrhl termín transeurasijství. V něm nachází několik tendencí – radikalizaci původního eurasijství, zúžení spojené s průnikem do ruských nacionalistických kruhů od 70. a 80. let 20. století a deformaci zasahující do současného kontextu.

Za dalším úspěšným ročníkem *Studentských dialogů o východní Evropě* stojí čas a úsilí věnované pracovníky brněnské slavistiky do přípravy a realizace celé akce. Zvláštní poděkování náleží moderátorům za zdařilý průběh samotného jednání a všem diskutujícím za cenné komentáře k jednotlivým vystoupením. Po skončení oficiálního programu se již tradičně uskutečnilo neformální setkání účastníků a organizátorů v prostorách Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Kromě vědecké debaty konference přispěla k vytváření sítě osobních kontaktů napříč domácími slavistickými pracovišti, jejichž výsledkem se doufejme stane trvalejší individuální spolupráce i společné vědecké projekty. Nelze očekávat, že

všechny studentské referáty budou ve stejné míře odpovídat požadavkům na metodologickou preciznost a kvalitu práce se zvoleným materiálem. Na některých vystoupeních se projevila koncepční nejistota začínajících badatelů či nedostatek zkušeností s veřejným vystupováním. Celkově je ale potřeba konstatovat vysokou úroveň přednesených příspěvků. Konference neměla jednotící název a ani společný oborový základ. Nehledě na výrazně interdisciplinární charakter a jazykovou pestrost se podařilo vzbudit zájem účastníků o prezentovaná témata, o čemž vypovídá fakt, že velkou část pracovního programu vyplnila diskuze. Podobná skutečnost není vždy pravidlem ani na zavedenějších a tematicky sevřenějších mezinárodních sympoziích. Jeden z pozitivních dojmů, který si mohl posluchač odnést, je, že všechny tři zúčastněné slavistiky se na jedné straně nevzdávají svých profilových témat, ale zároveň jsou v zástupcích nové generace schopny reagovat na aktuální výzvy a osudové změny odehrávající se v posledních letech na postsovětském prostoru. *Studentské dialogy o východní Evropě* sice nemají vlastní knižní výstup, nicméně lze oprávněně očekávat, že referující v nejbližší době výsledky svého výzkumu publikují. Vhodnou a všem nabízenou možnost představují odborná periodika jednotlivých participujících pracovišť. Díky trvání projektu *Studentských dialogů o východní Evropě* jsme svědky toho, jak řada účastníků minulých ročníků pokračuje v dalším stupni studia nebo aktivně badatelsky a pedagogicky působí ve vědecké obci. Během pěti let se již vytvořila tradice, na níž, jak pevně věřím, naváže šestý ročník, jehož konání se předpokládá na podzim roku 2024 na Univerzitě Palackého v Olomouci.

Marek Příhoda

Konference *Ozbrojené síly a československý stát. Za hranice země v boji za svou vlast* – Brno 19. září 2023

Již pátým rokem na Univerzitě obrany v Brně proběhla konference zaměřená na vojenské dějiny Československa v širších mezinárodních souvislostech. Tentokrát se na její organizaci vedle pracovníků Katedry teorie vojenství podílelo také občanské sdružení *Conditio humana*, které podporuje studium dějin mezietnických vztahů a aktivity vedoucí k propagaci historie, zvláště v oblasti mezietnických vztahů (problematika národnostních menšin atd.).

Po úvodním uvítání účastníků Alešem Binarem (Univerzita obrany) a Jozefem Petrášem (Vojenský historický archiv – centrálna registratúra Trnava) následovalo hlavní jednání konference. Organizátoři ji rozdělili do několika tematických bloků. První nazvaný *Na zbraňových bojištích* poskytl prostor k prezentaci příspěvků o československých vojenských jednotkách v zahraničí. Michal Rak (Československá obec legionářská Praha) se zaměřil na dosud neprobádanou problematiku ústupu československých legionářů od Zborova a poukázal na fakt, že dosud opomíjeným tématem jsou dezerteři z legií. Pohled na bojové nasazení československé divizní pěchoty ve Francii v roce 1940 z perspektivy francouzského velení přinesl referát Karla Straky (Vojenský historický ústav Praha). Francouzi vysoce oceňovali bojové odhodlání československých vojáků. Velmi kritický naproti tomu byl štábní kapitán

Josef Brůha, s jehož relací o bojích ve Francii účastníky konference seznámil Pavel Kreisinger (Univerzita Palackého Olomouc). Brůha zmiňoval například nezřízené požívání alkoholu některými vojáky při ústupu v červnu 1940 a nezáměrné československých odbojových činitelů (zejména Štefana Osuského) o život československých krajanů ve Francii. Referát Milana Kopeckého (Československá obec legionářská Praha) o protiletadlových jednotkách 1. československé samostatné brigády v SSSR v zimním tažení 1943–1944 analyzoval nejen výstavbu těchto útvarů, ale také úspěchy československých protiletadlovců v bojích s německým letectvem. Poslední dva příspěvky tohoto tematického bloku se už zabývaly poměrně nedávnými událostmi, které se však už pomalu stávají předmětem seriózního historického výzkumu. Stanislav Polnar (Univerzita obrany) na základě studia archivních pramenů rekonstruoval přípravy československé armády na vyslání protichemické jednotky do Saúdské Arábie v roce 1990. Poslední československou jednotkou nasazenou v zahraničí byl prapor vyslaný do Chorvatska v rámci mise UNPROFOR v roce 1992. Petr Janoušek (Vojenský historický ústav Praha) se zaměřil na to, jak se do jeho činnosti a do vztahů mezi vojáky promítlo rozdělení Československa.

Další blok nazvaný *Kontinuita odbojové činnosti* se věnoval v současné době poměrně populárnímu tématu, a sice přechodu některých odbojářů z protinacistického do protikomunistického odboje. Lukáš Kopecký (Společnost pro moderní dějiny Klatovska, Klatovy) na osudech bývalého vojenského atašé v Budapešti plukovníka Bohumila Kleina, jenž podlehl brutálním výsledkům gestapa v říjnu 1939, a jeho syna Radomíra ukázal, jak se odbojová tradice přenášela mezi generacemi. Radomír Klein se v únoru 1948 zúčastnil studentské demonstrace a následně uprchl do Bavorska. Nakonec se však odmítl zapojit do exilových struktur, neboť jejich představitelům kladl za vinu zodpovědnost za poválečný vývoj v Československu. Tomáš Řepa (Univerzita obrany) kontinuitu odboje představil na osudech dvou velitelů Ukrajinské povstalecké armády – Mychajla Dudy (Hromenko) a Volodymyra Szygielského (Burlak). Jejich sotnie se pokusily v roce 1947 probít přes Československo. Zatímco prvnímu jmenovanému se to podařilo (průchod barvitě popsal ve svých pamětech), druhému osud nepřál, byl na Slovensku dopaden a následně v Polsku, kam ho československé bezpečnostní složky předaly, odsouzen a popraven. Mychajlo Duda byl později vysazen na území SSSR. Při zátahu proti jeho skupině spáchal v roce 1950 sebevraždu.

Zvláštní blok organizátoři konference věnovali právním otázkám v československé armádě. Jakub Novák (Masarykova univerzita Brno) sledoval výstavbu vojenských soudů u československých legií v Rusku, Martina Míková (Masarykova univerzita Brno) se naproti tomu zamyslela nad kontinuitou československého polního soudnictví ve Velké Británii za druhé světové války s předmnichovskou. Známý jev v československé vojenské justici – kárné výbory – podrobil analýze Michal Cáp (Vojenský historický ústav Praha). Celkově lze konstatovat, že referáty v této sekci ukázaly, jak velký potenciál studium dějin vojenské justice skýtá.

Možnosti komparace – takový název nesl další blok, v němž zazněly dva referáty. První od Martina Posche (Slovenská akadémia vied Bratislava) se soustředil na srovnání aktivit SOE (Special Operations Executive) v Polsku a Československu, Miroslav Jireček

(Masarykova univerzita Brno) se pro změnu zaměřil na srovnání výkladu o prvním a druhém československém zahraničním odboji v učebnicích dějepisu ve 20. století.

Konferenci zakončil poslední blok nazvaný *Formy narativu*. Vladimír Černý (Masarykova univerzita Brno) představil způsoby, jakými se nacistická propaganda snažila využít několika československých vojáků zajatých v bojích u Sokolova v roce 1943. S dobovým tiskem pracoval také Jiří Friedl (Univerzita obrany), který na základě studia *Mladé fronty DNES, Rudého práva* a *Lidových novin* nabídl vzhled do reflexe války v Zálivu v československé společnosti. Blok – a tím i celou konferenci – uzavřel Bronislav Prokop (Univerzita obrany), jenž se soustředil zejména na otázku spojenou s detekcí yperitu československou protichemickou jednotkou během války v Zálivu.

Program konference byl skutečně nabitý a provázela jej bohatá a podnětná diskuse, která nastolila řadu badatelských otázek. Doufáme, že se organizátorům brzy podaří vydat příslušnou kolektivní monografii. Již teď se můžeme těšit nejen na ni, ale také na příští ročník konference, která se zaměří na pobyt ruských/sovětských vojsk v českých zemích a na Slovensku ve dvacátém století.

Jiří Friedl

Konferencia „Promyšlet Evropu dvacátého století: Kontinuita vs. diskontinuita“

Minulý november nám priniesol jubilejný 10. ročník konferencie *Promyšlet Evropu dvacátého století*. Ako každý rok, aj tentokrát si organizátori konferencie vybrali veľmi relevantnú tému – Kontinuita vs. diskontinuita. Účastníci konferencie sa aspoň na chvíľu pokúsili odstrániť ostré a pevné medzníky, ku ktorým máme všetci tendenciu sklzávať. Nad otázkami plynulého historického vývoja či jeho násilného prerušenia sme mali možnosť diskutovať v dňoch 27. a 28. novembra 2023.

Organizátorom konferencie je tak ako každý rok doktorandský spolok Historia Europeana, ktorý pôsobí pri Historickom ústave Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne. Účastníci konferencie mali už tradične možnosť počúvať príspevky v nádhernej zasadacej sále Juhomoravského kraja. Pre tých, ktorí sa nemohli dostať prezenčne, sprostredkovali organizátori možnosť on-line pripojenia.

Keďže sa jednalo o jubilejný 10. ročník konferencie, nikoho neprekvapí, že úvod konferencie sa niesol v duchu spomínania, nostalgie a gratulácií. Konferenciu otvoril opäť Jiří Hanuš (prorektor pre personálne a akademické záležitosti Masarykovej univerzity), ktorý vo svojom úvodnom slove najprv pogratuloval k 10. narodeninám konferencie a následne sa zamyslel nad kontinuitami a diskontinuitami v historiografii na príklade François Fureta a jeho výklade dejín francúzskej revolúcie. Práve tá bola podľa Jiřího Hanuša plná rôznych kontinuit a diskontinuit. Za Historický ústav privítal účastníkov Tomáš Malý (vedúci Historického ústavu FF Masarykovej univerzity), ktorý zaspomínal na úvodné roky spolku, jeho zakladateľov a na prvé konferencie. Ondřej Varada (predseda spolku Historia Europeana) sa tiež neubrnil sentimentu a okrem privítania účastníkov, zaspomínal na

dôvody vzniku spolku a poďakoval všetkým svojim predchodcom. Okrem toho privítal účastníkov aj v angličtine. Na záver úvodného bloku vystúpil so zahajovacou prednáškou Tomáš Dvořák (Masarykova univerzita), ktorý sa zameral na fenomén kontinuity a diskontinuity v 20. storočí a na kľúčové aspekty ktoré tieto fenomény prinášajú.

Prvý konferenčný blok nazvaný „Politické (dis)kontinuity“ otvoril Daniel Vymětalík (Slezská univerzita), ktorý sa venoval repatriácii a reemigrácii Čechov z Ukrajiny po vypuknutí ruskej revolúcie. Barbora Dietrichová (Univerzita Palackého v Olomouci), nám vo svojom príspevku predostrela premeny politického života v obciach s nemeckou samosprávou. Okrem systému samosprávy sa venovala aj volebnému systému a jazykovým či ideologickým zmenám, pričom sa pokúsila zodpovedať otázku, či (prípadne do akej miery) bola zachovaná kontinuita nemeckej komunálnej politiky v Československu. Ako posledný sa v prvom bloku predstavil Ondřej Kukan (Karlova univerzita), ktorý sa na príklade rakúskych spolkových dráh pokúsil priblížiť kontinuitu a diskontinuitu v Rakúsku po anšluse v roku 1938.

Druhý konferenčný blok sa niesol v duchu myšlienkových stretov a súvislostí. S príspevkom *Od solidarity k třídní nenávisti?* vystúpil Tomáš Schejbal (Univerzita Hradec Králové). Účastníci mali možnosť vypočúť si analýzu verbálnej a vizuálnej rétoriky sociálne demokratického hnutia medzi rokmi 1905–1921. Pavel Máša (Masarykova univerzita) sa zameral na pamiatku a odkaz Františka Ladislava Riegra v prvorepublikovom verejnom priestore a ako jeho vnímanie ovplyvnil národnostný a politický kontext. Jaromír Sobotka (Masarykova univerzita) sa taktiež pozrel na odkaz, tentokrát sa však jednalo o odkaz Karla Marxa a marxizmu ako takého – práve o tento odkaz bojovali po kríze a následnom rozštiepení sociálni demokrati a komunisti. Zmapovaniu tohto boja venoval J. Sobotka svoj konferenčný príspevok. Poobedný blok a súčasne prvý deň konferencie zakončil Václav Daněk (Masarykova univerzita), ktorého príspevok sa venoval vzťahu nemeckého hnutia mládeže v prvej a druhej československej republike k ríšskonemeckej Hitlerjugend. Autor sa sústredil predovšetkým na ideové približovanie týchto spolkov a na potláčanie vlastných tradícií po pričlenení k Hitlerjugend na konci 30. rokov.

Druhý konferenčný deň zahájil blok s názvom *Náboženské proměny a trvání*, ktorý otvoril svojim príspevkom o premenách lojality rímskokatolíckeho kleru na počiatku existencie ČSR Martin Juríček (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre). Tento príspevok sa zamerl najmä na lojalitu dedinských farárov a následný dopad na nálady a politické zmýšľanie veriacich. Jakub Marša (Masarykova univerzita) sa vo svojom príspevku pozrel na situáciu v Cirkvi československej po februári 1948. Konkrétne sa sústredil na otázku či a akým spôsobom sa zmenilo mierové hnutie v tejto cirkvi po tom, čo sa komunisti dostali k moci. Tento pútavý blok uzavrel svojim vystúpením Jan Ševčík (Masarykova univerzita), ktorý nám priblížil pôvod tradícií v rôznych okultných organizáciách. Účastníci mali možnosť dozvedieť sa odpoveď napríklad na otázky ako to v skutočnosti je s tradíciami európskeho okultizmu a či vôbec nejaké prastaré tradície existujú.

Posledné dva konferenčné bloky sa niesli v znamení anglicky hovoriacich účastníkov, pričom niektorí sa pripájali on-line. Organizátori si dali záležať a tento ročník prebehol takmer bez technických problémov. Štvrtý, a predposledný, blok s názvom *Changing Dis-*

course, Keeping Identity? otvoril Vukašin Zorić (University of Belgrade), ktorý na základe prác medzivojnových univerzitných profesorov z Belehradu, Zahrebu a Lubľany skúmal ich pohľad na migráciu Slovanov, ich stredoveké vzťahy a vzájomnú solidaritu medzi Slovanmi v rámci Osmanskej ríše a Habsburskej monarchie s ohľadom práve na kontinuity a diskontinuity. Balázs Fenyvesi (Eötvös Loránd University) na základe analýzy politickej tlače z obdobia Druhej maďarskej republiky predstavil rôzne formy antifašizmu, ktoré sa objavili v Maďarsku po druhej svetovej vojne. Zároveň integroval tento historický diskurz do širšieho sociálneho a politického kontextu, čím vyvrátil zjednodušujúci naratív nového antikomunistického konsenzu v Maďarsku. Predposledný blok uzavrela Caroline Beshenich (Jagiellonian University), ktorá sa zamerala na skúmanie kontinuity a diskontinuity vnímania národnej identity v Bielorusku medzi jednotlivcami a rôznymi skupinami v regionálnom aj európskom kontexte.

Prednáškovú časť konferencie uzavrel blok s názvom *(Dis)continuity of Elites and Organisations*, ktorý otvoril Jaromír Dvořák (Karlova univerzita). Ten sa vo svojom príspevku zaoberal kultúrnou orientáciou na anglo-americké prostredie a jej pôvodom, pričom sa zamerl najmä na výskum vývoja katedier anglického jazyka na českých univerzitách a aktivit ich členov. Blok uzavrel Bernát Zsidi (Eötvös Loránd University), ktorý nám predstavil transformáciu Maďarskej akadémie vied pred a po páde komunistického režimu so zameraním na fungovanie v systéme jednej politickej strany aj viacerých politických strán.

Keďže sa jednalo o jubilejný 10. ročník konferencie *Promyšlet Evropu dvacátého století*, nechýbal ani slávnostnejší záver konferencie. Na záver vystúpila so svojím príhovorom zakladateľka spolku Historia Europeana Lenka Pokorná-Korytarová, ktorá zaspomínala na počiatky samotnej konferencie a previedla nás stručnou ale súčasne bohatou štatistikou o témach a účastníkoch za 10 rokov konania konferencie.

Na záver neostáva iné, iba skonštatovať, že máme za sebou ďalší úspešný ročník konferencie *Promyšlet Evropu dvacátého století*. Téma konferencie inšpirovala k pestrej škále konferenčných príspevkov a snáď ešte k pestrejším a pútavejším diskusiám na konci každého prednáškového bloku. Tým konferencia naplnila svoj cieľ – stať sa inšpiráciou a prostriedkom stretávania (a spoznávania) sa najmä v rámci komunity historikov moderných a súčasných dejín.

Tatiana Petková

SEZNAM AUTORŮ / CONTRIBUTORS

Bc. Jakub Frynta

Ústav světových dějin, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
Náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
jakub.frynta@post.cz

PhDr. David Hubený, Ph.D.

Oddělení archivních fondů z let 1918–1992, Národní archiv
Archivní 4, 149 00 Praha 4
david.hubeny@nacr.cz

Mgr. Jan Kutílek

Ústav historických věd, Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice
Studentská 95, 532 10, Pardubice, Czech Republic
jan.kutilek@student.upce.cz

Doc. Petr Lozoviuk, Ph.D.,

Katedra antropologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita, Plzeň
Sedláčkova 15, 301 00 Plzeň
lozoviuk@ksa.zcu.cz

as. dr. Aleksandăr Zlatanov

Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski Prohod Blvd., Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria
alzlatanov@abv.bg

SLOVANSKÝ PŘEHLED | *SLAVONIC REVIEW*

Journal for the History of Central, Eastern and Southeastern Europe

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. / Published by the Institute of History of AS CR, v. v. i.

Časopis vychází dvakrát ročně / The journal is published twice a year

Adresa / Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 532 290 509; E-mail: slovanskyprehled@hiu.cas.cz

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/slovansky-prehled.ep/>

<http://www.hiu.cas.cz/en/institute-of-history-publishing/journals-and-periodicals/slavonic-review.ep/>

Pokyny pro autory / Submission Guidelines for Authors:

<http://www.hiu.cas.cz/nakladatelstvi/periodika/slovansky-prehled.ep>

ISSN 0037–6922

Slovanský přehled, ročník 109.

Distribuci předplatitelům zajišťuje jménem vydavatele společnost SEND Předplatné spol. s r. o.

Předplatné lze objednat prostřednictvím webového formuláře <https://send.cz/casopis/10534/slovansky-prehled>,

telefonicky na číslech 225 985 225 a 777 333 370, emailem na adrese send@send.cz,

písemně na adrese SEND Předplatné, Ve Žlíbku 1800/77, 193 0 Praha 9.

Objednávky přijímá též:

Suweco CZ, s. r. o. (www.suweco.cz)

Kosmas, s. r. o. (www.kosmas.cz)

Jednotlivá čísla je možné koupit též
v Knihkupectví Academia nebo přímo

v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i.,

Prosecká 76, 190 00 Praha 9,

tel. 286 882 121, l. 230

e-mail: j.kozohorska@hiu.cas.cz.

Cena výtisku 100 Kč.

Výrobu zajišťuje nakladatelství

Aleš Skřivan ml., Praha 9 – Letňany

SCOPUS (<https://www.scopus.com/sourceid/21000>)

ERIH PLUS (<https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info.action?id=481689>)

H-Soz-Kult (<https://www.hsozkult.de/journals/id/zeitschriften-747>)

Recenzio.net (<https://www.recenzio.net/rezensionen/zeitschriften/slovansky-prehled/slovansky-prehled>)

CEJSH (<http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.3111a42d-c41b-3f03-8867-b741b7917dba>)

EBSCO (<https://www.ebscohost.com/titleLists/30h-coverage.htm>)

FACEBOOK (<https://www.facebook.com/slovanskyprehled/>)

Academia.edu (<http://independent.academia.edu/Slovanskýpřehled>)

ISSN 0037-6922

9 770037 692004